

Peter Gay

WEIMARSKA KULTURA

PETER GAY
WEIMARSKA KULTURA

\

NASLOV IZVORNIKA
PETER GAY
WEIMAR CULTURE: The Outsider As Insider

Copyright © 1968 Peter Gay

GLAVNI UREDNIK
VELIMIR VISKOVIĆ

UREDNIKA
ANDREA FELDMAN

IZVRŠNI UREDNIK
MILAN ŠARAC

TAJNICA REDAKCIJE
NATALIJA KOCIJAN

LEKTURA I KOREKTURA
MIRJANA MATAIJA
VESNA VINCHIERUTTI

OVITAK
NEDJELJKO ŠPOLJAR

IZDAVAČ
KONZOR, Zagreb, Ilica 47

ZA IZDAVAČA
MILAN ŠARAC

PETER GAY

WEIMARSKA KULTURA

Isključenik kao uključenik

PRIJEVOD
DANJA ŠILOVIĆ-KARIĆ

konzor
zagreb

FELIXU GILBERTU
Ambasadoru weimarskog duha

*Der Deutsche ist im fremden Land
Meist als ein Vieh-losoph bekannt.*

*Nijemac je u stranoj zemlji
Najčešće kao filozof poznat.*

OTTO REUTTER, »Der gewissenhafte Maurer«

Weimarska Republika raspala se prije samo trideset pet godina, 1933. godine, a već je postala legenda. Njezin mučenički kratki život s umjetničkim djelima vrijednim pamćenja, njezin tragični kraj — dijelom ubojstvo, dijelom razarajuća bolest, dijelom samoubojstvo — ostavili su trag na ljudskim dušama, često možda nejasan, ali uvijek sjajan. Kad razmišljamo o Weimarskoj Republici, mislimo o modernitetu u umjetnosti, književnosti i mišljenju, mislimo o pobuni sinova protiv očeva, dadaista protiv umjetnosti, Berlinčana protiv debelih filistara, slabodoumnih protiv staromodnih moralista, mislimo na *Operu za tri groša*, *Kabinet doktora Caligarija*, *Čarobnu goru*, *Bauhaus*, Marlene Dietrich. No prije svega mislimo na izbjeglice koji su širili weimarsku kulturu po cijelome svijetu.

Progonstvo ima časno mjesto u povijesti zapadne civilizacije. Dante, Grotius, Bayle, Rousseau, Heine i Marx stvorili su najveća djela tijekom prisilnog boravka na stranom tlu, gledajući s mržnjom i čežnjom prema vlastitoj zemlji koja ih je odbacila. Grčki učenjaci iz Bizanta koji su preplavili talijanske gradove-države početkom petnaestog stoljeća i hugenotsko građanstvo koje je iz Francuske prebjeglo u zapadnu Europu potkraj sedamnaestog stoljeća donijeli su sa sobom energiju, znanje i rijetke dobrodošle vještine. Izbjeglice su osnovale Novu Englesku i divljinu pretvorile u civilizaciju. No te seobe, koliko god bile dojmjljive, ne mogu se usporediti s egzodusom koji je započeo početkom 1933. godine kad su nacisti preuzeli vlast u Njemačkoj. Oni koje je Hitler natjerao u progonstvo činili su najveću skupinu izmještenih umova, talenata i znanstvenika koju je svijet ikad vidio.

Blistav niz izbjeglica — Albert Einstein, Thomas Mann, Erwin Panofsky, Bertolt Brecht, Walter Gropius, George Grosz, Vasilij Kandinski, Max Reinhardt, Bruno Walter, Max Beckmann, Werner Jaeger, Wolfgang Köhler, Paul Tillich, Ernst Cassirer — dovodi nas na kušnju da idealiziramo weimarsku kulturu kao jedinstvenu, kulturu bez napetosti i bez dugova, istinsko zlatno doba. Legenda o Weimaru započinje legendom o »zlatnim dvadesetima.«¹ No da bi se stvorio taj besprijekorni ideal, trebalo bi trivijalizirati postignuća weimarske renesanse i omalovažiti cijenu koju su za njih platili. Uzbudjenje koje je karakteriziralo weimarsku kulturu potjecalo je djelomično od raskošne kreativnosti i eksperimentiranja, ali velikim dijelom i od tjeskobe, straha, rastućeg osjećaja propasti. Karl Mannheim, jedan od onih koji su preživjeli weimarsko razdoblje, s pravom ju je nedugo prije njezina raspada hvalio da će budućnost gledati na weimarsko razdoblje kao na novo Periklovo doba.² Ali bila je to nestalna slava, ples na rubu vulkana. Weimarska kultura bila je djelo isključenika (outsidera), koje je povijest za kratak, vrtoglav, prolazan trenutak natjerala u središte zbivanja.

U ovom djelu pokušao sam prikazati weimarsku kulturu u cjelini bez sentimentaliziranja ili senzacionaliziranja. Svjestan sam da je ovo samo pokušaj; rekao sam manje nego što bi se moglo reći o slijedu političkih događaja i gospodarskog razvoja, o popularnoj kulturi, o institucijama poput crkve, obitelji, sveučilišta, tiska i o strukturi njemačkog društva. Nisam ništa rekao o znanosti. Drugim riječima, nisam napisao potpunu povijest weimarske renesanse, premda je jednoga dana namjeravam napisati. Ovdje sam sakupio teme koje su prevladavale u uzbudljivom životu Weimarske Republike i usporedio ih postavio

¹ Među mnogima, Theodor Heuss će poslije žaliti uspon legende »o 'zlatnim dvadesetima'«. *Erinnerungen, 1905–1933* (1963), str. 348

² U razgovoru s Hannah Arendt što ga je Hannah Arendt prenijela autoru ove knjige. Bruno Walter pripisuje isti izraz moćnom berlinskom kritičaru Alfredu Kerru. *Walter, Theme and Variations: An Autobiography* (prev. James A. Galston, 1946), str. 268. Od sad nadalje, ako citat u tekstu nije posebno naveden u bilješki znači da potječe iz razgovora ili korespondencije koje je vodio autor ove knjige.

na načine koji će nam, vjerujem, dopustiti da objasnimo weimarski duh jasnije i obuhvatnije nego što je to bilo dosad učinjeno.

Za one koji nisu upoznati s modernom njemačkom poviješću dodao sam kratku političku povijest Weimarske Republike koja očigledno ne pretendira na originalnost. Bibliografija svih naslova koje sam citirao u bilješkama i naslova kojima sam se koristio u radu s kratkim komentarima; vjerujem da će dati točnu sliku mojih intelektualnih dugova. Među povjesničarima koje sam čitao želio bih izdvojiti Karla Dietricha Brachera čija tumačenja Weimarske Republike držim najsrodnijima i najpoučenijima.

Pisanje ove knjige uvelike su omogućili velikodušnom suradnjom preživjeli svjedoci Weimarske Republike i njeni proučavatelji. Cijenim njihovu spremnost da sa mnom razgovaraju i njihovo dopuštenje da objavim njihove komentare i sjećanja, osobito zato što sam svjestan da se ne slažemo uvijek u tumačenju događaja. Najviše dugujem Felixu Gilbertu jer ovaj je esej prožet njegovim utjecajem, te mu stoga u znak zahvalnosti posvećujem ovu knjigu. Imao sam čast kratko razgovarati s pokojnim Erwinom Panofskyjem. Također želim zahvaliti Hanni Arendt, Kurtu R. Eissleru, Jamesu Marstonu Fitchu, Georgeu F. Kennanu, Walteru Gropiusu, Heinzu Hartmannu, Haju Holbornu, Paulu Lazarsfeldu, Rudolphu M. Loewensteinu, Adolfu Placzeku, Rudolfu Wittkoweru na njihovim korisnim komentarima. Joseph P. Bauke, Istvan Deak i Theodore Reff dali su mi dragocjene podatke. David Segal, John A. Garraty i nadalje moja žena Ruth bili su uz mene u nekim teškim trenucima; kao i uvijek pročitala je, na moju trajnu korist, sve verzije ovog rukopisa s naklonošću i brigom. Knjiga je započeta na poziv Bernarda Bailyna i Donalda Fleminga, koji sam sa zahvalnošću prihvatio, da napišem predgovor o temi weimarske kulture za drugi dio njihove knjige *Perspectives in American History* koju je objavio Charles Warren Center for American History na Sveučilištu Harvard. Zahvaljujem Georgeu L. Mosseu što me ohrabrio da taj članak pretvorim u knjigu.

Mnogo kraću verziju ove knjige iznio sam u obliku četiriju predavanja na Institute of Philosophy and Politics of Education na Teachers College Sveučilišta Columbia. Duboko sam zahvalan njegovu direktoru, mojem prijatelju Lawrenceu A. Creminu što mi je omogućio tako stimulativnu priliku za propitivanje mojih ideja.

I.
TRAUMA ROĐENJA
Iz Weimara u Weimar

I

Weimarska Republika bila je ideja koja je nastojala postati stvarnost. Odluka da se ustavotvorna skupština održi u Weimaru bila je donesena u prvom redu iz razboritosti — kao što je Philipp Scheidemann, prvi predsjednik vlade u Weimarskoj Republici, poslije priznao: Berlin tada još nije bio siguran.³ Međutim, Weimar će također simbolizirati predviđanje, ili bar nadu, novog početka što je bila prešutna potvrda optužbe često izricane u savezničkim zemljama tijekom rata, a s negodovanjem odbacivane u Njemačkoj, da su zapravo postojale dvije Njemačke: Njemačka vojničkoga kočoperenja, kukavnog pokoravanja autoritetu, napadačkih pothvata u inozemstvu i opsesivne preokupiranosti formom, te Njemačka lirskog pjesništva, humanističke filozofije i pacifističkoga kozmopolitizma. Njemačka je već bila iskušala Bismarckov i Schlieffenov put; sad je bila spremna iskušati onaj Goetheov i Humboldtov.

Lako je, prelako, ismijati tu uzvišenu potragu za upotrebom prošlosti. Petnaest godina poslije, u egzilu u Engleskoj, uvaženi povjesničar Arthur Rosenberg pomalo s gorčinom sjećao se ustavotvorne skupštine. »Povijest«, pisao je, »uživa u diskreditiranju proizvoljno izabranih simbola.«⁴ Ima istine u toj napomeni, odabir Weimara bio je djelomično obilježje samozavaravanja. Utemeljenje zemlje u Goetheovu gradu nije jam-

³ *Memoiren eines Sozialdemokraten*, 2 vols. (1928), II, str. 352.

⁴ *A History of the German Republic* (prevodi na engleski Ian F. D. Morrow i L. Marie Sieveking, 1936), str. 101.

čilo zemlju prema onome što je Goethe predstavljao. Nije čak ni osiguravalo njezin opstanak. Weimarska Republika bila je rođena iz poraza, živjela u previranjima i umrla u rasulu, a od početka je bilo mnogo onih koji su gledali njenu muku sa savršenom ravnodušnošću, ili s bezbožnim užitkom u patnjama drugih, za što su Nijemci iskovali izazovan izraz *Schadenfreude*. Ipak, izbor Weimara nije bio ni donkihotski ni proizvoljan, nego je vrijeme Weimarske republika imala istinsku priliku. Bez obzira na to što su neki podrugljivi povjesničari rekli da se kraj Weimarske Republike dao naslutiti iz njezina početka, taj kraj nije bio neizbježan. Kao što je primijetio Toni Stolper, preživjeli i oštroumni promatrač Weimarske Republike, republika je bila obilježena stvaralaštvom usred patnje, mukotrpnim radom usred opetovanih razočaranja, nadom usprkos bešćutnim i snažnim protivnicima.⁵ Mogao bih dodati da je upravo taj olaki pesimizam koji je tad vidio (i još uvijek vidi) Weimarsku Republiku osuđenu na propast od samoga početka pomogao da se ta predviđanja i ispune. Kraj Weimarske Republike nije bio neizbježan zato što je bilo republikanaca koji su ozbiljno shvatili simbol Weimara i koji su uporno i hrabro pokušavali dati idealu pravi sadržaj.

Ideal Weimara bio je ujedno i star i nov. Dojmljiva mješavina cinizma i pouzdanja, potraga za novinama i za korijenima — uzvišeno nepoštivanje — dvadesetih godina bila je dijete rata, revolucije i demokracije, ali elementi koji su je tvorili dolazili su iz daleke i bliske prošlosti, nova generacija ih se sjećala i oživljavala. Goethe i Schopenhauer, povijesne godine 1848. i 1871., bili su živuća stvarnost za novu Weimarsku Republiku dok je neposredno porijeklo weimarskog stila, o kojem se još uvijek živo raspravljalo, potjecalo s prijelaza stoljeća i iz devadesetih godina devetnaestoga stoljeća. »U njemačkoj umjetno-

⁵ *Ein Leben in Brennpunkten unserer Zeit: Gustav Stolper, 1888–1947* (1960), str. 211–213. Tu tvrdnju da kraj ni u kojem slučaju nije bio neizbježan nedavno je ponovno uvjerljivo iznio Karl Dietrich Bracher, osobito u Bracher, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulze, *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland, 1933–1934* (1960), str. 17–18.

sti je prijelaz od građanske do popularne umjetnosti« — to jest, od impresionizma do ekspresionizma — »uvelike prethodio Revoluciji«. To stajalište, izrečeno u razgovoru obrazovanih amatera početkom 1919. godine, usred revolucije, bilo je prilično točno.⁶ Napokon, Frank Wedekind je završio svoju prvu i još uvijek najvažniju dramu *Frühlings Erwachen* 1891., godinu nakon što je Wilhelm II. otpustio Bismarcka i davno prije nego što je car u potpunosti iskušao svoj osebuju dar za katastrofu.

Carska Njemačka bila je promišljeno neprijateljski raspoložena prema modernom pokretu. Car i carica Auguste Victoria određivali su modu, a njihov se ukus kretao prema kićenim paradama, blještećim medaljama, sentimentalnim junačkim portretima: Siegesallee u Berlinu, slavohlepni dvostruki red mramornih kipova koji su slavili ono što nije bilo vrijedno pamćenja, bila je izraz i obilježje wilhelminskog ukusa. Sveučilišta na koja su Nijemci bili tako razmetljivo ponosni bila su rasadnici razbarušenog militarističkog idealizma i središta otpora novinama u umjetnosti ili društvenim znanostima. Židovi, demokrati, socijalisti, jednom riječju isključenici, bili su držani izvan svetih granica višeg obrazovanja. Carica se upletala u uprizorenje Straussove *Salome* i zabranila premijeru Straussova *Rosenkavaliera* u Berlinu, držeći privlačnu i nadarenu dekadenciju za nedopustiv nemoral. Vlada je šikanirala Käthe Kollwitz zbog njenih proleterskih postera, a car je 1908. godine otpustio Huga von Tscudija, direktora Nacionalne galerije u Berlinu, zbog subverzivnog ukusa u umjetnosti. Četiri godine poslije, kad su Kandinski i Marc objavili svoj zajednički svezak eseja, slika i skladbi *Plavi jahač*, primjereno su ga posvetili Tschudijevoj uspomeni. Nova umjetnost činila je vladajuće krugove doslovno bolesnima: bavarski državnik Princ Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfurst 1893. godine gledao je *Hanneles Himmelfahrt* Gerharta Hauptmanna. »Čudovišno iskvareno djelo«, zabilježio je u svom dnevniku, »socijaldemokratski realistično, istovreme-

⁶ Zabilježio Harry Graf Kessler u svom dnevniku 4. siječnja 1919. *Tagebücher, 1918–1937* (1961), str. 91.

no puno bolesnog, sentimentalnog misticizma, razdražujuće, općenito odvratno. Poslije smo otišli kod Borcharda da se povratimo u ljudsko raspoloženje uz šampanjac i kavijar.«⁷

No wilhelminska Njemačka, premda filistarska i opresivna nije bila diktatura, moderni pokret hranio se oporбом. Ekspresionizam, koji je dominirao kulturom Weimarske Republike tijekom prvih godina, potpuno je sazrio već za vrijeme carstva. Ekspresionistički slikari i pjesnici davali su provokativne izjave, izlagali neobuzdane slike, izdavali avangardne časopise i udruživali se radi suradnje i utjehe u neformalnim grupama poput *Die Brücke* i *Der blaue Reiter*. Njihovi redovi bili su desetkovani prije revolucije. Franz Marc i August Macke čije su ekscentrične boje i egzotični pejsaži proganjale dvadesete godine poginuli su u ratu; drugi poput Emila Noldea i Ernsta Ludwiga Kirchnera, koji su preživjeli rat, našli su u prvom desetljeću dvadesetoga stoljeća svoj konačan stil — agresivni kolorit, primitivne sadržaje, neukročenu, prijeku subjektivnost. Točan datum Kandinskijeve prve potpuno apstraktne slike i dalje je sporan, ali je sigurno da je nastala prije Prvog svjetskog rata. U svakom slučaju, Kandinski je napisao svoj revolucionarni manifest *Über das geistige in der Kunst* 1910. godine i objavio ga 1912. A 1914. godine Walter Hasenclever završio je prvu ekspresionističku dramu *Der Sohn*, koja je bila jednako proročanska za weimarski stil kao i Marcovi plavi konji. Posvuda su mladi umjetnici predkidali s pompoznošću akademske umjetnosti i tražili da se uzdignu iznad bombastičnosti svoje okoline kako bi njegovali unutar-nji život, izrazili svoje vjerske čežnje i zadovoljili svoju mutnu težnju za ljudskom i kulturnom obnovom. U usporedbi s tiražama popularnih časopisa, *Sturm* Herwartha Waldena i *Aktion* Franza Pfemferta bili su zanemarivi; u usporedbi s velikim iz-

⁷ Prinčev mrzovoljni izljev je istinski neprevodiv i zaslužuje da bude zabilježen na njemačkom: »Heute abend in 'Hannele.' Ein grässliches Machwerk, sozialdemokratisch realistisch, dabei von krankhafter, sentimentaler Mystik, nervenangreifend, überhaupt scheusslich. Wir gingen nachher zur Borchard, um uns durch Champagner und Kavier wieder in eine menschliche Stimmung zu versetzen.« Zabilježeno 14. prosinca 1893. godine, citirano u Paul Kampffmeyer, *Fritz Ebert* (1923), str. 41.

davačkim kućama, Ernst Rowohlt i Kurt Wolff bili su puki amateri — kao što je Kurt Wolff poslije rekao, sve što su on i Rowohlt imali bila je opsesija knjigama, entuzijazam i dobar ukus.⁸ Ekspresionisti su bili skupina isključenika. Međutim, bili su odlučni i djelatni. Weimarska Republika dodat će njihovim životima samo još uspjeh.

Što je bilo točno za slikarstvo, pjesništvo i eksperimentalnu kratku prozu bilo je točno i za druga područja kulture: *Buddenbrookovi*, *Tonio Kröger* i *Smrt u Veneciji* Thomasa Manna, sva ta djela objavljena do 1911. godine, već su utjelovljavala oštru ironiju, neumoljiv simbolizam i gorljiv trud da se ideje učine dramatično uglednima što je razlikovalo i djelomično naškodilo Mannovim djelima iz dvadesetih godina. Neobuzdana politička satira koja je zabavljala i plašila goste Kabareta der Komiker i čitatelje *Weltbühne* za vrijeme Weimarske Republike, čiji su stil i teme vodili porijeklo od *Der Untertan* Heinricha Manna, od ranih političkih šansona Waltera Mehringa, od ekscentričnih drama Franka Wedekinda — Wedekind je umro 1918. godine — i od potkresanih, uglađenih analiza Carla Sternheima, onoga što je Sternheim ledeno nazvao »herojski život građanstva — *bürgerliches Heldenleben*, život, kako ga je on vidio, izrazite vulgarosti, grube jagme za statusom i samoubilačke trke u veliki rat. »Poslije nas, propadnite!« klikče jedan od Sternheimovih likova u drami koju je napisao u zadnjoj godini mira. »Mi smo sazreli.«⁹

U manje zloslutnom smislu, moderni pokret je također bio sazeo. Psihoanaliza uvedena je u Njemačku 1910. godine osnutkom berlinskog ogranka Međunarodnog psihoanalitičkog udruženja. Friedrich Meinecke i Otto Hintze koji su privukli pažnju povjesničarske struke drugih zemalja prema Berlinu u dvadesetim godinama, velik su dio svojega rada napravili prije rata: Meineckeov *Weltbürgertum und Nationalstaat*, kojeg će se

⁸ *Autoren, Bücher, Abenteuer: Betrachtungen und Erinnerungen eines Verlegers* (1965), str. 13.

⁹ Ovaj često citirani govor nalazi se u 1913, 3. čin, 2. scena. Carl Sternheim, *Gesamtwerk*, 8 vols., uredio Wilhelm Emrich (1963–1968), I, str. 285.

poslije neki od njegovih učenika sjećati kao njegove najbolje knjige, objavljena je 1907. godine. Max Reinhardt, čarobnjak weimarskoga kazališta, praktički je napunio svoju torbu trikovima do 1914. Arnold Schönberg, koji je završio dodekafonski sustav 1924. godine, probio se do atonalnosti prije 1912. godine. Čak je i Walter Gropius čije se Bauhaus zgrade u Dessauu pojavljuju kao arhetipski izraz weimarskog stila postigao svoj karakteristični idiom prije rata djelomično kao učenik Petera Behrensa, a djelomično u suradnji s Adolfom Meyerom s kojim je izgradio tvornicu *Fagus* 1911. i slavne zgrade za izložbu *Werkbunde* u Kölnu 1914. godine. Tim zgradama, kao što je Gropius poslije rekao, utemeljio je »vlastito područje u arhitekturi«.¹⁰ Nema nikakve sumnje: weimarski stil je rođen prije Weimarske Republike. Rat mu je dao politički preljev i parajući ton i operetio ga smrtonosnom svadom, revolucija mu je dala neslućene mogućnosti. Ali Weimarska Republika stvorila je malo toga, ona je oslobodila ono što je već postojalo.

Kao što je weimarski stil bio stariji od Weimarske Republike tako je bio i širi od Njemačke. I za vrijeme carstva i za vrijeme republike, njemački slikari, pjesnici, dramatičari, psiholozi, filozofi, skladatelji, arhitekti, čak i humoristi uključili su se u slobodnu međunarodnu razmjenu ideja, bili su dio zapadne zajednice iz koje su crpili i koju su zauzvrat hranili. Šovinizam nije bio samo neugodan weimarskom stilu nego bi bio i koban. Kandinski u jednoj osobi utjelovljuje taj kozmopolitizam: rođen u Rusiji, puno je naučio od francuskih fauvista, a vlastiti je stil pronašao u Münchenu. Lyonel Feininger bio je kozmopolit u drugačijem smislu: rođen u Sjedinjenim Američkim Državama od roditelja njemačkih emigranata, došao je u Njemačku 1887. godine, živio je dvije godine u Parizu, razvio je krajnje osoban stil koji koliko god je bio individualan u izrazu toliko je bio internacionalan u inspiraciji. Drugi »njemački« slikari — Kirchner, Heckel, Nolde, Pechstein, Marc i Klee svaki su na svoj način učili od Norvežanina Muncha, Francuza Gauguina i Nizo-

¹⁰ *Scope of Total Architecture* (1962 ed.), str. 19.

zemca Van Gogha. Max Ernst, iako rođen i obrazovan u Njemačkoj, našao je svoj umjetnički dom u Parizu nakon kratkog posjeta tom gradu u ljeto 1913. godine. Talijanski futuristički pokret naišao je na široku pažnju u naprednim njemačkim krugovima od 1912. godine; kad je njegov glavni ideolog Marinetti došao u Berlin 1913. godine, osjećao se kao kod kuće. »Posvuda je bio uključen u razgovor«, sjećao se Rudolf Leonhard, »mnogo je govorio, iznimno mu se svidao Berlin i činilo se kao da je postojao poseban Berlin, njegov Berlin, njegovo područje, kao da je Berlin bio pripremljen za njega, kao da je bio odjednom ispunjen njime«. ¹¹

Ipak Berlin još nije postao neizbježno središte kakvo će postati poslije. U Münchenu, slikarskom središtu u doba carstva, postavljale su se utjecajne izložbe francuskih neoimpresionista, dok su Marc i Klee odlazili izravno u Pariz što će poslije opisivati odlučujućim za svoj umjetnički razvoj. Dadaizam, artistska pobuna protiv umjetnosti, rođen u Zürichu za vrijeme rata, procvjetao je u Parizu nakon rata i prvih godina Weimarske Republike učinio Berlin svojim središtem. Njemačko ekspresionističko kazalište nezamislivo je bez Strindbergovih eksperimenata, dok je njemački socijalni realizam crpio iz Ibsenova realističkog razdoblja čije su drame bile udomaćene u Njemačkoj još prije Prvog svjetskog rata. Katalog Brechtovih inozemnih izvora — iako je Brechtov poetski izričaj čisto, potpuno njemački — morao bi biti dugačak da bi uopće imao smisla, i sezao bi od Villona i Rimbauda do nevjerojatnih utjecaja kao što je Kipling, i od kineske lirike do augustovske satire. Duhovi tako različiti kao Franz Werfel i Ernst Ludwig Kirchner priznali su da ih je nadahnjivao Walt Whitman. Bergsonov filozofski iracionalizam i izmaštani poetski iracionalizam Dostojevskoga privlačili su osjetljive duše od ekstremne ljevice do ekstremne desnice koji više nisu mogli podnijeti oblik moderniteta, a bili su zasićeni wilhelminskom kulturom. U arhitekturi su Ameri-

¹¹ U Paul Raabe, urednik, *Expressionismus: Aufzeichnungen und Erinnerungen der Zeitgenossen* (1965), str. 122.

kanac Frank Lloyd Wright, Španjolac Antonio Gaudi i Belgijanac Henry van de Velde opskrbili njemačke pobunjenike glavinom njihova streljiva. Mallarme i Debussy imali su vrijedne njemačke učenike. I Austrijanci na svim područjima — pjesnici, romanopisci, psiholozi, kulturni kritičari — prenosili su njemačkoj publici opsesiju dekadencijom i pokušaje da se izmire s erosom. Sigmund Freud, Hugo von Hofmannsthal, Karl Kraus i Arthur Schnitzler imali su jednako puno čitatelja u Berlinu, Münchenu i Frankfurtu kao i u Beču — možda i više.

Za isključenike u vrijeme carstva, kao i poslije za uključeničke (insider) u doba Weimarske Republike, najpostojanija pitanja vrtila su se oko potrebe za čovjekovom obnovom, pitanja koja su postala važna i praktično nerješiva nestankom Boga, prijetnjom stroja, neizlječivom glupošću viših klasa i bespomoćnim filistarstvom građanstva. Tražeći odgovore na svoja pitanja pobunjenici su se utjecali svakoj pomoći koju su mogli naći i gdje god su je mogli naći. U tome nije bilo ničega neobičnoga, čovjekova jasna nevolja ili jasna radost nikad ne poštuju granice. Ali upravo je taj — uobičajeni kozmopolitizam iz doba carstva — kasnije dao weimarskom stilu čvrstoću tkiva. U svojem nesvjesnom internacionalizmu dijelio je krepkost drugih kulturnih pokreta u europskoj povijesti.

Rat je doista uništio veze njemačke kulture i prema prošlosti koja se mogla upotrijebiti i prema srodnoj inozemnoj okolini, svima osim najodlučnijim kozmopolitima. Samo je malen broj zadržao veze. Godine 1915., usred rata je fabijanski socijalist i uvaženi psiholog Graham Wallas pisao prijatelju njemačkom revizionistu Eduardu Bernsteinu: »Danas živimo iz dana u dan i jedva se usuđujemo razmišljati o budućnosti. Ponekad se nadam da ćemo se ti i ja, kad dođe mir, susresti i rukovati, i jedan drugome reći da nikad nismo pomislili ružno jedan o drugome, potom sjesti i razmisliti možemo li ikako pomoći zaliječiti rane civilizacije.«¹² To je bio kulturni zadatak Weimarske

¹² Peter Gay, *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx* (1952, 1967 ed.), str. 280.

republike da kapitalizira na tim plemenitim osjećajima, da obnovi prekinute veze.

II

Tragedija Weimarske Republike bila je u tome što je, iako je uspjela u tom zadatku — briljantnost onih koji su emigrirali nakon dolaska Hitlera na vlast dokazuje taj uspjeh — trauma njezina rođenja bila toliko teška da nije nikad uspjela pridobiti potpunu lojalnost svih, ili bar velikog broja, onih koji su se njeome okoristili. Na početku je revolucija imala široku potporu. »Kao posljedica Prvog svjetskog rata«, pisao je Walter Gropius, ukazala mu se »potpuna svijest« o njegovoj društvenoj odgovornosti kao arhitekta«. Pri kraju 1918., u Njemačkoj na dopustu s talijanske fronte, Gropius je odlučio otputovati u Berlin gdje je tijekom njegova posjeta izbila revolucija. Kao očevicid ogorčenja mase prema časnicima, obuzela ga je iznenada misao: »Ovo je više od izgubljenog rata. Svijet je došao svome kraju. Moramo tražiti radikalno rješenje za naše probleme.«¹³

Gropius nije bio osamljen. Razvoj njegove intelektualne karijere — ideja koje su se razvile u vrijeme carstva, ratom zadobile političke smjernice i našle mogućnost otvorena izražavanja u revoluciji — bio je karakterističan za mnoge predstavnike weimarskog duha. Revolucija je potaknula entuzijazam Bertolta Brechta koji je kao i mnogi drugi mladi ljudi bio ogorčen godinama krvoprolića. Rilke je oduševljeno pozdravio revoluciju, kao što je sam rekao na poetski način, sa žarkom nadom da će čovječanstvo ovaj put okrenuti novu stranicu.¹⁴ Drugi su iz drugačijih perspektiva otkrili slične nade. Konzervativni ideolozi bili su ushićeni što su vidjeli propast režima koji nije bio dovo-

¹³ *Scope of Total Architecture*, str. 19. I Gropius Jamesu Marstonu Fitchu.

¹⁴ Rilke Dorothei, barunici von Ledebour, 19. prosinca 1918. godine. *Briefe aus den Jahren 1914 bis 1921*, urednici Ruth Sieber-Rilke i Carl Sieber (1937), str. 213–215.

ljno idealističan da ostvari istinski konzervatizam. Gradanski intelektualci poput Friedricha Meineckea premda ispunjeni srđbom prema savezničkim snagama pružili su svoju potporu. Vojnici i njihove obitelji, demokrati, socijalisti, pacifisti i utopisti gledali su na revoluciju kao na obećanje novog života.

Međutim, događaji u zimi 1918/1919., nakon kojih su slijedila previranja iz prvih godina republike, raspršili su kapital dobre volje nakupljen u danima propasti i nade. Kao što je sama revolucija razveselila, tako su njezin tijek i posljedice iz različitih razloga razočarale mnoge. Novi konzervativci počeli su prezirati upravo one novine koje je Weimarska Republika uvela. Radikali su, sa svoje strane, prigovarali ostacima preživjelim iz doba carstva. Čini se da je Weimarska Republika bila previše uspješna da bi udovoljila svojim kritičarima, a nedovoljno uspješna za one koji su joj željeli dobro. Već u prosincu 1918. godine Rilke je izgubio svaku nadu. »Pod izlikom velikog preokreta, stara nestašica pravih ličnosti ustraje.« Koliko je on mogao vidjeti, bezobzirna manjina je prisvojila revoluciju dok je većina bila zavedena u »politički diletantizam«. ¹⁵ Istoga mjeseca, napredni izdavač Paul Cassirer okarakterizirao je revoluciju kao »ništa više nego veliku prijevaru — *Schiebung*«. Nije se ništa bitno promijenilo, rekao je grof Kessler, »samo je nekoliko rodaka« bilo postavljeno na položaje koji donose korist i moć. ¹⁶ Mnogi mladi entuzijasti, poput Brechta, okrenuli su leđa politici jednako brzo kao što su joj i pristupili. Pisci i umjetnici kao Wieland Herzfelde i George Grosz ubrzo su pristupili spartakističkoj opoziciji. Dok su protivnici mlade Republike ostali čvrsti u svojem neprijateljstvu, njezini su se pristaše kolebali te povukli svoju potporu. U veljači 1919. godine novinar Simon Guttman govorio je u ime te skupine s neobuzdanom tugom razočaranog ljubavnika: u tom trenutku, rekao je Kessleru, intelektualci su gotovo bez iznimke bili protiv vlade. Bilo je ne-

¹⁵ Rilke Dorothei, barunici von Ledebour, *loc. cit.*; i Rilke Anni Mewes, 19. prosinca 1918. godine. *Briefe*, 2 vols., uredio Karl Altheim (1950), II, str. 113.

¹⁶ Kessler, *Tagebücher*, str. 78.

moguće, dodao je, preuveličati njihovu gorčinu protiv tadašnjeg režima koji se izvlačio od odgovornosti, nije činio ništa, a jedino je djelatan kad puca u vlastite građane. Ništa se, rekao je tužno, nije promijenilo revolucijom; sve je kao i prije, po starom.¹⁷ Prvog svibnja 1919. godine, na nacionalni praznik, Kessler je primijetio da su proslave odavale dojam »nacionalne žalosti za revolucijom koja je zatajila«. ¹⁸ Uskoro je postalo uobičajeno sažeti prezir u jednostavan izraz: 1918. godine bila je »takozvana revolucija«. ¹⁹

Dobro su poznati uzroci tako raširenog razočaranja. Bilo je mnogo starih duhova na skupštini u Weimaru, i dok su neki bili ostavljeni na miru, pojavili su se novi. Prve četiri godine Republike bile su godine gotovo neprekinute krize, pravo vrijeme nevolja. Krvavi građanski rat, ponovna pojava vojske kao političkoga faktora, neuspjeh u diskreditiranju saveza između aristokracije i industrije dominantne u doba carstva, česta politička ubojstva za koja politički atentatori nisu bili kažnjavani, namećanje Versailleskog sporazuma, Kappov puč i drugi pokušaji rušenja vlasti u zemlji, francuska okupacija Ruhra, astronomska inflacija — sve je to davalo novu nadu monarhistima, fanatičnim militaristima, antisemitima i ksenofobima svih vrsta, industrijalcima u prvo vrijeme zaplašenima sablašću oduzimanja vlasništva, a poslije punima prezira prema socijalistima koji to nisu htjeli učiniti, što je pridonijelo da se Weimarska Republika čini la prevarom ili farsom. Već samo rođenje Weimarske Republike imalo je elemente farse: proglasio ju je socijalist Philipp Scheidemann u rano popodne 9. studenoga 1918. godine, ne iz čistoga republikanskog ushićenja, nego iz težnje da spriječi Kar-

¹⁷ *Ibid.*, str. 123.

¹⁸ *Ibid.*, str. 182. Upotrijebio je izraz »verfehlte Revolution«.

¹⁹ Za tri takva slučaja vidi Lion Feuchtwanger u *Weltbühne* 1928. godine (citirano u Martin Esslin, *Brecht: The Man and his Work* [1961 ed.], str. 10); Franz Neumann, »The Social Sciences« in Neumann et al., *The Cultural Migration: The European Scholar in America* (1953), str. 14; i Siegfried Jacobsohn, urednik *Weltbühne*, pišući 27. ožujka 1919: »Mi trebamo drugu revoluciju. Ne: mi trebamo revoluciju«. *Ausnahmezustand* (antologija članaka iz *Weltbühne* i *Tagebuch*), uredio Wolfgang Weyrauch (1966), str. 24.

la Liebknechta u proglašavanju sovjetske republike. Kad je Friedrich Ebert nakon nekoliko minuta saznao što je Scheidemann učinio, pobjesnio je zbog neregularnosti procedure. Nikome nije moglo promaći da je Republika nastala gotovo slučajno i da je bila obavljena isprikama.

Uza sve ovo postojao je drugi, finiji poticaj za cinizam i ostanje po strani. U kolovozu 1914. zapadni je svijet iskusio ratnu psihozu: rat je izgledao kao izlaz iz dosade, pozivnica za junaštvo, lijek za dekadenciju. Upravo je u Njemačkoj ta psihoza dosegla vrhunce apsurdna. Ostarjeli, adolescenti, nesposobni, javljali su se kao dragovoljci iz čiste radosti, a išli su u smrt ispunjeni svojom misijom. Rat je nudio »pročišćenje, oslobođenje i golemu nadu«. Rat je »uspalio pjesnička srca« osjećajem olakšanja da je »miroljubivi svijet propao«, svijet od kojeg su »bili tako umorni, tako strahovito umorni«. Samo je »pobjeda pod svaku cijenu« mogla dati smisao životu, Nijemci su se konačno ujediniili kao *Volk*, samo su Nijemci bili »istinoljubivi, vjerodostojni, muževni, objektivni«, zemlja junaka koja se suočila s protivnicima opterećenima »kukavičlukom, lažljivošću i podlošću«. Sjajne zastarjele riječi kao *Volk*, *Reich* i *Geist* dobile su novo značenje u ovom velikom križarskom pohodu za *Kultur*. To nisu, kao što se može činiti, izmišljeni izljevi. To su riječi Thomasa Manna i Friedricha Gundolfa, a bilo je tisuće drugih, mladih i starih, koji su zvučali upravo kao i oni.²⁰ Ali njihovo oduševljenje pretvorilo se u depresiju, a često u duhovni rasap. Orgiju samougađajućega i samozavaravajućeg šovinizma pratila je krivnja i stid, i u nekim slučajevima isprazno ustrajavanje na tome da su cijelo vrijeme imali pravo — slijed promjena jedva zamišljenih da potaknu politički realizam. Mnogi entuzijasti izgubili su svoj entuzijazam, ali ne i utopizam. Neki — Thomas Mann među njima — naučili su iz rata i revolucije. To je bila tek slučajna korist da su djelovali kao politički učitelji malobrojnima

²⁰ Vidi esej Thomasa Manna »Gedanken im Krieg« napisan u rujnu 1914. i izdan 1915. godine; i dopisnice koje je Gundolf poslao Stefanu Georgeu 14. i 30. kolovoza 1914. *Stefan George-Friedrich Gundolf Briefwechsel*, uredio Robert Boehringer (1962), str. 256–257, 258–259.

koji su htjeli nešto naučiti. Međutim, bilo je mnogo onih koji su ostali politički naivci, spremni prezreti ono što nisu mogli poduprijeti i otvoreni za prodavače nadržiljekova koji su izazivali još veću mučninu od samoga rata koji su dočekali s tolikom radošću.

Sve je to već bilo loše, ali bez sumnje je najveći i najubojitiji neprijatelj Weimarske Republike bio građanski rat koji se vodio unutar republikanske ljevice, borba, kao što je Eduard Bernstein rekao, »socijalista protiv socijalista«²¹, koji je izbio čim je Weimarska Republika bila proglašena. Na kraju krajeva, njeno proglašenje nije bilo usmjereno samo protiv monarhije nego i protiv spartakista.

Ta je borba bila neizbježna. Socijalističko jedinstvo bilo je uzdrmano pitanjem rata. Oktobarska revolucija i način na koji je Njemačka poražena, pružili su socijalistima prilično umjetnu i nedovoljnu važnost koja nije bila sračunata na obnovu socijalističkog jedinstva. S konačnim zbacivanjem carstva u studenome 1918. godine došao je trenutak sukoba dviju suparničkih socijalističkih grupa. Ulozi u izravnoj borbi za vlast bili su visoki budući da su obnašatelji vlasti određivali budućnost Njemačke — spartakisti su htjeli pretvoriti Njemačku u sovjetsku republiku, a socijalistička većina u parlamentarnu demokraciju. Bila je to jedna od najtužnijih ironija njemačke povijesti. Dok se 1918. godine činilo kako ni jedna druga alternativa nije bila moguća, žestoka borba za jednu raspoloživu alternativu otvorila je prostor snagama koje su tražile treću mogućnost — vojnu diktaturu. Sukob među socijalistima proširio se posvuda; nakon što je Revolucija izbrisala stare institucije ponudila je nove, i mnogobrojne, podloge za trvenja. Spartakisti i umjereni socijalisti sukobljavali su se u Berlinu i u pokrajinama, na političkim skupovima i na ulicama, na radničkim vijećima i na pogrebima žrtvi desničarskih ubojica. Palo je mnogo oštih riječi koje nikad nisu bile zaboravljene ili oprostene, ali riječi nisu bile sve. Svatko je bio naoružan, svatko je bio razdražljiv i nespreman prihvatiti

²¹ *Die deutsche Revolution* (1921), naslov 8. poglavlja.

frustracije, mnogi su bili uvježbani i spremni na ubijanje, rašireni neredi poticali su iracionalne masovne akcije i pružali zaštitnički zaklon za političke avanture. Gotovo dva mjeseca režim je uspijevao zadržati prividno jedinstvo među snagama na ljevici: šesteročlana privremena vlada osnovana 10. studenoga imala je tri predstavnika socijalističke većine i tri predstavnika Nezavisnih socijalista. Međutim, to nije moglo potrajati. Nezavisni socijalisti su izašli iz vlade 27. prosinca, a sukob se proširio i produbio. Protivnik na desnici trebao je samo čekati.

Protivnik ipak nije samo čekao: ubijao je bezobzirno i nekažnjeno. Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht, vođe spartakističkog pokreta, ubijeni su 15. siječnja 1919. godine. Kurta Eisnera, bavarskog premijera, ubio je 21. veljače student plemić, a redovite čete i *Freikorps* okrutno su ugušile Bavarsku Sovjetsku Republiku nastalu nakon atentata krajem travnja i početkom svibnja. Ti događaji samo su pogoršali bratoubilačka neprijateljstva: Spartakisti su optuživali vladajuće socijaliste kao popustljive, društveno ambiciozne krvnike, a vladajući socijalisti optuživali su spartakiste da su ruski agenti. Sve je to izgledalo kao sarkastični komentar na Marxov poziv proletarijatu cijeloga svijeta na ujedinjenje.

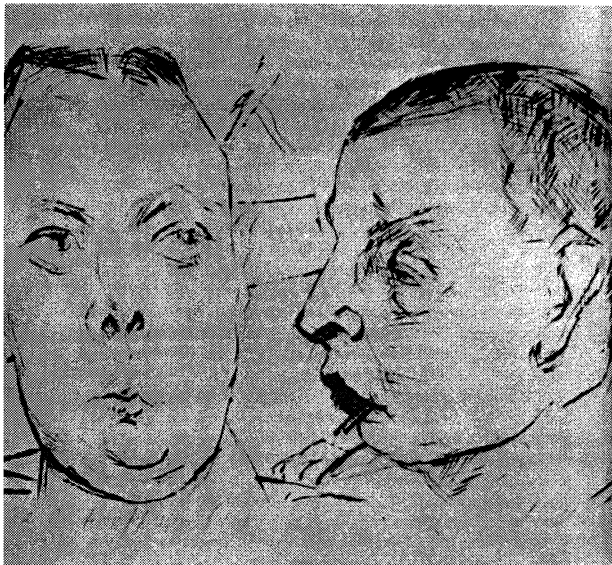
III

Povjesničari su često isticali neuspjehe političara koji su vodili mladu Weimarsku Republiku. Da su u potpunosti bili neuspješni, to bi bilo razumljivo. Ebert i njegovi suradnici naišli su na poteškoće koje bi obeshrabrile i najhladnokrvnije i najiskusnije državnike. Vladao je endemski metež, velika glad, demoralizacija među intelektualcima, vojsku je trebalo dovesti kući i razvojačiti, gorke je rane trebalo zaliječiti, a za to nije bilo vremena, trebalo je napisati ustav i provesti ga. Povrh toga postojao je još jedan čimbenik koji je imao posebno mjesto u weimarskoj

povijesti budući da su mitovi koji su ga okruživali pogodili Weimarsku Republiku više nego sama stvarnost: Versailleski mir.

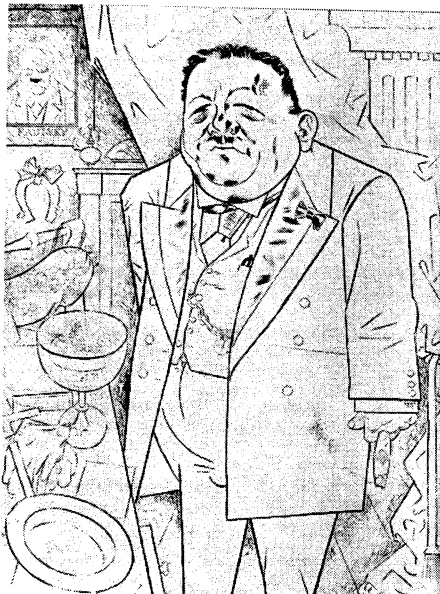
Svakako da je sporazum nametnut Njemačkoj u Versaillesu bio u mnogo čemu nemilosrdan i osvetoljubiv. Neki od vodećih savezničkih pregovarača nisu željeli nagodbu nego osvetu. Nije samo poraz proizveo traume — pobjeda je također nakon godina frustracija, krvoprolića i beskrajsnih patnji za mnoge bila na neki način nepodnošljiva. Izrada ugovora bila je stalno i promišljeno ponižavanje Nijemaca. Kad su saveznici usuglasili svoje razlike u nizu kompromisa, pozvali su Nijemce da sredinom travnja 1919. godine pošalju delegaciju u Versailles koja će »primiti mirovne uvjete«. Njezin je zadatak bio potpisati, a ne pregovarati. Postupanje prema njemačkoj delegaciji, o čemu je njemački tisak mnogo pisao, bila je dugo osmišljavana uvreda: vlak kojim su putovali u Pariz kretao se promišljeno sporo kroz bojišta sjeverne Francuske dok pogled na njih nije postao nepodnošljiv. U Versaillesu su se Nijemci našli odijeljeni, navodno da bi bili zaštićeni od neprijateljskih demonstracija, a zapravo kako bi bili izolirani od savezničkih pregovarača. Nijemci, pisao je M. J. Bonn, liberalni ekonomist, član njemačke delegacije, »bili su uvelike poniženi. Tjeskobu poraza i osjećaj krivnje kojim su ih neki propagandisti pokušavali obilježiti stvorio je vrstu kompleksa manje vrijednosti od kojeg je patila većina članova delegacije.«²² Za službenog predstavljanja ugovora, Clemenceau nije učinio ništa da bi se Nijemci osjećali bolje i kratko vrijeme koje su imali da sastave svoje komentare i primjedbe — prvo dva tjedna i potom još jedan tjedan — bacila je delegaciju u ludilo očajničke aktivnosti. Ishod je bio gotovo neizbježan: mješavina gorljivog protesta, razboritih obrazloženja kao i naknadnih sumnji Lloyd Georgea i generala Smutsa, doveli su do nekih marginalnih preinaka, ali je ugovor u svojoj biti ostao neizmijenjen. Njemačka je trebala izgubiti Alsace-Lorraine, poljski koridor, sjeverni dio Schleswig-Holsteina i neka druga manja područja — oko trinaest posto svojega starog te-

²² *Wandering Scholar* (1949), str. 227.

Iz autorove kolekcije

MAX BECKMANN: SVA SLUŽBENIKA AUTOMOBILSKJE INDUSTRIJE (iz autorove zbirke), tehnika suhe igle, 1915.
Beckmann koji je bio u ratu, znao je da lica neprijatelja ne treba karikirati, realizam je bio dovoljan ukoliko je realist imao Beckmannov talent za grafiku. Godine 1919. njegovi crteži tehnikom suhe igle objavljeni su u zbirci od 19 bakroreza pod nazivom Gesichter (Lica).

Dopuštenjem Busch-Reisinger Muscuma, Harvard University

GEORGE GROSZ: EBERT, crtež tintom 1934.
Friedricha Eberta, prvog predsjednika Weimarske Republike, 1919–1925. ljevica je zlobno karikirala: sindikalist kao skorojević.

ritorija, šest milijuna stanovnika, vrijedna prirodna bogatstva — i sve svoje kolonije. Morala se razoružati, platiti reparacije i potpisati ugovor koji je u članku 231. sadržavao priznanje da su Njemačka i njene saveznice bile »začetnici« rata i »agresori« — zloglasni članak, poslije prozvan »članak o ratnoj krivnji«, koji je uzrokovao više rasprava nego sve druge odredbe zajedno.

Što su Nijemci mogli učiniti? Odbili su potpisati i potom potpisali. Premijer Scheidemann je 12. svibnja nazvao ugovor neprihvatljivim i upitao retorički: »Koja ruka ne bi usahnula kad bi ove lance stavila na sebe i na nas?« Scheidemannova je ruka ostala netaknuta. Nakon što je 20. lipnja Centrum (*Zentrum*) i većina njegove Socijalne demokratske partije glasovala za prihvaćanje ugovora, s iznimkom članka 231. i članka koji je zahtijevao predaju ratnih zločinaca, Scheidemann je dao ostavku. Teret potpisivanja *Diktata*, *Schandfrieden*, *Schmachfrieden* — sramnog, ponižavajućeg mira — pao je na leđa ostalih socijalnih demokrata i na Erzbergera, najistaknutijeg zagovornika mira u Centrumu. Bili su to hrabri ljudi koji su prihvatili političku odgovornost kao svoju sudbinu koje se nikad nisu u potpunosti riješili.

Svi su mrzili sporazum. Oni koji su zagovarali njegovo prihvaćanje temeljili su svoje stajalište na osnovi realizma — zbog potrebe za mirom, gladi među njemačkim stanovništvom, nepopustljivosti saveznika. *Frankfurter Zeitung*, glas razuma u svim vremenima, bio je tipičan za najbolje od svih mišljenja: protestirao je protiv ugovora, ali je isto tako preporučivao njegovo potpisivanje. Thomas Mann, još uvijek ne posve predan Weimarskoj Republici, držao je da je Clemenceau, »taj otrovni starac«, pokapao zapadnu kulturu, ili obratno, da će angloamerička dominacija dovesti do »civiliziranja, racionaliziranja, utilitarizacije Zapada« — u svakom slučaju, sporazum je bio katastrofa.²³ Mann je još uvijek bio apolitičan, kulturni aristokrat kakav je bio i prije i za vrijeme rata, ali grof Kessler, liberalni

²³ Mann Philippu Witkopu 12. svibnja 1919. godine. *Briefe, 1889–1936*, uredila Erika Mann (1962), str. 162. Mann Gustavu Blumeu 5. srpnja 1919. godine. *Ibid.*, str. 165.

državnik i neumoran pisac dnevnika, iznimno dobro obaviješten i izvanredno neopterećen staleškim predrasudama, također je smatrao Versailleski sporazum neizmijerno depresivnim: od 7. svibnja 1919., dana kad su Nijemcima bili uručeni mirovni uvjeti, do 12. lipnja, Kessler je bio toliko potišten da nije ništa zapisao u svoj dnevnik. Nakon ostavke Scheidemannova kabineta, 22. lipnja, izvijestio je o općem raspoloženju »neopisive tuge; kao da je čitav duševni život zamro«. ²⁴ Lako je zamisliti komentare domoljuba, vojnih časnika i konzervativaca. Sve države i svi narodi, pisao je Friedrich Meinecke 1921. godine, moraju sami sebi reći: »Mi smo grešnici.« Međutim, »grijesi koje su počinili saveznici od 1918. godine gotovo su bez usporedbe«. ²⁵

Takav je stav više nego sve odredbe sporazuma — koliko god bile loše — opteretio Weimarsku Republiku jednom od njenih najpogubnijih legendi. Milijuni koji nisu imali interesa u izgubljenim kolonijama ili izgubljenim područjima, koji su bili netaknuti nametnutim razoružanjem, tople su prihvatili demagoge koji su optuživali Versailles kao tipičan francuski napad na samu dušu Njemačke, klevetali potpisnike Versailleskog sporazuma kao kukavice i izdajice i prezirali državnike koji su tiho radili na tome da se ugovor revidira članak po članak. Zahtjev za poništenjem »nametnutog mira« i kazna za »novembarske zločince« koji su ga prihvatili, postao je temeljem desničarske retorike i uz antisemitizam najistaknutijom točkom nacističke propagande. Ako je Versailles bio opterećenje za Weimarsku Republiku, bilo je to opterećenje kako domaće tako i strane izrade.

U svjetlu svega toga, za vrijeme revolucije i u razdoblju nakon revolucije postignuto je mnogo. Završen je rat. Otjerana je — zauvijek — pruska vladajuća kuća i druge velike i male njemačke monarhije. Bar neki Nijemci naučili su praktičnu politiku. Stvorena je demokratska država. Talenti koji su držani ne-

²⁴ *Tagebücher*, str. 183, 184.

²⁵ Meinecke A. Friisu 23. svibnja 1921. *Ausgewählter Briefwechsel*, uredili Ludwig Dehio i Peter Classen (1962), str. 101–102.

podobnima za promaknuća u doba carstva dobili su nove prilike, otvorena su ugledna i važna središta naprednim profesorima, modernim dramatičarima i producentima, demokratskim političkim misliocima. Hugo Preuss, tvorac Weimarskog ustava, bio je simbol revolucije. Kao Židov i ljevičarski demokrat bio je isključen iz sveučilišnog establišmenta usprkos svim svojim vrijednostima, a sad je on, isključenik, stvarao novu Republiku, *svoju* Republiku.

Ipak, nakon što se sve ovo uzme u obzir, ostaje istina da su ljudi Weimara napravili teške pogreške, a uzajamna okrivljavanja za te pogreške rano su zatrovala atmosferu utirući put novim pogreškama. Sjajni politički novinar Carl von Ossietzky već je u lipnju 1919. ukratko objasnio: »Postojala su tri područja u kojima smo imali pravo očekivati potpuni prekid sa starim metodama te preustrojstvo: u čisto političkom, gospodarskom i duhovno-etičkom području.« Međutim, »što je revolucija postigla? Odgovor je doista žalostan. U unutarnjoj i vanjskoj politici razmeću se poznate ličnosti kojima je već desetljećima s pravom mjesto među relikvijama. Gospodarska obnova se stalno odgađa dok anarhija, samoljublje i profiterstvo likuju. Nitko se tome ne suprotstavlja nego samo mlako uvjerava. Bijeda ideja, nedostatak hrabrosti, nedostatak vjere.«²⁶ To je ozbiljna optužba, ali opravdana. Republikanska težnja za redom, njihov strah od boljševizma, plašljivost vođa koji su i sami bili rezultat starog društva i spremniji da budu oporba nego vlast — i moramo dodati smušenost, neodgovornost, krvožednu retoriku i diktatorske pretenzije spartakističke ljevice — sprječavali su odlučnu akciju u svakom području. Preuss, ozbiljno zabrinut pruskom hegemonijom, htio je uništiti stari federalni skup država, razbiti Prusku u nekoliko *Länder* te okupiti male države u veće jedinice. Njegov plan nije bio prihvaćen, a među najučinkovitijim protivnicima bili su socijalni demokrati nespremni da predaju ono što su tek stekli, ili su — kao Eisner u Bavarskoj — bili

²⁶ Citirano u Raimund Koplin, *Carl von Ossietzky als politischer Publizist* (1964), str. 28.

sumnjičavi prema središnjem režimu. Tako je kompromis ostavio stare države netaknutima, očuvao prusku dominaciju i ostavio neriješenim zamršene veze između *Reicha* i *Länder*. »Taj propust ostaje povijesni grijeh«, priznao je poslije socijalistički izdavač i političar Friedrich Stampfer, njegov naknadni uvid zadobiva puno značenje, »da u vrijeme naglog dinamičnog razvoja nije poduzet skok prema unitarnoj državi. Usprkos svim platonskim iskazivanjima sklonosti ideji nacionalnog jedinstva neki su socijaldemokratski obnašatelji vlasti branili pojedinačne interese revnošću ništa manjom od one koju su iskazivali prijašnji vladari.«²⁷ Ta afera očitala je gorku lekciju socijalistima ljubomornima na svoje dužnosti: kratkoročni ograničeni dobici pokazali su se dugoročnom općom propašću.

Nacionalizacija glavnih industrija imala je istu sudbinu. Ambiciozni planovi i dobra volja nisu nikad bili pretočeni u politiku. Ekonomist Rudolph Wissell pokazao je put do socijalizma preko planiranja i taj je put bio sasvim jasan. Međutim, nikad se nije njime krenulo. Krupni kapital nastavio je »nacionalizirati«²⁸ gospodarstvo na svoj način — kartelizacijom. I doista su »najveći trustovi u njemačkoj povijesti bili stvoreni tijekom Weimarske Republike«²⁸ uključujući spajanje četiriju velikih čeličana 1926. godine i stvaranje kemijskog trusta I. G. Farben godinu prije spajanjem »šest najvećih korporacija u tom području«. Socijalisti su stajali po strani, jedni previše ustrašeni da nešto poduzmu, a drugi robujući doktrinarinom i nerealističnom uvjerenju da je kartelizacija bila neizbježan viši stupanj kapitalizma koji je trebalo proći na putu u socijalizam. Oslanjajući se na povijest, njemački su socijalisti postali njene žrtve.

To su bile sudbonosne strateške pogreške, ali ljudi Weimarske Republike učinili su još sudbonosniju pogrešku kad nisu uspjeli obuzdati ili preoblikovati ustroj starog poretka — vojsku, državne službe i sudove. Vojnička je kasta izašla iz rata demoralizirana, poljuljana ugleda, u panici, spremna na svaki kom-

²⁷ *Die vierzehn Jahre der ersten deutschen Republik* (3. izdanje, 1953), str. 134.

²⁸ Franz L. Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933–1944* (2. izdanje, 1944), str. 15–16.

promis. Generali su odveli Njemačku u propast lažući i sebi i svijetu, uništivši nebrojene živote. Friedrich Meinecke je potkraj 1918. godine priznao da su ih »neodmjerene izjave pan-germanskog–militarističko–konzervativnog saveza« u potpunosti diskreditirale.²⁹ Ipak, nakon nekoliko godina taj je savez povratio svoju karizmu u širokim krugovima javnosti, i operetio Weimarsku Republiku legendom o neporaženoj njemačkoj vojsci kojoj su Židovi i komunisti kod kuće zabili nož u leđa — zloglasna *Dolchstoßlegende*.

Njihovo uskrснуće uvelike je bila odgovornost weimarskih voda koji su doveli do toga da stara vojska postane prijeko potrebnom. Dan nakon proglašenja Weimarske republike, 10. studenoga, Ebert je zaključio dalekosežni sporazum s generalom Groenerom prihvaćajući pomoć vojske u održavanju reda. Regularne jedinice, uz pomoć na brzinu stvorenih *Freikorps*, pucali su na militantne spartakiste. Socijalni demokrat Noske, »čuvar« Weimarske Republike, dao je desničarskim jedinicama široku slobodu za djelovanje — to jest, za organizirana ubojstva. Bilo je neumjerenosti na svim stranama — »To su bili strašni mjeseci«, prisjećao se poslije Arnold Brecht, staložen promatrač — dobra volja Eberta i Noskea bila je izvan svake sumnje. Ali njihove procjene nešto su sasvim drugo.³⁰ 2. veljače 1919, više od mjesec dana prije Noskeova zloglasnog ukaza kojim je naredio jedinicama da smjesta pucaju na svakoga s oružjem u ruci, i tri mjeseca prije nego što je bijeli teror iskalio svoj bijes na osvojenju Bavorsku Sovjetsku Republiku, grof Kessler predvidio je da sadašnji režim ne može potrajati: »Paradoksalna odluka, kojom je republikanska socijalno demokratska vlada dopustila da nju i kapitalističke blagajne brane unajmljeni ljudi bez zaposlenja i carski časnici, jednostavno je suluda.«³¹

²⁹ Meinecke L. Aschoff 21. listopada 1918. *Briefwechsel*, str. 97.

³⁰ Brecht, *Aus nächster Nähe: Lebenserinnerungen, 1884–1927* (1966), str. 247. Kontroverzice o ulozi Noskea se nastavljaju. Ja sam sklon složiti se s Brechtom (*ibid.*, str. 231–247) da je Noske imao hrabrosti i prihvatio ulogu »psa tragača« iz osjećaja odgovornosti (na kraju krajeva, izraz je njegov), ali da mu je nedostajalo takta i oprca.

³¹ *Tagebücher*, str. 117.

Ista nepovezanost sa stvarnošću lebdjela je oko nastavljelog zapošljavanja carskih službenika. U svjetlu tradicionalne autoritarne strukture njemačkog društva, koju revolucija jedva da je uzdrimala, posljedice takve politike bile su predvidljive. I bez tereta neprijateljskih službenika njemačka je demokracija bila krhka. Njemačka državna služba bila je nadaleko poznata po učinkovitosti i nepristranosti, ali za vrijeme Weimarske Republike koristila se visoko uvježbanim sposobnostima uglavnom za administrativnu sabotažu. Njezina poslovična lojalnost nadređenima očevidno se nije protezala na socijalno-demokratske ili liberalne ministre. Ali primjer sofističkog pozivanja na neovisnost i objektivnost koji najviše zapanjuje — i koji je bio plodno tlo za rađanje cinizma i među dobitnicima na desnici i među žrtvama na ljevici bilo je držanje sudaca, tužitelja i porotnika za vrijeme Weimarske Republike. Preživjeli suci iz carskoga doba bili su uzeti u službu nakon revolucije; nije ih se moglo ukloniti i kao što je njihovo držanje pokazalo nije ih se moglo promijeniti: gotovo svi su potjecali iz privilegiranih redova, imali su bliske veze među plemstvom, časnicima, konzervativnim političarima, nisu imali milosti prema optuženim komunistima, ali su bili udvorno popustljivi prema bivšim časnicima.

Posljedice su općepoznate, ali treba ih istaknuti: između 1918. i 1922. godine 22 ubojstva bila su dokazana ljevičarskim elementima, od tih je 17 bilo strogo kažnjeno, 10 smrtnom kaznom. S druge strane, sudovi su bili dobrohotni prema desničarskim ekstremistima: od 354 ubojstva što su ih počinili desničari samo je jedan bio strogo kažnjen, premda ne i smrtnom kaznom. Prosječne zatvorske kazne dosuđene za ta politička ubojstva pokazuju istu pristranost: petnaest godina za ljevicu, četiri mjeseca za desnicu. Desničarski pučisti kao Kapp koji je nasilno pokušao srušiti Weimarsku Republiku — njegovi suradnici počinili su nekoliko gnusnih ubojstava — bili su oslobođeni optužbe na temelju tehničkog propusta, ili im je bilo dopušteno da pobjegnu u inozemstvo. Nakon propasti Hitler-Ludendorffova puča u studenom 1923. godine, suđenje pučistima svedeno je na političku farsu. Sud je dopustio optuženima i njihovim odvjetnicima da napadaju vladu najgrubljim hušakačkim izrazi-

ma, i konačno osudilo Hitlera na pet godina *Festungshaft*, blaži oblik zatvora u kojem je Hitler, kako god bilo, proveo manje od godinu dana. The *Feme* ubojstva koja su počinili članovi ilegalnih »obrambenih organizacija«, paramilitarnih osvetničkih skupina pripadaju među najokrutnije zločine u stoljeću ispunjenom zvjerstvima: nezaposleni fanatici i bivši časnici koji se nisu mogli zaposliti tukli su ljude do smrti i gušili žene često tek na temelju sumnje za »nedomoljubnu djelatnost«. Nekoliko ubojica je bilo optuženo, nekoliko suđenih je bilo i osuđeno, ali nitko od osuđenih nije bio dugo zatvoren, ili na bilo koji drugi način spriječen u daljnjim kriminalnim djelatnostima. Doista, jedan od ovih *Feme* ubojica, Edmund Heines, jedan od Röhmovih prijatelja, sjedio je oko godinu i pol u zatvoru i bio naposljetku, činom poetske pravde, uklonjen 30. lipnja 1934. godine u nacističkim čistkama. Dvojici Erzbergerovih ubojica bilo je dopušteno da pobjegnu, cijela mreža urotnika protiv Erzbergera, prema svima poznata, bila je uglavnom ostavljena na miru, a glavni je urotnik bio oslobođen. Kad god su suci našli mogućnost izokrenuti zakon u korist reakcije, to su i učinili: Hitler je kao Austrijanac trebao biti deportiran nakon puča, ali mu je bilo dopušteno da ostane u Njemačkoj budući da se *smatrao* Nijemcem. S druge strane, protiv spartakista, komunista ili čestitih novinara, sudovi su postupali s krajnjom strogošću. Strogo su kažnjavali svakoga kome su našli da je imao i najmanju vezu s Bavarskom Sovjetskom Republikom, pisci koji su »uvrijedili« carsku vojsku bili su osuđivani makar se njihova otkrića pokazala istinitim.

I najrazložniji povjesničari moraju promatrati te statistike s čuđenjem i osjećajem beznadnosti. Socijalističke i komunističke novine i političari su govorili, upozoravali i razotkrivali. Neovisni i radikalni časopisi poput *Weltbühne* ili *Tagebuch* borili su se protiv zločinaca s činjenicama i sarkazmom. Bez uspjeha. Statističar E. J. Gumbel koji je s velikom osobnom hrabrošću i besprijeekornom znanstvenom akribijom sakupljao i dokumentirao sve dostupne pojedinosti o tim zločinima shvatio je da ni jedan njegov izvještaj nije imao nikakav učinak. U *Tagebuchu* je 1924. godine sastavio listu zločina i njihovih posljedica zak-

ljučivši: »Vidimo da se dokumenti gomilaju do neba. Sudovi rade grozničavo. Jedan proces započinje za drugim. Svaki ima svoju strukturu. Samo je rezultat uvijek isti: prave ubojice ostaju nekažnjene.«³²

U egzilu, 1934. godine, Socijalnodemokratska partija je pomalo skrušeno priznala da je učinila tragičnu pogrešku: »To što je njemački radnički pokret, dezorijentiran tijekom rata, preuzeo praktički nepromijenjen stari državni aparat bila je teška povijesna pogreška.«³³ Istina. Nezadovoljni pozivom trojanskog konja u grad, ljudi Weimarske Republike bdjeli su nad njegovom izgradnjom i brižno štitili njegove stvaratelje.

³² *Ausnahmezustand*, str. 119. Za Gumbelovu statistiku vidi njegove *Zwei Jahre Mord* (1921), *Vier Jahre politischer Mord* (1922), *Verräter verfallen der Feme* (1929), *Lass die Köpfe rollen* (1932). Povjesničari su prihvatili njegov rad vjerodostojnim. Vidi Neumann, *Behemoth*, str. 20–33, 478–479; H. i E. Hannover, *Politische Justiz*, 1918–1933 (1966), *passim*.

³³ Citirano u Hannover, *Politische Justiz*, str. 34.

II.

ZAJEDNICA RAZUMA

Pomirljivci i kritičari

I

Tisuće profesora, industrijalaca, političara u Weimarskoj Njemačkoj mrzili su naciste, ali nisu voljeli ni Weimarsku Republiku. Dobro obrazovani, inteligentni, nevoljki zamijeniti vrijednosti carskog razdoblja za dvojbene probitke demokracije, mnogi su bili paralizirani svojim sukobima pa su za vrijeme Weimarske Republike vodili javne karijere časne nemoći naglašeno hirovitim djelovanjem. Naučili su živjeti s Weimarskom Republikom, držeći njezino stvaranje povijesnom nužnošću, poštujući neke njezine vođe, ali je nikad nisu zavoljeli i nikad nisu povjerovali u njezinu budućnost. Stoga su ih nazvali »racionalnim republikancima — *Vernunftrepublikaner*«, republikancima koji su to postali po intelektualnom izboru, a ne iz vatrenog uvjerenja. Tek tri mjeseca nakon što su nacisti došli na vlast, 7. svibnja 1933. godine, Friedrich Meinecke se povjerio kolegi povjesničaru Walteru Lenelu: »Njemački narod jednostavno nije bio zreo za parlamentarnu demokraciju, osobito zbog pritiska Versailleskog mira. To sam sebi govorio, ispod glasa, već od samoga početka.«³⁴ To je autentičan glas jednog *Vernunftrepublikanera*.

Kao i ostali racionalni republikanci, Meinecke se pripremio za takvo stajalište i prije nego je car abdicirao. U jesen 1918. godine Meinecke je postao uvjeren da je jedina mogućnost opstanka Njemačke da »postane demokratska«, da »odbaci« »ba-

³⁴ *Briefwechsel*, str. 138.

last konzervativnih ideja«, da se bori protiv svakog pokušaja obnove carstva i da se prepusti napretku kroz racionalnu i hrabru odluku. Početkom 1919. godine bio je siguran: »U sukobu između državničkog razuma i naslijeđenih ideala kojeg su svi prisiljeni iskusiti u ovom trenutku, vjerujem da odlučno moram pratiti zahtjeve razuma.«³⁵

Ono što je zahtijevao razum bila je, činilo se, republika s jakim predsjednikom, oprezno eksperimentalan režim spreman sačuvati vrijedne ostatke slavne prošlosti, država koja bi, prije svega, pomirila sve klase. Po mišljenju racionalnih republikanaca, kao što je u prošlosti Bismarckova žestoka antisocijalistička politika omela klasno pomirenje, tako je sad ono bilo ugroženo radikalnom retorikom socijalnih demokrata. Oblik vladavine bio je manje važan, važnija je bila njezina učinkovitost u postizanju klasne suradnje i sprečavanju radikalne polarizacije u politici. U tome se Meinecke, naklonjen carskoj Njemačkoj, složio s Robertom Boschom, liberalnim inženjerom i industrijalcem, ravnodušnim prema carskoj Njemačkoj. »Sama po sebi«, pisao je Bosch 1923. godine, »republika nije odlučujuća stvar«. Bosch je priznao da prije »nije bio uvjeren da je republika najbolja stvar za nas«. Ali je i dalje naglašavao da »mislim da moramo biti uz republiku sad kad je imamo«.³⁶ To se raspoloženje održalo tijekom dvadesetih godina. Za *Vernunftrepublikanere* republika je bila, na neki način, kazna koju su Nijemci, plemstvo i građanstvo, zaslužili. Imala je neizmjerne prednosti pred barbarizmom desnice i neodgovornošću ljevice, zasluživala je suradnju kad već nije mogla zahtijevati oduševljenje.

Takav hladni racionalizam imao je karakteristične vrline i mane: bio je spremniji otkriti nedostatke nego odlike, bio je skloniji iznijeti nepristranu analizu prošlih pogrešaka nego vartre lojalnost prema novim mogućnostima. Ohrabrivao je neobičan, donekle ograničen, makijavelizam: *Vernunftrepublikaneri* držali su mogućom suradnju s vojskom — zar nije vojska stvo-

³⁵ Meineckeovo pismo supruzi od 5. listopada 1918. *Ibid.*, str. 15. Meinecke Siegfried A. Kaehler krajem siječnja 1919. *Ibid.*, str. 335.

³⁶ Vidi Theodor Heuss, *Robert Bosch: Leben und Leistung* (1946), str. 371.

mila i odgojila umjerene generale poput Groenera?³⁷ — ili su vidjeli neku pedagošku vrijednost u izbornoj pobjedi nacista 1930. godine — zar to ne bi moglo natjerati socijalne demokrate da se ponašaju »državnički« i surađuju s Brüningom?³⁸ *Vernunftrepublikaner* su bili razboriti ljudi voljni naučiti prvu lekciju moderniteta, ali ne i drugu: priznali su da je nostalgija za carstvom bila besmislena, ali nisu mogli vidjeti da je i Weimarska Republika zasluživala svesrdnu potporu — ili, bolje, da bi republika mogla postati vrijedna kad bi je podupiralo dovoljno vrijednih ljudi.

Njihov intelektualni stil sprečavao je racionalne republikance da osnuju stranku ili izlože program. Zapravo, neki su se izrazito promijenili tijekom kratkog postojanja Weimarske Republike. I neki od njih nisu bili neučinkoviti. Gustav Stresemann, političar po kojem se mogao skovati izraz *Vernunftrepublikaner*, postao je aktivna pomirbena snaga u njemačkoj politici.³⁹ Stresemannov razvoj — od lobista do političara, od političara do državnika — bio je stalan rast, povijest usmjeravanih i discipliniranih ambicija i ideja koje su se širile pod pritiskom neumoljive stvarnosti. Stresemann je počeo kao običan, završio kao izniman Nijemac, a njegova je tragedija koja se najvećim dijelom odigrala posmrtno u tome da nije uspio uvjeriti sebi slične da mu se pridruže na njegovu putu sazrijevanja.

Ni Stresemannovo podrijetlo ni njegova rana karijera nisu nagovještali takvu mogućnost. Rođen u berlinskoj građanskoj obitelji, Stresemann je dugo zadržao živu naklonost prema svojoj okolini u kojoj su ljudi srednje klase težili višim stvarima čitajući njemačke klasike, premda su svoje obrazovanje usmjevali k praktičnim stvarima. Stresemannova disertacija iz 1900.

³⁷ »Groener je bio najprecijenjeniji čovjek u Weimarskoj Republici.« Felix Gilbert u razgovoru s autorom. Vrijeme je da se takvo mišljenje konačno iznese u javnost.

³⁸ Meinecke je izrazio tu fantastičnu procjenu njemačke politike 1930. godine u pismu svojoj kćeri i zetu Sabine i Carlu Rablu, 30. listopada 1930. *Briefwechsel*, str. 128.

³⁹ Čini se da je izraz skovao profesor Wilhelm Kahl koji je kao i Stresemann bio član Njemačke Narodne Stranke. Henry Ashby Turner, Jr., *Stresemann and the Politics of the Weimar Republic* (1963), str. 112.

godine bila je vježbanje nostalgije; o proizvodnji piva u bocama — poslu njegova oca — u kojoj je opisao malo poduzetništvo kao način života ugrožen gigantskom industrijom. U ranim političkim pothvatima Stresemann je također slijedio svoga oca: u potpunosti je prihvaćao carstvo, žarko predan njemačkom militarizmu, dirnut osebnim liberalizmom — blagi konstitucionalizam, žestoki imperijalizam — koji je obilježio revolucionare iz 1848. godine. Kad je izbio rat, Stresemann, koji je tada bio zastupnik u Reichstagu, ustupio je svoju znatnu rječitost za vladine ratne ciljeve. Bio je nekritičan, neublažen aneksionist koji je zahtijevao veliko kolonijalno carstvo u Africi, veći dio Belgije i istočnu Europu odvojenu od Rusije pod njemačkim utjecajem. Grof Kessler, koji ga je dobro poznao, usporedio je Stresemanna iz tog razdoblja s jednim od Sternheimovih manje atraktivnih dramskih likova: konvencionalan, politički ambiciozan, korumpiran od strane industrije i staronjemačkog fraziranja.⁴⁰ Poraz Njemačke i revolucija potištili su ga i uzrujali. Kad su Stresemann i njegovi suradnici pomagali u stvaranju svoje nove stranke *Deutsche Volkspartei*, dali su jasno do znanja da su ostali vjerni svojim vrijednostima. »Bio sam monarhist«, Stresemann je pisao 6. siječnja 1919, »danas sam monarhist i ostat ću monarhist«.⁴¹ Njegovo je političko usmjerenje — to nije bilo ništa više od toga — sad postalo potreba za suradnjom s nepoželjnim režimom koji je došao na vlast u nesretnoj revoluciji i prihvatio sramotni mirovni sporazum, ta suradnja će spasiti zemlju od građanskog rata i komadanja i ostavit će otvorenu mogućnost za obnovu carstva. U vrijeme Kappova puča 1920. godine, Stresemann se ispričao za desničarsko podrivanje vlasti i zadržao bliske veze s političarima i časnicima koji su radili na nekoj vrsti monarhije.

Tad se Stresemannu nešto dogodilo: povijest. To nije bila dramatična preobrazba. Nije to vjerojatno bio ni svjestan proces već prije svjesna politika postupnoga političkog prilagoda-

⁴⁰ *Tagebücher*, str. 396.

⁴¹ Citirano u Turner, *Stresemann*, str. 30.

vanja radi dobrobiti vlastite stranke što je maskiralo nesvjesno slabljenje odanosti starim vrijednostima i razvoj novih veza: već 1919. godine Kessler je pronicavo vidio Stresemanna kao »problematičnu pojavu«. ⁴² Svakako do onoga dana u kolovozu 1923. godine kad je postao kancelar Weimarske Republike, pa i dulje, Stresemann je u sebi gajio neugasivu nadu za obnovom carstva. Ali, kao što su njegove ranije izjave u obranu Weimarske Republike vonjale po političkoj neiskrenosti, tako su njegove rojalističke izjave kasnijih godina bile traljave. Opakost krajnje desnice poučila je Stresemanna o vrlinama Weimarske Republike, a kritično stanje vanjske i unutarnje politike učinilo ga je odgovornim državljanikom.

U siječnju 1923. godine Arnold Brecht je razgovarao sa Stresemannom pokušavajući ga pridobiti za svoj plan proslave sedamdesetpete godišnjice revolucije iz 1848. godine, liberalne revolucije iz crkve Sv. Pavla u Frankfurtu, koja je stvorila zastavu koja će postati zastavom Weimarske Republike. »Dok je oklijevao (budući da je odmah uvidio da će takva proslava dovesti crnu, crvenu i zlatnu boju u centar pažnje), podsjetili smo ga da je jednom, kao student, sam nosio crno–crveno–zlatnu zastavu na svečanosti za martovske žrtve. Pokazali smo mu novinski izrezak o tome. Tad je veselo i srdačno pristao, očigledno vrlo ponesen planom i osobito ushićen povijesnom potporom koju će, bio je siguran, to dati njegovoj politici aktivne suradnje s weimarskom koalicijom. Tad, i u tom trenutku, Stresemann je bio emocionalno pridobiven za Weimarsku Republiku. Prethodne dvije godine, pad socijalno demokratske prevlasti s jedne strane, te ubojstva ministara i žudnja za diktaturom s druge strane pretvorile su ga u *Vernunftrepublikanera*. Ali sad je bio duboko ganut. Sad je u igri bilo više od taktičkog oportunizma, više od razuma. Dok smo sjedili s njim razgovarajući o događajima u crkvi Sv. Pavla, odjednom je opet izgledao kao mladi idealist koji je nosio crno–crveno–zlatnu zastavu u čast onih koji su pali u ožujku 1848. godine. Tajna sklonost demokratskoj

⁴² *Tagebücher*, str. 138.

republici izbijala mu je iz očiju. Stresemann, pristaša wilhelminске politike ekspanzije — Stresemann Prvi, moglo bi se reći, koji je podupirao Kappov puč — već je dulje vrijeme nestajao. Rođenje Stresemanna Drugog, ne više samo *Vernunftrepublikaner* već je bio — iako to nije mogao otvoreno reći članovima svoje partije — u igri svim svojim srcem.«⁴³ Brechtova verzija ove scene zvuči pomalo sentimentalno, ali s ovim racionalnim republikancima čovjek nikad ne može biti siguran: njihov republikanizam je imao i razloge koje ni njihov razum nije poznao.

II

Vernunftrepublikaner su stavili razum u službu pomirenja: tražili su pomirenje među klasama, pomirenje stranaka s državom, Njemačke s ostalim svijetom — i svoje pomirenje s republikanizmom. Ali bilo je i drugih razumnih ljudi u Weimarskoj Republici, ne intelektualnih republikanaca već republikanskih intelektualaca koji su stavili razum u službu kritike: željeli su razotkriti misterije vlasti, tajne nesvjesnoga, povijesne legende. Ništa i nitko, čak ni Bismarck, nije bio siguran pred njima.

Nije bilo ni novo ni hrabro kritizirati režim cara Wilhelma II — zapravo, postalo je pomodno pljuvati po caru — ali u doba Weimarske Republike i sam Bismarck se našao na udaru: između 1925. i 1930. godine Johannes Ziekursch, sveučilišni profesor koji nije bio ni Židov ni socijalist, objavio je političku povijest carstva od 1871. do 1918. u kojoj je napao Bismarckovu autoritarnost i proglasio ga odgovornim za katastrofe koje su zadesile njegovu tvorevinu.⁴⁴ Nakon toga — nije li Weimarska Republika još uvijek živjela u Bismarckovoj sjeni? — sve je bilo moguće. Zapravo, 1930. godine, godine kad je Ziekursch završio treći dio svoje povijesti, za vrijeme Brüningova kancelar-

⁴³ Brecht, *Aus nächster Nähe*, str. 399–400.

⁴⁴ *Politische Geschichte des neues deutschen Kaiserreiches* u 3 dijela (1925–1930).

stva, Erich Fromm, tad još uvijek ortodokсни freudovac, ponudio je psihoanalitički prikaz uspona Kristove dogme i usput se sukobio s Troeltschovim pokušajem da »ukloni nesporazume« oko klasnog temelja ranoga kršćanstva.⁴⁵ Također je 1930. godine sjajni mladi povjesničar Eckart Kehr objavio provokativnu disertaciju *Schlachtflottenbau und Parteipolitik* koja je neumoljivo do tančina razotkrila domaće gospodarske izvore njemačke pomorske politike za vrijeme kritičnih godina od 1894. do 1901.

Kehrova tragično kratka karijera — umro je 1933. godine u tridesetoj godini — pokazuje visoku cijenu koju je morao platiti heretik, čak i za vrijeme Weimarske Republike. Njegova je obitelj vrvjela mnogobrojnim utjecajnim pojedincima iz intelektualnog establišmenta kasnog carstva, ali uzdrman ratom i porazom, Kehr se pobunio protiv pruskoga konzervativizma svoje neposredne okoline. Iako porijeklom iz toga kruga, njegovo iskustvo i temperament učinili su ga isključenikom odlučnim da natjera sveučilišni svijet da ga prizna. Njegove studije o uskim vezama vodećih poslovnih ljudi, industrijalaca i tvoraca vanjske politike za vrijeme carstva nagnale su ga na zaključak da je dobit bila daleko važniji poticaj njemačkom imperijalizmu od grandioznih zamisli o njemačkoj misiji. Pisanje disertacije na njega je imalo »revolucionirajući efekt«. Na kraju krajeva, počeo je s »političkom poviješću i filozofijom«, ali je uvidio da su društvena struktura i gospodarski interesi utjecali na političke odluke na način koji su savjesni povjesničari uvijek poricali ili, bolje rečeno, nisu nikad primijetili. Njegovi članci, koji su se ubrzano nizali krajem dvadesetih godina, bili su jednako skandalozni kao i njegova knjiga, raspravljali su oštrim jezikom, ali s besprijekornom učenošću o osjetljivim temama kao što su uspon pruske birokracije, klasni sukobi u doba ranog carstva, društveni i financijski temelji vanjske politike, sociologija *Reichswehra*.

⁴⁵ Fromm, *The Dogma of Christ and Other Essays on Religion, Psychology, and Culture* (1966), str. 1–95.

Prema očekivanju, Kehrovi kolege povjesničari nisu znali što učiniti s njim. Njegovi članci bili su zamijećeni, njegova knjiga dobila je prikaze pune štovanja i uvažavanja, ali tek je šačica mladih studenata u Njemačkoj, i nekoliko američkih progresivnih povjesničara poput Charlesa Bearda, cijenila Kehrovu pravu vrijednost. Ostali su to držali denunciranjem domovine i zabrinuto kimali glavom. Hermann Oncken nazvao je Kehra »*enfant terrible*« struke. Čak ga je i Friedrich Meinecke, jedan od Kehrovih učitelja i jedan od njegovih najjačih i najnepristranijih pristaša nazvao, više iz prijateljskog upozorenja nego zbog istinskog neodobravanja, »potpunim nihilistom« koji vjeruje da »razumijeti sve znači kritizirati sve«. ⁴⁶ Naravno, upravo se o tome radilo.

III

Kehr je bio osamljeni istraživač, *Stepski vuk* njemačke povjesničarske struke. Nasuprot njemu, njegovi kolege kritičari, vjerni poput njega pretpostavci da razumjeti sve znači kritizirati sve, bili su okupljeni u školama ili institutima, pripijeni jedni uz druge zbog topline, uzajamne potpore i znalačke samokritike. Naravno, nema ničega osobito njemačkog, ili weimarskorepublikanskog, u osnivanju instituta. Nove discipline, u težnji da objasne svoju svrhu, izuče osoblje na svoj način i prenesu svoja otkrića, često su osnivale institucije odvojene ili labavo povezane sa starim središtima višeg obrazovanja. Ono što je bilo svoj-

⁴⁶ Hans-Ulrich Wehler, »Introduction« u Eckart Kehr, *Der Primat der Innenpolitik: Gesammelte Aufsätze zur preussisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert* (1965), str. 3–4. Prijenos Kehrova djela u Ameriku interesantan je slučaj utjecaja znanosti weimarskog doba na američki intelektualni život. Beardu je svratio pozornost na Kehra njegov zet Nijemac, Alfred Vagts; nakon Drugog svjetskog rata, Franz Neumann je savjetovao svojim studentima na Sveučilištu Columbia da čitaju Kehra (savjet koji su svi njegovi studenti naravno slijedili) i ojačao svoje savjete upućujući s uvažavanjem na Kehrove članke u *Behemoth* (vidi *Behemoth*, str. 203, 206, 477, 488–489).

stveno institutima u razdoblju Weimarske Republike bila je prije svega kvaliteta djela koja su stvorili.

Na prvi pogled izgleda da te institucije, osim što su udomile velik broj Židova, nisu imale puno zajedničkoga: Kulturhistorische Bibliothek Warburg u Hamburgu radila je u mirnoj skrovitosti, Psychoanalytische Institut u Berlinu, iako apolitičan kao Warburg Institut, potaknuo je mnoga suprotstavljanja među članovima psihološkog ceha. Deutsche Hochschule für Politik pokušao je uspostaviti konsensus među ljudima dobre volje u svim strankama, isključujući samo komuniste i naciste, dok je Institut für Sozialforschung u Frankfurtu bio središte ljevičarskih hegelijanaca uvjerenih da je Weimarska Republika bila samo stanica na putu u socijalizam. Usprkos svim razlikama, svi su bili članovi istinske zajednice razuma, posvećeni radikalnom preispitivanju, otvoreni idejama koje su bile nemoguće ili skandalozne za tradicionalne stručnjake, i svi su odreda bili odani, ne toliko institucijama Weimarske Republike koliko duhu Weimara po svojem nedostatku strahopoštovanja, nemilosrdnom modernitetu, potrazi za stvarnošću kroz znanost.

Retrospektivno Warburg Institut izgleda kao jedan od najvećih vrhunaca i najkarakterističnijih izraza weimarskog duha, međutim njezin osnivač bio je lojalni monarhist. Institut je bio osobno ostvarenje jednog čovjeka, ostvarenje želje kojom je bio obuzet. Bogat, učen, iznimno osjetljiv i na mahove psihotičan, Aby Warburg je bio opsjednut opstankom klasične antike u zapadnoj civilizaciji. Predmet je dugo zaokupljao pažnju stručnjaka, ali ne s takvom žestinom i oplemenjenom pristranošću koju je Warburg unio. Točan oblik klasicizma i njegov točan utjecaj na renesansu za njega nisu bile suhe akademske rasprave već predmet gotovo života i smrti. Bila je u njemu, pisao je Panofsky, »strašna napetost između racionalnog i iracionalnog« što je u njemu izazvalo »ne romantični rascjep, već fascinatnu kombinaciju briljantnog uma i mračne melankolije, oštroomne racionalne kritike i suosjećajne spremnosti na pomoć«. ⁴⁷ Bilo je

⁴⁷ »A. Warburg«, *Repertorium für Kunstwissenschaft*, LI (1930), str. 3.

to Warburgovo posebno postignuće da prepozna — u iskušenju sam da kažem, ponovno iskusi — cijelo područje klasične baštine koja je za njega bila više od otmjenih hramova i latinskih pjesama, bilo je tamno koliko i svijetlo, a njegovo naslijeđe su bila koliko praznovjerna vjerovanja i magijski obredi toliko i kiparstvo i pjesništvo. Warburgovi uzori — Burckhardt, Nietzsche i Usener — postavili su problem i predložili rješenje: proučavanje ostataka klasičnog naslijeđa zahtijevalo je širok pogled na kulturnu povijest, razumijevanje dionizijskih aspekata života i pomno proučavanje religioznog iskustva.

Trideset godina je Warburg putovao, pisao krajnje originalne eseje o umjetnosti i misli u doba renesanse i reformacije te sakupio biblioteku zavidne raznolikosti. Nakon poraza, 1918. godine, razbolio se te nakon dvije godine shrvan otišao u švicarski sanatorij. Međutim, ostavio je svoju biblioteku koja je pod upravom Fritza Saxla bila povezana s novim sveučilištom u Hamburgu. Premda su Saxl i Erwin Panofsky imali sveučilišne položaje, najveći su dio svojih radova i predavanja držali u Warburgovoj biblioteci koja je uskoro stekla širok ugled mjesečnim predavanjima — koja su poslije tiskana za opću upotrebu — i drugim publikacijama.

Veza Ernsta Cassirera s institutom pokazuje stil Warburgova instituta. Cassirer, tad već priznat filozof, dobio je katedru za filozofiju u Hamburgu. U Hamburg se preselio u listopadu 1919. godine i sljedeće godine krenuo u obilazak Warburgove biblioteke. U Hamburgu je, kao i drugdje, bilo zbunjujuće vrijeme. »Iako je Njemačka izgubila rat«, sjećao se kasnije Fritz Saxl, »atmosfera je bila ispunjena nadom. Rasap materijalne moći proizveo je snažnu i povoljnu reakciju na intelektualnom području.« Utemeljenje sveučilišta u Hamburgu i Cassirerovo postavljanje bili su očito dio te reakcije. Cassirer je »pružio osobito dostojanstvo mladim profesorima umjetnosti, sve je veći broj studenata dolazio na njegova predavanja, željni istine i učenja nakon mnogih obmana iz ratnog perioda«. U takvoj atmosferi Cassirer je posjetio Warburgovu biblioteku. »Kao upravitelj biblioteke«, sjećao se Saxl, »pokazao sam je Cassireru. Bio je ugodan posjetitelj koji je pozorno slušao dok sam mu

objašnjavao Warburgove namjere da knjige o filozofiji stavi do knjiga o astrologiji, magiji i folkloru, da poveže djela o umjetnosti s onima o književnosti, religiji i filozofiji. Proučavanje filozofije bilo je za Warburga neodvojivo od proučavanja takozvanog primitivnog uma: također se nije moglo odvojiti od proučavanja religijskih, književnih i umjetničkih simbola. Te su ideje našle svoj izraz u neuobičajenom slaganju knjiga na police.

»Cassirer je odmah shvatio. Ipak, kad se spremao poći, rekao je na ljubazan i jasan način tipičan za njega: Ova biblioteka je opasna. Morat ću je ili u potpunosti izbjegavati ili se godinama u nju zatvoriti. U pitanju su filozofski problemi slični mojim, ali konkretan povijesni materijal koji je Warburg sakupio je silan.«⁴⁸ Ta primjedba nije značila odbijanje biblioteke. Bio je to Cassirerov način da zaštiti djelo na kojem je radio kako ne bi bilo preplavljeno golemom potvrdom za koju je znao da se nalazi na tim policama, radio je tad na prvom dijelu *Die Philosophie der symbolischen Formen*, zamišljenoj potpuno neovisno, a ipak potpuno sukladno Warburgovim filozofskim idejama.

Cassirer nije dugo izdržao, vratio se u institut i postao njegov najplodniji autor. Shodno tome, prva cjelovita studija koju je Warburg Institut objavio 1922. godine bila je Cassirerova *Die Begriffsform im mythischen Denken*. Doista, njegova najbolja djela iz dvadesetih godina — rad u tri dijela o filozofiji simboličkih oblika, esej o jeziku i mitu te važna knjiga o renesansnoj filozofiji, potonja posvećena Warburgu — bila su napisana pod pokroviteljstvom instituta. Cassirer nije radio sam, bio je okružen plodnim povjesničarima umjetnosti, filozofima i filolozima: *Die Geburt des Kindes* Eduarda Nordena, *Kaiser, Rom und Renovation* Percyja Schramma, *Pseudo-antike Literatur des Mittelalters* Paula Lehmann, *Idea, Dürers »Melancolia I« i Hercules*

⁴⁸ Fritz Saxl, »Ernst Cassirer«, *The Philosophy of Ernst Cassirer*, ur. Paul Arthur Schilpp (1949), str. 47–48. Za potvrdu vidi Toni Cassirer, *Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer* (1950), str. 106 bilješke.

am Scheidewege Erwina Panofskyja — danas klasici u svojim područjima, bile su studije Warburgova instituta.

Strogi empirizam i akademska imaginacija Warburgova stila bili su antiteza brutalnom antiintelektualizmu i vulgarnom misticizmu koji su prijetili barbariziranju njemačke kulture dvadesetih godina. To je bio Weimar u svojem najboljem izdanju. Warburgova slavna formula da se Atena mora neprestano iznova osvajati iz ruku Aleksandrije bila je više od recepta povjesničara umjetnosti za razumijevanje renesanse u njenim te-gobnim borbama s alkemijom i astrologijom, bila je *philosophen* naputak za život u svijetu ugroženom iracionalnošću. »Warburg«, rekao je netko tko ga je dobro poznao, »je vjerovao u moć razuma, bio je *Aufklärer*, upravo zato što je tako dobro poznao naslijeđe demonske antike. Lessingov *Laocoön* imao je velik utjecaj u njegovoj mladosti i osjećao je duboku obvezu prema njemačkom prosvjetiteljstvu osamnaestoga stoljeća.«⁴⁹

Ali utjecaj Warburgova instituta, premda dubok, bio je ograničen. Svi koji su preživjeli svjedoče o njegovoj mirnoj izolaciji. Njemački desničari koji su tražili *Kultur-Bolschewiken* nisu našli sumnjiva materijala u publikacijama Warburgova instituta o svjetonazoru svetog Augustina, u sadržajima srednjovjekovnih enciklopedija, ili u ikonografiji Dürerovih bakroreza.

Drugačije je bilo s onim drugim proučavateljima mita, psihoanalitičarima, budući da su mitovi koje su oni proučavali — često nepriznato — pripadali svima. Psihoanalitički institut u Berlinu, koji je započeo kao ogranak Internacionalne udruge 1910. godine, postao je neovisan 1920. godine zajedno s klinikom i sredstvima za podučavanje — odlučujući korak, kao što je Freud priznao, prema stvaranju skupa dobro školovanih analitičara.⁵⁰ Sudeći prema imenima onih koji su podučavali i onih

⁴⁹ Gertrud Bing, *Aby M. Warburg* (1958). Za Warburgovu formulu vidi njegov »Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten« (1920), *Gesammelte Schriften*, 2 dijela (1932), II, str. 491–492, 534.

⁵⁰ Sigmund Freud, »The Resistances to Psycho-Analysis« (1925), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, XIX (1961), str. 213–224.

koji su učili u Berlinu — Sándor Rado, Franz Alexander, Karen Horney, Otto Fenichel, Melanie Klein, Wilhelm Reich — institut je sudjelovao u tom osjećaju uzbuđenja tako karakterističnom za weimarsku kulturu, a utemeljitelj instituta Max Eitingon, glavni analitičar Hanns Sachs i maštoviti teoretičar Karl Abraham bili su jednako značajni kao i psihoanalitičari koje su podučavali. Bila je to stroga i ukočena škola. Rudolph Loewenstein, kojeg je Hanns Sachs analizirao u Berlinu, držao ju je »hladnom, vrlo njemačkom«. Ali čak i Loewenstein, uza sve svoje zadržke, smatrao je Sachsa sjajnim (»istinskim empiristom«) i Radoa briljantnim (»sjajnim učiteljem« i »iznimno inteligentnim čovjekom«). Uz uzbuđenja izazvana mjesnim talentima, dogodio se i nezaboravan pohod samog Osnivača. Na kongresu u Berlinu 1922. godine, posljednjem kongresu na kojem je sudjelovao, Freud je pročitao referat »Neka zapažanja o nesvjesnom« koji prisutni nisu nikad zaboravili. U tom je referatu, sjećao se Loewenstein, Freud »uvedo potpuno novi pristup, revoluciju u analizi«, »strukturalnu teoriju« o »superegu, egu i idu«. Predavanje je bilo, rekao je Loewenstein, »jedno od najvećih estetskih, znanstveno–estetskih iskustava koje sam ikad imao u životu«.⁵¹

Koliko god izvanredna, ova iskustva imala su ograničenu publiku. U Njemačkoj, kao i drugdje, pa čak i više nego drugdje, psihoanaliza je bila promatrana sa znatnom sumnjom. Bila je to ironija da je upravo rat probudio naklonost i pozornost protivničke struke za psihoanalizu. Psihijatri su tražili od njemačkih analitičara da propišu brze terapije za ratom traumatizirane vojnike kako bi ih ponovo osposobili za borbu, utjecaj pragmatičnog interesa koji Abraham nije držao dobrodošlim. »Nije mi se svidalo«, pisao je Freudu, »da je psihoanaliza odjednom postala pomodna iz čisto praktičnih razloga. Na taj način bi ubrzo stekli velik broj kolega koji bi nas poduprli samo na riječima da bi se poslije toga mogli nazvati psihoanalitičari-

⁵¹ »The Reminiscences of Rudolph M. Loewenstein«, Oral History Collection, Columbia University (1965), str. 19–25.

ma. Naš položaj isključenika«, zaključio je s vidljivim olakšanjem, »zasad će se nastaviti.«⁵²

Bilo je malo znakova promjene, ali Abraham je svaku promjenu pozdravio s optimizmom. Jednom prilikom bio je pozvan da se obrati skupu psihijataru, a 1920. godine čak je napisao dugi članak za *Die neue Rundschau*, visoko cijenjen mjesečnik Fischer Verlags, izloživši opće principe psihoanalize. »Berlin«, Abraham je rekao Freudu u listopadu 1919., »vapi za psihoanalizom.«⁵³ Ali vapaj je ostao prigušen. Neko se vrijeme govorkalo da će Abraham biti postavljen za izvanrednog profesora psihoanalize na Berlinskom sveučilištu, ali, kao što je Freud točno predvidio, od toga nije bilo ništa. »Intelektualci« i »liberali«, izvještava Loewenstein, gledaju na analizu »s određenim zanimanjem«, pa čak i s mnogo naklonosti, ali je opći stav prema psihoanalizi ostao neprijateljski. Studenti medicine i mladi liječnici koji su proučavali i prolazili psihoanalizu držali su to za sebe iz straha da neće dobiti ili da će izgubiti željene položaje.⁵⁴ Mnogi intelektualci svih političkih uvjerenja ostali su nepovjerljivi: Ricarda Huch, povjesničarka, esejistkinja, pjesnikinja, umjerena i inteligentna konzervativka bila je toliko nesklona psihoanalizi da je, iako je bila prisutna sastanku na kojem je Freudovo ime bilo predloženo za Goetheovu nagradu, to »potpuno zaboravila« — zanimljiv slučaj freudovskog mehanizma upotrijebljenog za potiskivanje samog Freuda. Kad joj je psihijatar poslao knjigu »o Freudu i protiv Freuda«, držala ju je »vrlo dobrom«, ali nedovoljno oštrom.⁵⁵ S lijeva je Eckart Kehr napadao

⁵² Abraham Freudu 27 listopada 1918. *A Psycho-Analytical Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907–1926*, ur. Hilda C. Abraham and Ernst L. Freud, preveli Bernard Marsh and Hilda C. Abraham (1965), str. 279–280.

⁵³ Abraham Freudu 19. listopada 1919. *Ibid.*, str. 292 i vidi *ibid.*, str. 299–300, 305. Abrahamov članak je »Die Psychoanalyse als Erkenntnisquelle für die Geisteswissenschaften«, *Neue Rundschau*, XXXI, dio II (1920), str. 1154–1174.

⁵⁴ »Reminiscences of Loewenstein«, str. 32.

⁵⁵ Marie Baum, *Leuchtende Spur: Das Leben Ricarda Huchs* (1950), str. 329–330, 335–336.

psihoanalizu kao buržoasku ideologiju koja potiče konformizam i poziva na bijeg od stvarnih društvenih problema.⁵⁶

Ali kako je vrijeme prolazilo, bilo je sve više i više liberala i intelektualno naprednih ljudi koji su, prema Loewensteinu, bili otvoreni prema freudovskom učenju. Felix Gilbert sjeća se izvedbi Kleistovih drama koje su naglašavale nesvjesno, očinske figure i druge pojmove posuđene od Freuda. Gilbert i njegov krug ozbiljno su čitali Freuda i Junga. »Freud je«, pisao je, »bila naša 'svakodnevna tema'«. Bilo je možda »malo prakticirajućih analitičara u Njemačkoj u to vrijeme, ali Freud kao intelektualni događaj sigurno je prožeo cijelu intelektualnu scenu«. Paul Tillich je potvrdio 1929. godine da je »filozofiji o nesvjesnom, koju je Freud započeo«, »svakodnevno« rastao utjecaj.⁵⁷ Sljedeće godine je berlinski institut ponosno objavio brošuru u kojoj je naveo pojedinosti o prvih deset godina svojega rada, nabrojio predavanja, analizirao program, ponudio, pomalo naivno, statistički pregled postotaka izlječenja, u kojoj je Freud napisao karakterističan predgovor, kratak, lucidan i human, opisujući tri funkcije berlinskog instituta: »Prvo, da učinimo našu terapiju dostupnu onoj velikoj grupi ljudi koja ništa manje ne pati od svojih neuroza od bogatih, ali nema mogućnosti platiti tretman; drugo, da osnujemo mjesto gdje bi psihoanalizu podučavali teoretski i gdje bi iskustva starijih analitičara bila prenesena studentima željnim znanja; i konačno, da usavršimo naše znanje o neurotičnim bolestima i naše terapeutske tehnike kroz primjenu i eksperimente u novim okolnostima.«⁵⁸

Sve je to bilo obećavajuće, ali porast razumijevanja je zastajao; bio je obilježen stručnim prepirkama i raširenim općim neznanjem, čak i među — osobito među — obrazovanim koji su teško razlikovali između Freuda, Adlera i Junga i koji su če-

⁵⁶ »Neurere deutsche Geschichtsschreibung« (predavanje održano u Chicagu 1932. godine) u *Der Primat der Innenpolitik*, str. 254–268.

⁵⁷ »The Protestant Message and the Man of Today« u *The Protestant Era*, ur. i preveo James Luther Adams (1951), str. 190.

⁵⁸ *Zehn Jahre Berliner Psychoanalytisches Institut (Poliklinik und Lehranstalt)*, ur. German Psychoanalytical Society (1930), str. 5.

sto pretpostavljali Junga i njegovu navodnu duhovnost Freudu i njegovu odbacivanju religije — naslijeđe, kao što je Ernst Robert Curtius rekao, Freudova naturalizma koje će se prevladati tek kad se prevlada i zadnja verzija prosvjetiteljske misli.⁵⁹ Curtius je bio izvanredan i oštrouman učenjak, kako je vidljivo iz ovog komentara, na stranu uska elita, duboko u psihi čovjeka isključenik ostaje isključenik.

IV

Za razliku od povjesničara umjetnosti i psihoanalitičara, republikanski intelektualci koji su se bavili političkim znanostima bili su izravno, promišljeno — i u iskušenju sam da kažem iz pri-kosa — uključeni u politički život Weimarske Republike i htjeli su utjecati na njezin put — ili, radije, na one koji su određivali njezin smjer.

Politička znanost bila je žrtva njemačkog carstva. Njemačka *Staatswissenschaft* pedesetih i šezdesetih godina devetnaestog stoljeća učinila je pionirska komparativna istraživanja o vladama i državnoj administraciji. Ali dolaskom Bismarckova Drugog Carstva, politolozi, kao i drugi liberali, koncentrirali su se na relativno bezazlenu granu političke znanosti, na javno pravo koje je školovalo podložne službenike, a ne slobodne intelektualce. Studij »društvene i političke stvarnosti«, pisao je kasnije Franz Neumann iz američke pozicije, »zapravo nije našao mjesta u njemačkom sveučilišnom životu. Obrazovanje je u biti značilo dvije stvari: razmišljanje i učenje iz knjiga. Stoga se ono što zovemo društvenim i političkim znanostima uglavnom vršilo izvan sveučilišta«. Naravno, nastavlja Neumann, postojala je jedna iznimka: Max Weber koji je imao »jedinствен spoj teoretskog okvira« sjedinjenog sa »znanjem golemog broja podataka i punom sviješću o političkoj odgovornosti znanstvenika«. Ali Weber je imao malo utjecaja kod kuće. »Karakteristično je za

⁵⁹ *Deutscher Geist in Gefahr* (1932), str. 24–25.

njemačku društvenu znanost da je praktički uništila Webera gotovo isključivo koncentrirajući se na rasprave o njegovoj metodologiji. Nisu se obazirali ni na njegov zahtjev za empirijskim istraživanjima niti na njegovo inzistiranje na odgovornosti učelnjaka.« »U Sjedinjenim Državama«, Neumann znakovito zaključuje, »Weber je doista oživio«. ⁶⁰

Potica j za reformu pojavio se iz očajničke praktične potrebe. Čak i prije 1914., još većom nužnošću za vrijeme rata, nekoliko njemačkih publicista, povjesničara i javnih dužnosnika zaprepašteni političkim neznanjem kako državnika tako i javnosti usmjerilo je pozornost prema École Libre des Sciences Politiques u Parizu, školi koja je, kako su vjerovali, bila središte »intelektualne i nacionalne obnove« Francuske nakon njena sloma 1871. godine. ⁶¹ Friedrich Meinecke, Friedrich Naumann, Carl Becker, koji će kasnije postati *Kulturminister* u Weimarskoj Republici, Richard von Kühlmann, visoko postavljen i uljuden službenik ministarstva vanjskih poslova, i Ernst Jäckh, energičan i uvjerljiv novinar, udružili su se da potraže način kako bi nepolitičke Nijemce podučili političkim pitanjima. Pridobili su Roberta Boscha koji je svoja napredna uvjerenja podupirao velikodušnim dobročinstvima i početkom 1918. godine osnovali Staatsbürgerschule s Naumannom kao predsjednikom. Naumann je objasnio razloge i ciljeve škole: Nijemci trebaju »obrazovanje za politiku«, školovanje koje bi pružili muškarci i žene iz javnog života i koje ne bi nudilo indoktrinaciju ili parole već uvid. »Ljudi su«, tvrdio je, »željni političke i društveno-političke istine i jasnoće«, a slobodna škola — slobodna od pritiska državnih ili privatnih pokrovitelja — mora utajiti tu žed. ⁶²

Naumann je umro u kolovozu 1919. godine, naslijedio ga je Ernst Jäckh. Ali Jäckh, čiji je sin jedinac poginuo krajem rata kao jedina žrtva u svojoj jedinici, i to prvog dana na ratištu, imao je velike planove nastale iz velike boli te je Naumannovu

⁶⁰ Neumann, »The Social Sciences«, str. 21–22.

⁶¹ Ernst Jäckh, *Welsaat: Erlebtes und Erstrebtes* (1960), str. 82.

⁶² Theodor Heuss, *Friedrich Naumann: Der Mann, das Werk, die Zeit* (1937), str. 538–542.

»političku školu« pretvorio u Deutsche Hochschule für Politik. Otvorena je u listopadu 1920., počevši skromno sa 120 studenata. Do 1932. godine, zadnje godine Weimarske Republike, imala je više od dvije tisuće studenata od kojih je više od pet stotina bilo redovito upisano. Tijek studija razvijao se postupno kroz praksu. Bilo je vanjskih predavanja, seminara i redovit program. Predavači, kako redovit tako i izvanredni, bili su zanesenjaci prvorazredne kvalitete. Među njima je bio filozof Max Scheler. Theodor Heuss bio je ravnatelj studija prvih pet godina. Arnold Wolfers i Hans Simons predavali su političke znanosti, Albert Salomon sociologiju, Sigmund Neumann upravljao je arhivom novina, Franz Neumann, tada mladi sindikalni pravnik u Berlinu, bio je među povremenim predavačima. Od početka je Hochschule njegovala veze sa znanstvenicima i zakladama u inozemstvu. Tijekom dvadesetih godina predavali su Charles Beard, Nicholas Murray Butler, G. P. Gooch i André Siefried, a 1931. godine je stigao Hajo Holborn iz Heidelberga popunivši katedru za povijest i međunarodne odnose koju je utemeljila Carnegiejeva zaklada.

Program je bio usmjeren na političke znanosti u najširem smislu: politička povijest, politička sociologija, vanjska i unutarnja politika, »kulturna politika« koja je uključivala seminare o novinarstvu i teoriju o pravnim i gospodarskim osnovama politike. U svoje vrijeme i na svojem mjestu Hochschule je značila radikalnu promjenu. Počela je kao večernja škola i nikad nije prestala privlačiti muškarce i žene koji nikad prije nisu imali prilike za višom naobrazbom: sindikalne djelatnike, službenike, novinare te diplomate i strane studente iz mnogih zemalja. Tradicionalno, više su škole primale samo završene gimnazijalce s maturom. Ali do 1930. godine — i to je također bilo revolucionarno — samo je trećina studenata na Hochschule für Politik završila gimnaziju, druga trećina je napustila gimnaziju dvije godine ranije — postigavši takozvani *Sekundareife* — dok je zadnja trećina pohađala besplatne srednje škole — *Volksschulen* — vrstu nižeg stupnja obrazovanja koje je obično isključivalo pristup sveučilišnom obrazovanju. Hochschule je bila također radikalna u svojoj neovisnosti. Upravni odbor od njemačke vlade

nije prihvaćao više od dvadeset posto svojeg proračuna, a od pruske vlade prihvatili su tek zgradu. Kad je grupa industrijalaca pod vodstvom magnata Alfreda Hugenberga ponudila velikodušnu potporu školi pod uvjetom da kontroliraju njezin program i za njezina ravnatelja postave povjesničara Martina Spahna, konzervativnog revolucionista, članovi upravnog odbora su to odbili. Bilo je sasvim prirodno da je 1933. godine Joseph Goebbels preuzeo Hochschule pod osobni nadzor.⁶³

Sa svojim promišljeno održavanim vezama s visokim vladinim dužnosnicima — veze koje nisu kompromitirale njezinu autonomiju, nego označavale njezinu spremnost da sudjeluje u stvaranju politike — i da bude, kakva je i bila, nadstranačka — među njenim redovitim profesorima bio je »mladi konzervativac« Max Hildebert Boehm čija je specijalnost bila *Deutschumspolitik*, studij Nijemaca u granicama povučenim u Versaillesu i izvan njih, jednom riječju *iredentizam* — Deutsche Hochschule für Politik se nalazila na području buržoaskog liberalizma. Za mnoge Nijemce to je bilo preradikalno. Ali nije bilo dovoljno radikalno za političke znanstvenike i političke teoretičare u Institut für Sozialforschung u Frankfurtu budući da je taj institut bio čvrsto u rukama marksista.

Ako čitamo dobrohotne povijesti Međunarodnog instituta za socijalna istraživanja — kako je nazvan u egzilu — pisane sredinom tridesetih godina za američku publiku, povijesti u kojima se ne pojavljuju neugodne riječi kao što su »Marx«, »dijalektički«, »klasna borba«, pa čak i »buržoasko«, u iskušenju smo da usporedimo njegove profesore s likovima iz proznih djela Bertolta Brechta, čak i sa samim Brechtom: govorili su svojoj publici ono što je ona htjela čuti i ono što je, po njihovu sudu, bila spremna prihvatiti. Nema nikakve sumnje: frankfurtski institut bio je lijevo hegelijanski do srži. Utemeljen 1923. godine od nekoliko privatnih zaklada i povezan s frankfurtskim sveučilištem, institut nije stvarno započeo s radom do 1924. kad je socijalistički veteran Carl Grünberg preuzeo mjesto ravnatelja.

⁶³ Jäckh, *Weltsaat*, str. 88.

U svojem predavanju na svečanosti otvorenja Instituta za društvena istraživanja, Grünberg je energično naglasio funkciju istraživačkog instituta — funkciju koja je, po Grünbergovoj iskrenoj logici, bila revolucionarna. Najveći broj instituta, tvrdio je, školuje »mandarine«, društvene službenike. To je razumljivo i opravdano, država treba vjerne službenike. Ali frankfurtski institut, isticao je, neće školovati službenike nego proučavatelje države. Naglašavajući ulogu istraživanja i minimizirajući ulogu podučavanja i tehničkoga školovanja, institut će težiti da ne otupi kritičke sposobnosti kod studenata, nego da ih izoštri. Institut će ih učiti razumijevati svijet i da ga kroz razumijevanje promijene. Postoje pesimisti na svijetu, rekao je Grünberg, koji naklapaju o propadanju Zapada. Ali ima mnogo onih i »njihov broj i utjecaj stalno raste« koji ne samo »vjeruju, žele i nadaju se« u dolazak novog društvenog poretka nego su »znanstveno uvjereni« da će taj novi poredak biti »socijalizam« i da je ovo vrijeme »prijelaza iz kapitalizma u socijalizam«. »Pretpostavljam kako je dobro poznato«, dodao je Grünberg, »da ja isto tako mislim. Ja također pripadam među protivnike povijesno zastarjelog ekonomskog, društvenog i pravnog poretka i među pristaše marksizma«. Dakako, Grünberg je uvjeravao slušače, njegov marksizam nije značio privrženost ni partijskoj politici niti dogmatizmu, studenti će biti slobodni. Ali nije bilo sporno: rješenja koja je nudio institut za goruća društvena pitanja bila su marksistička.⁶⁴ Ništa nije moglo biti jasnije od toga.

Uza sav očit radikalizam, ili možda usprkos njemu, razdoblje Grünbergove uprave bilo je manje učinkovito od razdoblja uprave njegova nasljednika Maxa Horkheimera koji je postao ravnatelj instituta 1931. godine, kada je Grünberg nakon duge bolesti otišao u mirovinu. Čak i pod Grünbergovim vodstvom dva značajna djela bila su objavljena pod pokroviteljstvom instituta: *Das Akkumulations— und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems* Henryka Grossmanna 1929. godine —

⁶⁴ Carl Grünberg, *Festrede, gehalten zur Einweihung des Instituts für Sozialforschung...* Juni 22, 1924, Frankfurter Universitätsreden, XX (1924).

Zakon o akumulaciji i propasti kapitalističkog sistema koji se u američkoj bibliografiji instituta pojavljuje pod nešto manje provokativnim nazivom *Zakon akumulacije u kapitalističkom sistemu*, i *Die planwirtschaftlichen Versuche in der Soviet Union, 1917–1927* Friedricha Pollocka, objavljeno iste godine. S Horkheimerom se tempo pojačao. U nastupnom predavanju, više ezopovskom od Grünbergova, dao je odgovarajuće tragove pozornom slušaču. Grünberg je, rekao je Horkheimer, uglavnom njegovao »povijest radničkog pokreta« i sakupio izvrsnu knjižnicu. Ali sad su pred njima stajali novi zadaci: filozofija društva mora krenuti dalje od same intelektualne rasprave, k stvarnoj učinkovitosti. To se može postići samo okretom prema empirijskom istraživanju u kojem »bi se filozofi, sociolozi, ekonomisti, povjesničari i psiholozi mogli okupiti kroz trajnu suradnju«. ⁶⁵ Horkheimer je dao naslutiti da to ne bi bio pasivni empirizam, prihvaćanje stvari onakvih kakve jesu. Njegovo odbijanje metafizičkog dogmatizma i filozofskih apologija, združeno s njegovim zahtjevom za razumijevanje odnosa između ekonomskog života društva, psihološkog razvoja pojedinca i promjena u kulturnom životu te s njegovim slobodnim pozivanjem na Hegela, jasno su dale do znanja da se frankfurtski institut neće predati marksizmu kako je to objavio Grünberg.

Što god Horkheimer točno mislio, njegove su namjere bile briljantno ostvarene u časopisu *Zeitschrift für Sozialforschung*, pokrenutom 1931. godine, koji je za kratkotrajnog izlaženja u Njemačkoj — naglo prekinutog u proljeće 1933. — objavio značajne članke: sam Horkheimer pisao je o različitim filozofskim temama, Erich Fromm pokušao je razviti socijalnu psihologiju na freudovskom temelju, Henryk Grossmann je pisao o Marxu, Leo Loewenthal o sociologiji književnosti, Theodor Adorno o sociologiji glazbe, dok su drugi kao što su Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Franz Neumann, Paul Lazarsfeld i Otto Kirchheimer predavali u institutu, pisali recenzije ili istraživanja i

⁶⁵ Max Horkheimer, *Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung*, Frankfurter Universitätsreden, XXXVII (1931).

objavljivali ih u časopisima bliskima ovom filozofskom pravcu. Bila je to grupa jakih umova.

V

Ali je li to bila grupa utjecajnih intelektualaca? To je sasvim drugo pitanje. Njihov je utjecaj bio neosporan, ali vjerojatno je taj utjecaj bio veći u inozemstvu nego kod kuće, jači nakon slova Weimarske Republike nego za vrijeme njezina trajanja. Dok su ti ljudi možda bili središte weimarskog duha, oni nisu bili u središtu javnih poslova. Oni su susretali, kultivirali i ponekad utjecali na uključeničke, ali nikad nisu sami postali uključenički.

Ništa ne osvjetljava svojstva toga uključivanja bolje nego uvid u akademski život toga doba. »Kad sam u proljeće 1918. godine stigao na sveučilište u Breslau«, izvještava Franz Neumann, »njegov proslavljeni ekonomist je — u prvom predavanju — denuncirao Mirovnu rezoluciju iz 1917. godine (mir bez aneksija i odšteta) i zahtijevao pripojenje Longwya i Briea, pretvaranje Belgije u njemački protektorat, njemačku kolonizaciju velikih dijelova istočne Europe i prekomorskih kolonija. Još slavniji profesor književnosti, nakon što je izrazio poštovanje Kantovu idealizmu, izveo je iz Kantove filozofije kategorički imperativ njemačke pobjede, njemačke monarhije i, u biti, iste mirovne uvjete. Kad sam došao u Leipzig u jesen 1918. godine, profesor ekonomije je smatrao potrebnim — u listopadu 1918. — poduprijeti mirovne uvjete Svenjemačkog saveza i Vrhovnog stožera, dok je profesor povijesti odlučno dokazivao da je demokracija u biti nenjemački oblik političke organizacije primjeren materijalističkim Anglosaksoncima, ali nespojiv s idealizmom germanske rase. Kad sam se premjestio u Rostock u ljeto 1919., morao sam organizirati studente poradi suzbijanja antisemitizma koji su otvoreno zagovarali sveučilišni profesori. Kad sam se konačno smjestio u Frankfurtu, prvi zadatak s kojim sam bio sučeljen bio je da pomognem zaštititi novopostavljenoga sveučili-

lišnog profesora socijalista od napada studenata — političkih kao i fizičkih — koje je prešutno podupirao znatan broj profesora«. ⁶⁶

Jednako je zaražen bio i Berlin. Grof Kessler je 15. studenoga 1922. bio prisutan proslavi u čast šezdesetoga rođendana Gerharta Hauptmanna na Berlinskom sveučilištu. »Nova aula«, zapisao je u svojem dnevniku, »svečana, pomalo michelangeleska dvorana s ružnim muralom Arthura Kampfa. Hauptmann je sjedio za govornicom između Eberta i Löbea. Neki profesor književnosti, mislim da se zvao Petersen, održao je bezbojan, dosadan govor, nakon kojega je slijedilo nekoliko profesorskih govora. (...)

»Jedini govornici koji su imali nešto za reći bili su neki student i Löbe. Student je govorio s toliko žara i mladenačke svježine da je ushitio slušateljstvo. Samo jedan profesor koji je stajao kraj mene s pozlaćenim naočalama, koji je uglavnom odgovarao prototipu Bochea, jedva je suzdržavao bijes tijekom čitave ceremonije, a svoje nezadovoljstvo je izražavao mumljanjem. Hauptmann je čitao govor, kratak, ne osobito dubok, ali na sreću se odlučno zauzimao za čovjekoljublje i pomirenje.

Najistaknutije obilježje ove svečanosti bilo je groteskno uskogrudno držanje studenata i profesora. Berlinsko vijeće bratovštine svečano je odlučilo — vjerujem s većinom od dva prema jedan — da ne sudjeluje u proslavi Hauptmannove obljetnice zato što se Gerharta Hauptmanna više nije moglo smatrati pouzdanim Nijemcem nakon što se izjasnio kao republikanac! Čujem od Sama Fischera da ga je spomenuti Petersen, koji je održao službenu uvodnu riječ, dva dana ranije posjetio i tražio da povuče poziv Ebertu budući da sveučilištu nije bilo prihvatljivo da se republikanski šef države pojavi na njemu. A kad je Fischer to odbio, Petersen ga je tražio da bar povuče poziv Löbeu budući da su naposljetku dva socijalna demokrata na istom mjestu bila previše!

⁶⁶ Neumann, »The Social Sciences«, str. 15–16.

Na kraju svečanosti d'Albert je svirao Appassionatu — prekrasno. Opet se jedan od profesora koji je sjedio blizu mene istaknuo šapnuvši svom susjedu nezadovoljno: 'Ovo je naravno pijanistova vlastita skladba, zar ne?' Čini se da je Beethoven, kao i Ebert, bio stranac na berlinskom sveučilištu.«⁶⁷ Za čim je god većina Nijemaca žudjela, to očigledno nije bio razum, bilo u svojem pomirljivom bilo u kritičkom obliku.

⁶⁷ *Tagebücher*, str. 347–348.

III.
TAJNA NJEMAČKA
Poezija kao moć

I

»Vrućeg proljetnog podneva godine 1913. mladi student šetao je glavnom ulicom grada Heidelberga. Upravo je prešao Brunn-gässlein i primijetio kako je uobičajena rijeka prolaznika što su obično šetali do sveučilišta i natrag do Ludwigplatza u opuštenim glasnim razgovorima i nejednakim grupama po pločniku i po ulici sad puzala lijeno po užarenom pločniku izmorena neuobičajenom vrućinom. Najednom se učinilo da su se ti umorni ljudi trgnuli kao jedan. Elastična hoda, laka koraka došetao je osamljeni čovjek — svi su stali sa strane tako da ništa ne bi zapriječilo njegovo napredovanje i, kao da lebdi, kao da leti, on je skrenuo iza ugla prema Wredeplatzu.

Gledatelj je stajao nepokretan, prikovan za to mjesto. Dotaknuo ga je dah višeg svijeta. Više nije znao što se dogodilo, jedva je znao gdje se nalazi. Je li to bio čovjek koji je prošao kroz gomilu? No, on se razlikovao od svih drugih između kojih je hodao nesvjesnom uzvišenošću i lakoćom, tako da su kraj njega prolaznici izgledali kao blijede prikaze, kao bezdušne, uštogljene figure. Je li to bio bog koji je razdijelio uzbibano mnoštvo i žurio lakim korakom do druge obale? Ali, imao je ljudsku iznošenu odjeću iako neobične vrste: tanka žuta svilena jakna lepršala je oko njegova vitka tijela, na glavi je nosio veliki šešir ispod kojega je izbijala čudno lagana, neobična, gusta smeđa kosa. A u ruci je vrtio mali, tanki štap — je li to bio Merkurov štap, je li to bila ljudska šiba? A lice? Gledatelj se nejasno sjećao pojedinih crta. Bile su kao isklesane, a bljedilo obraza pridonosilo je rastućem dojmu neobičnosti, dostojanstvenosti, bo-

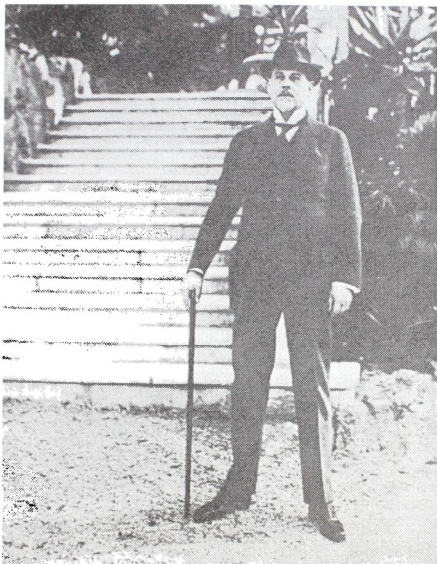

Museum of Modern Art, Film Stills Archive

DVIJE SCENE IZ KABINETA DOKTORA CALIGARIJA (1920)
Ekspresionistički film strave koji je postao povijest, scenografi su bili trojica ekspresionista: Hermann, Warm, Walter Röhrig i Walter Reinman. Werner Kraus glumio je ludog doktora Caligarija, Conrad Weidt mjesecača Cesarea kojega Caligari potiče na umorstvo.

Museum of Modern Art, Film Stills Archive

Wilde World

WALTHER RATHENAU U CANNESU POČETKOM 1922. GODINE

Njemački ministar vanjskih poslova i mučenik kojega su desničari ubili 1922. godine, Rathenau, esteta, milijunaš, državnik, utopist i Židov, otkriva ponešto od svoje kompleksne osobnosti na ovoj fotografiji.

New York Public Library Picture Collection

USPOSTAVLJANJE REDA U DRESDENU 1923. GODINE
Između 1919. i 1923., te između 1929. i 1932. godine bile su česte ovakve scene u mnogim gradovima.

Wide World

PEKAR PRIMA PLAĆU U DOBA VISOKE INFLACIJE

Ovakve scene, koje su svoj apsurdni vrhunac dosegle u ljeto i jesen 1923. godine, smiješne su samo kad se na njih gleda retrospektivno.

žanstvenosti. A oči? Najednom je gledatelj shvatio: sjaj iz ovih očiju ga je očarao. Brzo kao munja uputio je pogled prema njemu, prodro do njegova najskrovitijeg bića i nastavio šetati s blagim, prolaznim osmijehom. I sad je bio siguran: ako je to bio čovjek, onda je to bio — Stefan George.«⁶⁸

To je doista bio Stefan George, pjesnik i prorok, vođa zbijene, ozbiljne, samohvalne grupe mladih ljudi, moderni Sokrat koji je okupio svoje učenike fascinacijom koja je bila ujedno i erotska i duhovna — iako je ovaj Sokrat, koji je odabrao svoju zbirku Alkibijada barem djelomično zbog njihova izgleda, bio ljepši od svoga antičkog modela. Stefan George je bio kralj tajne Njemačke, junak koji je tražio junake u nejunačko doba. Dojam koji je ostavio na Edgara Salina 1913. godine, dojam koji je mladić zapisao toga dana, uopće nije bio neuobičajen. Postojao je određeni tip Nijemaca kojima je George bio jednostavno neodoljiv.

Stefan George umro je u dobrovoljnom švicarskom egzilu 1933. godine ne htijući pozajmiti svoj ugled trijumfirajućim nacistima koje je prezirao kao jezovite karikature svog izigranog ideala. Friedrich Gundolf, njegov najpoznatiji učenik, najljepši i najproduktivniji od njegovih mladića, umro je prije njega 1931. godine, ali većina ga je njegovih učenika nadživjela, neki kao nacisti, neki kao žrtve nacista, neki u sumornoj tišini, neki u egzilu. Čarobnjakovi učenici nisu mogli istjerati duhove koje su pomogli dozvati.

Kao i najveći dio čimbenika koji su činili duh Weimara, Georgeov je krug također prethodio Weimarskoj Republici i crpio iz njemačkih i stranih izvora. Rođen 1868. godine, od kulture koju je prezirao George se okrenuo Baudelaireu, prokletom pjesniku koji je proklinjao svoje doba, Mallarméu, eksperimentatoru, glazbeniku riječi i proroku kao i njemačkim isključenima — Hölderlinu, strasnom klasicistu, i Nietzscheu, gorljivom zagovorniku nove poganske aristokracije. U njegovu časopisu

⁶⁸ Edgar Salin, *Um Stefan George: Erinnerung und Zeugnis* (drugo izdanje, 1954), str. 11–12. Salin je tvrdio da njegov portret nije bila kasnija razrada već se temeljio na pismu pisanu toga dana. *Ibid.*, str. 303.

za poeziju i polemike *Blätter für die Kunst*, pokrenutom 1892. godine, i u pažljivo izrežiranim razgovorima s mladićima, Stefan George razvio je program i tražio publiku za svoje profinjeno pjesništvo. Njegov je zadatak, kako ga je on vidio, bio spasiti od zaborava kulturne vrijednosti — Georgeov krug potrošio je puno energije tumačeći Goethea i prevodeći Shakespearea i Dantea — te obnoviti aristokratski osjećaj života. Bio je to nietzscheanski zadatak: biti dobar Europejac koji nadgleda prevrednovanje vrijednosti. Ali suprotno Nietzscheu, George nije izabrao samoću. Bit njegove metode bila je sagraditi tajno carstvo radi stvaranja novog Reicha, naći snagu i moguću inspiraciju u toplom prijateljstvu i među izabranim duhovima prošlosti.

Bio je to elitistički program doguran do samih granica elitizma. Tajna Njemačka bio je klub u koji su se birali novi članovi i za koji su bili uvježbavani jedan po jedan. Mnogi su htjeli pristupiti, ali tek nekoliko ih je bilo izabrano. Neki kao Hofmannsthal su se nakratko uključili u krug i zatim ga napustili. Bila je to ekskluzivna, ozbiljna mala skupina — preživjeli su izveštavali o radosti, ali stotine fotografija Georgeova kruga ne pokazuju ni jedan osmijeh — posvećena službi gospodaru koji je nagrađivao svoje sljedbenike emocionalnim stihovima što su za puke isključenike — imali nelagodnu toplinu. Ipak usprkos svom tom mahnitom pozivanju na kvalitetu i na izabranu prirodu pojedinaca, i usprkos njegovoj odanosti kultovima, sam Stefan George nije bio rasist. Gundolfov žar za vrijeme Prvog svjetskog rata ostavio ga je hladnim. Stoga je Walter Mehring promašio cilj u svom grubom portretu Georgea: Mehring ga je prikazao kako svira harfu na Olimpu teutonskih ratnih pjesnika dok njegovi »geliebten Siegfried-Lustknaben« — ti dražesni dječaci koji su služili za zadovoljstva starijih muškaraca — odlaze u rat.⁶⁹ Zapravo, George se bojavao rata i mrzio ga upravo zbog toga što je ubijao njegove mladiće. Ti njemački proroci — grobari Weimarske Republike bilo svjesno bilo nesvjesno — često

⁶⁹ Mehring, *Die verlorene Bibliothek* (1964), str. 151.

su bili izvanredno oštroumniji kad se radilo o gluposti njihovih protivnika: George o domoljubima, a Oswald Spengler koji je bio glup u mnogo čemu drugome bio je pronicav u procjeni Georgea. »Temeljna slabost Georgea«, napisao je 1917. godine, »(na stranu činjenica da ga je 'krug' pretvorio u svetu budalu) njegov je nedostatak inteligencije.«⁷⁰

Koliko god žalostan bio taj nedostatak, Georgeov je krug bio nevjerovatno zaposlen. Prevodili su, dotjerivali stihove, objavljivali ezoterične i polemičke eseje o književnoj kritici, nje govali ekscentričnost punu značenja u odjeći i tipografiji i, što je možda najvažnije, tražili su u povijesti dostojne teme — oda-brane duše koje bi, da su živjele u doba Stefana Georgea, si-gurno pripadale njegovu krugu. Gundolf je slavio Cezara, Goe-thea i Shakespearea, Ernst Bertram je otkrio nova značenja kod Nietzschea, Max Kommerell je uzdizao Goethea i Herdera u kulturne vode. Ti biografi su izvodili rituale. Oni nisu analizirali već su veličali svoje teme tretirajući ih kao osnivače, kao suce, kao nadljude uvijene u mit koji su svojim životima posramili dvadesetstoljetnu Njemačku, to novo željezno doba. Godine 1930., Eckart Kehr je opazio i žalio »renesansu Plutarha« i ci-tirao Gundolfov uduševljenu biografiju Cezara kao vodeći pri-mjer te »povijesne beletristike«. Popularnost Plutarha u Geor-geovu krugu pa i među širom publikom bila je Kehru simptom dezorijentacije. Plutarh je pisao o bogovima i junacima, o di-vovskim pojedincima, često netočno, a sad su moderni Plutarsi s istim prezirom prema točnosti nudili željenoj publici nove ju-nake za obožavanje. Emil Ludwig i drugi široko prodavani bio-grafi Ullsteinova svijeta lako su se uklapali u taj obrazac. Lud-wig je mirno izjavio da više voli ljupko nepouzdanu pripovijeda-nje nego hladnu besprijekornost stručnjaka. Biografi iz Geor-geova kruga bili su često i sami stručnjaci, ali nisu birali struč-njake za svoje teme; birali su cjelovite ličnosti.⁷¹

⁷⁰ Spengler Hansu Klöresu, 6. siječnja 1917. *Briefe, 1913–1936*, ed. Anton M. Kok-tanek (1963), str. 63.

⁷¹ »Der neue Plutarch: Die 'historische Belletristik', die Universität und die De-mokratie«, *Die Gesellschaft*, VII, dio 2 (1930), str. 180–188; Ludwigovi citati na str. 185, 187 (vidi *Der Primat der Innenpolitik*, str. 269–278).

Najznačajnija biografija Georgeova kruga bila je knjiga Ernsta Kantorowicza o velikom caru Friedrich iz dinastije Hohenstaufen iz 13. stoljeća, *Kaiser Friedrich der II.* Knjiga je objavljena 1927. godine, a drugi dio u kojem se obrađuju izvori i analiziraju tehnički problemi 1931. godine. Biografija je odmah izazvala proturječja i zainteresirala neobično široku publiku — koju je u potpunosti zaslužila. Bio je to, kao što je pisao Felix Gilbert, »dah svježeg zraka u ustajalosti srednjovjekovne povijesti«, »mladi ljudi svih političkih uvjerenja (čak i Kehr!)« pozdravili su ga kao »rad usmjeren protiv srednjovjekovnog establišmenta«. Dobro poznati medievalist Karl Hampe koji se izrazito nije slagao s Kantorowiczem priznao mu je »uzorno vladanje« gradom, strpljenje u proučavanju detalja i uvid koji imaju samo znalci, vrsni znanstvenici.⁷²

Kantorowicz, dakle, nije bio grub propagandist. Zapravo, on uopće nije bio propagandist. Ali je u svoju biografiju ulio sve svoje iskustvo i sva svoja očekivanja. Podrijetlom Židov, zanimanjem pruski časnik, Kantorowicz se pridružio *Freikorps* nakon rata i podigao oružje protiv ljevice. Za njega je Weimarska Republika bila trijumf osrednjosti, doba bez voda. Bio je priznat znanstvenik, ali je kao član Georgeova kruga iskazivao prezir prema hladnom pozitivizmu moderne znanosti i tražio povijesno razumijevanje velikih ljudi i povijesnih trenutaka, ali ne kroz analizu već kroz živu intuiciju. Car Friedrich — nadčovjek koji je prkosio svim autoritetima, strastveno uživao život i postao legenda već za života — bio je prikladna tema za takvog povjesničara.

Na neki način, kao što su mu priznali čak i nenaklonjeni kritičari, Kantorowiczev *Weltanschauung* mu je dobro poslužio: racionalni povjesničari prezirali su mitove koji su okruživali Friedricha II., dok je Kantorowicz bio idealno pripremljen da ih prepozna i razumije njihovu ulogu u političkom okružju trinaestog stoljeća. Ali on se nije zadovoljio pronalaženjem i razotkri-

⁷² »Das neueste Lebensbild Kaiser Friedrichs II.,« *Historische Zeitschrift*, CXXXVI (1932), str. 441–475.

vanjem mitova. U doba kad više nije bilo careva, Kantorowicz je u kratkom predgovoru napisao da »tajna Njemačka« žudi za »svojim carevima i junacima«. Njegova knjiga pružala je toj tajnoj Njemačkoj mnogo ugodne okrjepe: Kantorowiczev Friedrich II. bio je otac renesanse, vladar koji se nadmetao s veličinom Aleksandra Velikog. On je oživio klasike, dosegao vrto glave visine ljudskog duha, utjelovljavao iskonsku snagu, bio je snažan, žustar, odlučan, usprkos svom umu, pa je u kombinaciji svojih kvaliteta bio superioran Cezaru i Napoleonu, do srži Nijemac. Bio je mrtav, ali ipak živ, i čekao da iskupi njemački narod koji još uvijek nije bio sposoban spoznati njegovu istinsku polubožansku veličinu. Kantorowicz nije samo pripovijedao srednjovjekovne legende; njegov stil prenosi hiperbolama, treperavom neodređenošću, ekstatičnim odobravanjem, krajnje tendencioznu — u iskušenju sam da kažem erotičku — povezanost sa svojom temom i podrazumijeva vjerovanje u ove legende kao u prave istine relevantne za ispaćenu Njemačku. Kantorowicz je upotrijebio mnogo vjerodostojnih činjenica u svojoj biografiji, ali time je njegov mit dobivao na uvjerljivosti za obrazovane čitatelje i postajao tim opasniji za Weimarsku Republiku. Bila je to povijest kao političko pjesništvo.

Nemoguće je mjeriti sljedbenike ovakvih knjiga, odnosno uopće Georgeova *Kreisa*; Georgeovi su učenici preuveličavali svoj utjecaj. Ali za mnoge je Georgeov *Kreis* bio privlačan. Bio je to svjež vjetar u zagušljivoj sveučilišnoj atmosferi i uzbudljiva alternativa rutinskom žargonu političara. Theodor Heuss se poslije sjećao da su »velika djela povijesne proze proizašla iz Georgeova kruga za mene postala vrlo važna«. Heuss nije nikad osjećao istinsko oduševljenje za samog Georgea, uznemiravale su ga sve te ezoterične brbljarije (*Drum und Dran*) Georgeova kruga i sve »samosvesne verbalne konstrukcije« njihova pjesništva. Ali, priznao je, »djela Friedricha Gundolfa, od njegove sjajne knjige o Shakespeareu nadalje« i povijesna pisanja Woltersa, Kommerella i drugih, puno su mu značila: »Ono što je bilo odlučujuće u mojem prosuđivanju nije bilo to što se moglo naučiti od Georgea, premda ni to nije bilo zanemarivo, već vi-

soki standardi koje je njegov krug postavio.«⁷³ Ako su privukli čak i Heussa — a histerična bombastičnost tih biografija je danas gotovo nepodnošljiva — onda je privlačnost Georgeova stila morala biti ništa manje nego neodoljiva.

II

Dok je konkurencija među mrtvima bila velika, među živima samo se jedan pjesnik, Rainer Maria Rilke, po utjecaju mogao mjeriti sa Stefanom Georgeom. Za razliku od Georgea, Rilke nije bio opterećen formalnom koterijom, svatko se mogao pridružiti Rilkeovu kultu jednostavno ga čitajući. I svi su ga čitali. Mladi vojnici išli su u smrt s njegovim stihovima na usnama. Svim mladenačkim pokretima koji su imali tako važnu ulogu u njemačkom životu prije i za vrijeme Weimarske Republike bio je jedan od najomiljenijih pjesnika, recitali su ga uz logorsku vatru i objavljivali u svojim časopisima. Rilke je uvelike zadivio i svoje kolege umjetnike. Thomas Mann ga je priznao »svakako« »lirskim fenomenom najvišeg reda«.⁷⁴ Tijekom svojih posljednjih godina, i nakon smrti 1926. godine, Rilke je postao dvojbeni dobitnik njemačke književne kritike čije je pisanje bilo (s rijetkim i časnim iznimkama) manje kritika a više slavljenje, intuitivno u metodi i pretjerano u retoričnosti, stvarale su se i stavljale na kocku grandiozne tvrdnje, vrst pisanja koja je zaglabilu u pretjeranoj osjećajnosti i pseudofilozofskom mistificiranju. Rilke je, kao što je Walter Muschg zajedljivo, ali s pravom rekao, postao »idol generacije bez ljudi«. Objavljivanje njegovih pisama »najvećim dijelom pisanih, ljubičastom tintom, ženama« privuklo je »gomile muških i ženskih zanesenjaka — *Schwärmer und Schwärmerinnen*« dok naposljetku »groznica oko Rilkea nije prerasla u svjetsku fanatičnu sektu«. Kako god da su stranci reagirali, kod kuće je bilo gore. Tek je šačica radikala ismijavala

⁷³ Heuss, *Erinnerungen*, str. 354.

⁷⁴ Mann B. Fuciku, 15. travnja 1932. *Briefe, 1889–1936*, str. 316.

njegovu izvještačenost i izrugivala njegovo sentimentaliziranje siromašnih — »Jeste li se ikad smrzavali na tavanu?« pitao je Kurt Tucholsky⁷⁵ — dok su ga gotovo svi ostali deificirali. Rilkeove proslavljene kasne pjesme, *Soneti Orfeju* i *Devinske Elegije* nastale u veljači 1922. godine u stvaralačkoj groznici, teške su »u dijelovima jedva razumljive u originalu« što ih je pretvorilo u »idealnu podlogu za amaterske, pseudoreligiozne potrebe koje su usvojile Rilkea i izvrnule ga u vrstu lirskog Raspućina iza kojeg je nestao sam pjesnik«. Neizbježno, Rilke je uzdignut u nebesa kao prorok i svetac, »nositelj poruke i osnivač vjere«, jedinstvena figura koja je pobijedila i diskreditirala intelektualnost koja je dominirala Zapadom čitavo tisućljeće. To je, zaključuje Muschg, u sretnom iako neprevodivom izrazu, bio »misticizam mladenačkih pokreta *Wandervogelmystik*«. ⁷⁶

To su teške ocjene, ali one ne smiju biti odbačene kao naknadni uvid otriježnjena promatrača koji traži uzroke nacističkog trijumfa nad Njemačkom. Suvremeni izvori nude dojmive dokaze. Godine 1927., 20. veljače — zadržat ću se na ovom reprezentativnom primjeru — Stefan Zweig je u Münchenu održao govor u spomen Rilkeu, »Oproštaj od Rilkea«. Govorio je dugo, s raskošnim hiperbolama, iznenađujućim čak i za komemorativni govor. Ali on je oplakivao pjesnika — *Dichtera*. Rilke, rekao je Zweig svojoj publici, bio je istinski *Dichter*: »Ova riječ, ova iskonski-sveta, ova teška poput bronce i krajnje neskomrorna riječ koju naše prijeporno doba prelako zamjenjuje s manjim i sigurnim pojmom pisca *Schriftsteller* — običnog pisca, u potpunosti odgovara Rilkeu. On, Rainer Maria Rilke, bio je pjesnik, ponovno i iznova u tom čistom i savršenom smislu u kojem ga Hölderlin priziva, 'božanski odgojen, sam povučen i slab, ali promatran kao eteričan i pobožan'.« On je neprestano bio pjesnik: »Ne znamo ni za jedan sat kad nije bio *Dichter*«, svako pismo koje je napisao, svaki pokret koji je napravio, nje-

⁷⁵ »Auf dem Nachttisch«, 15. ožujka 1930. *Gesammelte Werke*, Mary Gerold-Tucholsky i Fritz J. Raddatz, ur., 3 dijela (drugo izdanje, 1967), III, str. 392.

⁷⁶ Walter Muschg, *Die Zerstörung der deutschen Literatur* (treće izdanje, 1958), str. 215–216.

gov osmijeh i njegov rukopis svjedoče o njegovoj misiji. I upravo ta »nepovrediva sigurnost njegove misije nas je učinila njegovim, od naše mladosti nadalje, i punim poštovanja prema njemu«. Kako je on zaslužio taj »uzvišeni naziv« *Dichtera*? Neka nitko ne dira tu tajnu. Možda je to bio »posljednji odjek stare-aristokratske krvi, umorne nakon mnogih generacija, koja se još jednom razvila u ovoj, posljednjoj generaciji« — premda su zapravo Rilkeove tvrdnje o starom, plemenitom podrijetlu bile u potpunosti izmišljene i čista snobovština. Što god bila istina, razmišljao je Zweig, nitko ne može potpuno objasniti podrijetlo pjesnika, »toga zagonetnoga stranca među ljudima u kojem se tisuću godina stari jezik iznova uspinje, tako nov kao da ga nisu milijuni usta izbrbljali do smrti i kao da ga nisu prizemljili u milijunima pisama do dana kad je On došao, Jedan koji promatra prošlost i pojavljuje se s iznenađenim, živopisnim, djevičanskim pogledom«. Ne, nastavljao je Zweig, »zemaljski uzroci ne mogu nikad objasniti kako usred tisuća običnih bića jedan postane pjesnik«, ali Rilke je postao pjesnik i nema nikoga u publici tko nesvjesno ne nosi sa sobom neku strofu ili riječ iz njegovih djela, neki »dah njegove glazbe«. Za mladu generaciju nije bilo ništa manje nego »čudesno« vidjeti razvoj toga pjesnika koji se uspinjao od plahih početaka do visova lirskog pjesništva, pa iznad toga, iznova, počinjao ispočetka, uvijek još hrabrije tražeći Boga u krugovima koji se šire. Tek je sad, nakon njegove smrti, otkriveno značenje njegovih posljednjih pjesama: »Ranije, sami iznenađeni, jedva smo shvaćali značenje sadržano u tim zadnjim pjesmama« — sama težina koja je poslije izgledala Muschgu kao trajna mana, bila je za Stefana Zweiga božanski dar. Rilke se u *Devinskim elegijama*, rekao je Zweig, više nije obraćao samo živim ljudima. On je razgovarao »s drugim, s onim iznad stvari i osjećaja«. ⁷⁷ Ti su izljevi poučni zato što nisu samo mehanička veličanja; oni pokazuju u svojoj svojoj proračunatoj neodređenosti i svim svojim besramnim hi-

⁷⁷ »Abschied von Rilke«, in *Begegnungen mit Menschen, Büchern, Städten* (1937; 1956 izdanje), str. 59–73, passim.

perbolama način mišljenja koji su mnogi Nijemci priznavali, voljeli i zapravo držali jedinim mogućim kad se govorilo o pjesnicima i pjesništvu.

U obranu Rilkea mora se reći da on nije bio ni najmanje sklon biti prorok, a kad je upozoravao svoje korespondente, nije se koristio zavodljivom pozom koja želi privući dok se pretvara da odbija, bio je vjeran svojim uvjerenjima. Nepoznati ljudi zatrpavali su ga pismima. »Koja pisma!« pisao je prijatelju u ljeto 1921. »Ima toliko ljudi koji od mene očekuju — ni sam ne znam točno što — pomoć, savjet; od mene tako zbunjena pred životnim teškoćama koje me pritišću! Iako znam da se zavaravaju, da griješe — ipak sam (i mislim da to nije iz taštine!) na kušnji da im prenesem nešto iz svojeg iskustva — neke plodove svoje dugotrajne samoće«. Ima osamljenih djevojaka i mladih žena, i »onda svih tih mladih radnika, najviše je revolucionara koji su dezorijentirani izašli iz državnih zatvora i spotiču se o 'književnost' stvarajući zatrovane i podmukle pjesme. Što da im kažem? Kako da podignem njihova očajna srca ...?«⁷⁸ Uza svu svoju osvijestenu izolaciju i svo brižljivo njegovanje europske aristokracije, Rilke je imao društvenu svijest i osjećaj za vlastite granice. I bio je u potpunosti svjestan razlike između života i pjesništva. Vidio je (kao što je napisao u pismu iz 1922. godine) veliku opasnost u zbrci svojeg doba koje je »tako često shvaćalo poziv umjetnosti kao poziv *na* umjetnost«. Stoga su umjetničke aktivnosti toga vremena, daleko od toga da pozitivno utječu na život, udaljavale sve više i više mlade od života.⁷⁹ Očito je da je Rilke bio bolji čovjek od svojih učenika koji nisu htjeli puno više nego da ga obožavaju i da pokažu iz njegovih pjesama način života i vjeru, a istina o njemu je u cjelini privlačnija od legendi koje su se tako brzo stvorile oko njega. Rilke je o sebi mogao reći ono što je rekao o Rodinu kojeg je osobno pozna-

⁷⁸ Rilke »à une amie« na francuskom (ljeto 1921?). *Briefe*, 2 dijela (1950), II, str. 245. Dugujem ovu referencu F. W. van Heerikhuizen, *Rainer Maria Rilke: His Life and Work* (1946; preveli Fernand G. Renier i Anne Cliff, 1951), str. 347.

⁷⁹ Rilke Rudolfu Bodländeru, 13. ožujka 1922. *Briefe*, II, str. 333. (Vidi Heerikhuizen, *Rilke*, str. 349–350).

vao i za kojeg je neko vrijeme radio: »Slava, konačno, nije ništa više od srži svog nerazumijevanja koje se skuplja oko novog imena.«⁸⁰

Istina o Rilkeu jest da je bio pjesnik izvanredne snage — kritičari svih uvjerenja slažu se da je proširio domet njemačkog jezika i iz njega izmamio nove zvukove, da je bio majstor metafora i izrazite slikovitosti. Osobito u ranim godinama, držao je pjesništvo plodom teškog rada i neumornog skupljanja iskustava. »Stihovi«, pisao je u svom romanu *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*, »nisu, kao što ljudi misle, osjećaji (to se ima vrlo rano) — oni su iskustva. Radi jednog stiha mora se vidjeti mnogo gradova, ljudi i stvari, mora se poznavati životinje, osjećati kako ptice lete i znati pokrete kojim se cvjetici ujutro otvaraju.«⁸¹ Mora se znati mnogo više: Rilkeov zadatak pjesniku kao korisniku iskustava vrlo je zahtjevan, uključuje poznavanje djece i umirućih, ljubavnih noći i slušanja mora. Istina, u kasnijim godinama Rilke je bio spremniji nego ranije vjerovati u inspiraciju. Imao je halucinacije i čuo glasove, ali ipak fantastični izljev pjesama u veljači 1922. godine bio je zgusnut izraz stihova i slika koje je nosio u glavi i bilježio u svoje bilježnice desetak godina. Kasni je Rilke još uvijek puno radio, ali je njegov rad postao uvelike nesvjestan.

I naposljetku, istina o Rilkeu jest da on nije imao sistem. Kao mnogi pisci koji puno pišu i bez sistematskih namjera, proturječio je sam sebi. Kao većina pjesnika koji uostalom pišu poeziju, a ne filozofiju, utjelovljavao je stavove, ali nije pripadao nijednoj školi. Njegov veličanstveni jezični dar utro je put glazbi, a ne logici. Rilke se može čitati iz čistog užitka kupajući se u njegovim slikama, Rilke se može čitati kao pjesnik otuđenja, ili kao slavitelj poganskog svijeta u kojem se ljudski osjećaji i nežive stvari, ljubav i patnja, život i smrt slažu u harmoničnu cjelinu. Ovo posljednje — harmoniziranje života i smrti — bilo

⁸⁰ Citirano u Hans Egon Holthusen, *Rainer Maria Rilke: A Study of His Later Poetry* (preveo J. P. Stern, 1952), str. 8.

⁸¹ Zanimljivo, Stefan Zweig je citirao ove retke u svom govoru (»Abschied von Rilke«, str. 62–63) a da nije izvukao ikakav ozbiljan zaključak iz njih.

je osobito istaknuto u njegovu razmišljanju. »U mojim *Elegijama*«, pisao je Rilke u važnom pismu samo godinu dana prije smrti, »afirmacija života i afirmacija smrti pokazuju se kao jedno«. ⁸² Doista, on je to snažno istaknuo u prvoj elegiji: Anđeli, kaže se, često ne znaju hodaju li među živima ili mrtvima. Vječna struja nosi sva doba zajedno sa sobom, kroz oba područja, istjerujući i žive i mrtve:

Andeli (kaže se) često i ne znaju da l' među
Živima idu il' mrtvima. Vječna struja
nosi kroz oba carstva svagda sve dobi
i nadglasava ih u jednom i u drugom. ⁸³

Čak i ova zaokupljenost bila je posve osobno traženje više nego napuci za druge. U Rilkeovu privatnom panteizmu može se uživati, ne treba ga imitirati. U njegovim pjesmama jedna stvar postaje nešto drugo posve lako, a ipak, s njegovom disciplinom i preciznošću, takva lucidnost — gradovi pružaju svoje ruke prema putniku, čovjek ne postaje poput mora, već je zapravo more — da sve izgleda oživljeno istim dahom i okupljeno u jedinstvenom organskom jedinstvu. Rilke je imao ono što je Freud za sebe rekao da nema: oceanski osjećaj. To ga je osposobilo da piše liriku, i pisma, velike ljepote, da slika verbalne slike i sklada melodiozne stihove koji su, kao što je Stefan Zweig točno rekao, doista nezaboravni. To bi trebalo biti dovoljno, ali njegovim poklonicima, uronjenima u duhovnost, to nije bilo dovoljno.

⁸² Rilke Witoldu Hulewiczu, 13. studenoga 1925. *Briefe*, II, str. 480. (Vidi Hans Egon Holthusen, *Rainer Maria Rilke in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* [1958], str. 152.)

⁸³ »Prva elegija«, *Arhajski torzo* (Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1979).

III

Uza svu svoju posvećenost modernitetu — Rilke se, napose nakon što je pronašao svoj vlastiti glas, pridružio drugim velikim modernistima kao što su Valéry i T. S. Eliot — Stefan George i Rainer Maria Rilke bili su proganjani svojom njemačkom prošalošću. Oni su pokorno, katkad i iskreno, obožavali propisane klasike Goetheova doba, ali njihovo pravo otkriće bio je Hölderlin, gotovo zaboravljen dok ga oni nisu spasili od zaborava. Hölderlin se pojavljivao u povijestima njemačke književnosti kao Goetheov i Schillerov poznanik, kao zanimljiv liričar koji je napisao čudni epistolarni roman *Hyperion* i fragmente tragedije *Smrt Empedokla*, i koji je pripadao, dosta neodređeno, grekofilima kojih je bilo u izobilju u Njemačkoj u doba klasicizma. Također je bilo poznato da je najveći dio svoje poezije napisao prije odnosno oko 1800. godine, da se je tad slomio te potom vegetirao u bijednom ludilu do 1843. godine. Imao je malo, premda uvaženih, čitatelja, ali ni Dilthey ni Nietzsche nisu ga mogli povratiti u svijest njemačke publike — to su učinili njegovi ekstatični obožavatelji u dvadesetom stoljeću.

Možda je najhrabriji pionir Hölderlinove renesanse bio Norbert von Hellmuth, vjerni član Georgeova kruga koji je ponovno otkrio neka Hölderlinova kasnija djela, reinterpretirao Hölderlinove teške himne i započeo kritičko izdanje Hölderlinovih djela. Sam Stefan George bio je, kao što je Edgar Salin rekao na dostojan način, previše zreo da prihvati Hölderlina kao »snagu koja oblikuje, tvori i daje pečat«, ali je »iskusio duboku privlačnost« iznova otkrivenih pjesama: »Bilo je to kao da se zastor digao s najsvetijeg od svih svetaca i još uvijek neizrečivo se ponudilo pogledu.«⁸⁴ Drugim riječima, George i njegovi sljedbenici čitali su Hölderlina s ushićenjem, ponovo ga objavljivali u svojim zbirkama i propagirali ga.

Rilke je, tako se dogodilo, podupirao Georgeov *Kreis* u ovom radu. On je došao do Hölderlina velikim dijelom preko

⁸⁴ Edgar Salin, *Hölderlin im George-Kreis* (1950), str. 13.

Hellingratha kojeg je sreo 1910. i čije djelo je pažljivo pratio. Do 1914. mogao se obratiti divnom Hölderlinu — »*du Herrlicher*« — u nekim zanesenim stihovima i tako prenijeti dobre vijesti široj publici. Publika je bila spremna za vrijeme, a još više poslije, rata. U weimarskom razdoblju, književnici poput Stefana Zweiga nadalje su ga popularizirali u biografsko-kritičkim esejima dok su učenjaci odrađivali svoj dio u disertacijama. Za čitatelje u mladenačkim pokretima, Hölderlin je bio propovjednik integralnosti u fragmentarnom svijetu. Uvijek su iznova ponavljali Hiperionovu jadikovku: »To je teška riječ, ali ipak je kažem jer je istina: ne mogu zamisliti nijedan narod koji je više raskomadani od Nijemaca. Vidiš radnike, ali ne i ljudska bića, mislioce, ali ne i ljudska bića, svećenike, ali ne i ljudska bića, gospodare i slugu, mlade i smirene ljude, ali ne i ljudska bića.«⁸⁵ Takvi osjećaji dobili su osobitu žestinu u dvadesetim godinama kad je Njemačka bila, ako ne doslovno raskomadana Versailleškim mirom, a ono svakako odvojena od nekih područja u kojima se govorilo njemački. Uz to, priča o Hiperionu, modernom Grku koji je sudjelovao u osamnaest stoljetnom ustanku protiv turske vlasti, svidala se onim Nijemcima koji su silno negodovali protiv »stranog jarma« pod kojim je, mislili su, patila njihova zemlja tijekom weimarskog razdoblja. Drugi su čitatelji držali Hölderlina duboko ispunjavajućim na druge načine. Georgeovi entuzijasti su, zajedno s filozofom Heideggerom, cijenili Hölderlinov ushićen pogled na pjesnikovu misiju, njegov poziv za novim bogom i implicitno za novom Njemačkom. Georgeov je krug najviše volio Hölderlinovo otkriće srodnosti između klasične Grčke i moderne Njemačke, tu sudbonosnu vezu, kao što je jedan od njih napisao, uživali su u »Hölderlinovu presmjelom proglašenju, nerazumljivom cijelo jedno stoljeće, o Grčko–Njemačkoj biti *Griechendeutschen*«. ⁸⁶ Ali Hölderlin nije bio ničije privatno vlasništvo, bio je, kao što se sjeća Felix Gil-

⁸⁵ Walter Z. Laqueur, *Young Germany: A History of the German Youth Movement* (1962), str. 5.

⁸⁶ Berthold Vallentin, *Winckelmann* (1931), u *Der George-Kreis*, ur. Georg Peter Landmann (1965), str. 370.

bert, »njemačka književna figura kojoj su se svi njemački intelektualci« obožavali, »od desnice« sve do »ekstremne ljevice«, a ono što su osobito obožavali bio je njegov »zahtjev za novom cjelovitošću života«.

U tome je doista tajna Hölderlinove privlačnosti za pritiješnjenu i zbunjenu Njemačku dvadesetoga stoljeća: Hölderlin je bio jedan od prvih koji je prilično nejasno iznio ono što je postalo opće mjesto pjesništva, filozofije, sociologije i politike — da je moderni svijet fragmentirao čovjeka, slomio ga, otudio od društva i njegove istinske unutarnje prirode. Junak Hölderlinova *Empedokla* jest, po eksplicitnim autorovim riječima, »smrtni neprijatelj svih jednostranih egzistencija«, sklon »svojim temperamentom i filozofijom« »mržnji prema civilizaciji *Kulturhass*«, nesretan je i pati čak i u ugodnim uvjetima upravo zato što su pojedinačni, a ne opći.⁸⁷ Kad skače u Etnu, on bira svoju »slobodnu smrt« sasvim eksplicitno, kao povlasticu otvorenu samo bićima poput njega i kao svjedočanstvo cjelini koja više nije moguća. Za Empedokla, kao i za njegova autora, samoubojstvo je stalna zaokupljenost, gotovo bi se moglo reći način života.

Takva vrsta osjećaja o svijetu u kojem su, kao i poslije kod Rilkea, život i smrt isprepleteni i gotovo nerazpoznatljivi, imala je golemu privlačnost za pjesničke duše u weimarskom razdoblju. Hölderlinovo ludilo — Hölderlin je živio dulje u mraku ludila negoli u kratkom svjetlu razuma — bilo je, za većinu njegovih vjernih čitatelja u dvadesetom stoljeću, drugi oblik smrti, i nije bio obični psihički slom nego njegovo tumačenje civilizacije i potvrda njegove »filozofije«. Samo bi to već dalo značenje ponovnom procvatu Hölderlina u dvadesetom stoljeću, ali osim toga to je bio dio raširene strasti za takvim otkrićima. Ponovni procvat Hölderlina bio je praćen novim oživljavanjem, između ostalih, Kleista i Büchnera. Kasno Wilhelmsko Carstvo bilo je, čini se, specijalizirano za takva otkrića kao da je kulturno tlo vlastitog doba bilo nesigurno, kao da nije bilo mjesto na ko-

⁸⁷ Takozvani »Frankfurter Plan« u *Der Tod des Empedokles*, u Friedrich Hölderlin, *Werke*, ur. Fritz Usinger (bez datuma), str. 341.

jem se moglo stati ili graditi. I u tome je weimarska kultura bila nastavak i potvrda pokreta koji je počeo ranije slijedeći ponovna otkrića s početka stoljeća do njihova logičnog ili emocionalnog kraja.

Za Kleista se nije moglo reći da je bio zaboravljen. Njegove priče su nalazile čitatelje u devetnaestom stoljeću, a njegove drame našle su nekoliko, iako ne mnogo, producenata. Nietzsche je povezao Kleista s Hölderlinom kao žrtvu pretenciozna odgoja — toga prokletog njemačkog *Bildunga* — kao što su kasnije gotovo svi pisci povezali Kleista s Hölderlinom. Tu činjenicu držali su nadasve zavrijeđenom, i konačno polako stečenom nagradom. Tek nakon što je Nietzsche prestao pisati, na prijelazu stoljeća, znanstvenici su počeli sakupljati Kleistova djela u pouzdana kritička izdanja, proučavati Kleistov život kroz sačuvane dokumente i raspravljati o značenju Kleista u njegovu vremenu i, još važnije, u njihovu. Kao što je dramatičar i kritičar Hermann Bahr, doživotni pobornik Kleista, rekao 1927. godine: »U mojem djetinjstvu je sjećanje na Kleista bilo gotovo ugašeno; u školi smo jedva čuli njegovo ime; znati za njega nije bilo dio 'Bildunga'. Njegovo vrijeme došlo je tek nakon 1870. godine. Scherer i njegovi učenici su ga se sjećali. Otto Brahm je pisao o njemu i nije ga zaboravio nakon što je preuzeo upravljanje *Deutsches Theatera*. Usprkos svemu, Kleist još nije postao popularan. Tek za vrijeme svjetskog rata i zapravo poslije rata, nacija ga se počela prisjećati, otprilike istovremeno s prvim zracima Goetheove zore. Novoj generaciji koja je iskusiła rat Goethe je bio prehladan, prekrut, za njih kod Goethea nije bilo dovoljno kaosa. Ta se generacija osjećala ozbiljno uznemirena iskustvom koje nije mogla shvatiti, a tražeći objašnjenje za nepravednu bijedu, našli su utjehu u Kleistu koji je, na poslijetku, neprestano tragao za objašnjenjem svog zbunjujućeg usuda. Zapravo, više od toga: u svojim djelima Kleist je dao oblik i izraz određenom ljudskom tipu — Prusu — kojeg je na-

⁸⁸ Odgovor na upitnik, »Wie stehst du zu Kleist?« *Oder-Zeitung*, 18. listopada 1927, u *Heinrich von Kleists Nachruhm*, ur. Helmut Sembdner (1967), str. 440–441.

cija postala svjesna tek kroz njega i u njemu. On nije preživio samo kao pjesnik već se njegovo pjesništvo utjelovljeno kretalo među nama«. ⁸⁸

To je ekstravagantno, ali nije daleko od istine. U Weimarskoj Republici proučavanje Kleista postalo je strast, kult, križarski pohod. Veliki redatelji weimarskoga kazališta ponovno su postavljali Kleistove drame, isprobavajući čitav niz interpretacija, od psihoanalitičkih do domoljubnih, od sentimentalnih do ekspresionističkih. Dramatičari i kritičari gomilali su eseje: Thomas Mann, Stefan Zweig i drugi poput njih opsesivno su se vraćali Kleistu gotovo kao da ih je progonio. Za četrnaest godina Weimarske Republike, po gruboj računici bilo je objavljeno više od trideset knjiga o Kleistu — više, čini se, nego što je bilo objavljeno u cijelome prethodnom stoljeću. Godine 1920. Kleist je primio najveću čast: društvo utemeljeno da slavi spomen na njega. *Kleist-Gesellschaft* moglo se pohvaliti najistaknutijom i najraznovrsnijom grupom službenika i pokrovitelja uključujući i najvećega živućeg klasičara Ulricha von Wilamovitz-Möllendorfa, slavne *Dichtere* poput Gerharta Hauptmanna i Huga von Hofmannsthala te mladega radikalnog dramatičara Waltera Hasenclevera, filozofa Ernsta Cassirera i najpoznatije, vrlo popularnog impresionističkog slikara, Maxa Liebermanna. Tako raznovrsna grupa trebala se složiti samo u štovanju Kleista i uvjerenju kako: »Stajati uz Kleista znači biti Nijemac!« ⁸⁹

Jedino pitanje koje preostaje jest što je značilo stajati uz Kleista — kojega Kleista? Neki su u Kleistu nalazili izmučenoga kršćanina, drugi plemića izvan svog vremena, a neki buntovnika. Thomas Mann, za razliku od svih drugih, uživao je u raskošnom humoru Kleistove neoklasične komedije *Amphitryon*.⁹⁰ Nacisti su držali Kleista čistim, jakim Nijemcem, Georgeov krug smatrao ga je pjesnikom osamljene elite, komunisti ranim revolucionarom, dok je njegov potomak Hans Jürgen von Kleist

⁸⁹ »Aufruf« Kleistova-Gesellschaft, veljača 1922, u *ibid.*, str. 410.

⁹⁰ Thomas Mann, »Kleists Amphitryon« (1926), u Mann, *Essays of Three Decades* (pr. H. T. Lowe-Porter, 1947), str. 202–240.

protestirao protiv svih takvih iskrivljavanja i inzistirao da njegov predak ima pravo biti čitan jednostavno kao »pjevač oslobodilačkog rata«. ⁹¹ Kleistovo djelo bilo je jedinstveno po podatnosti: svatko je od njega činio ono što mu je trebalo. Istina, 1925. godine je Walter Muschg držao da je otkrio znakove svježeg razumijevanja, ali razumijevanje koje on opisuje nije bilo više od osuvremenjenoga starog entuzijazma. Muschg je prezirivo odbacio publikacije *Kleist-Gesellschaft* kao »učenu bijedu«, ali je držao da je bilo stvarne nade kod »umjetnika među učenjacima« i »razmišljanju sklonih pjesnika«. Obje grupe su konačno zamijenile »amatersku skulpturu u parku« vrjednijim spomenikom. »Kleist je«, pisao je neizbježno sparivajući, »uz Hölderlina, čini se, bio na putu da postane idol onih Nijemaca koji su strastveno tražili pristup najdubljoj tajni svoje nacije.« ⁹²

Ovo je bilo mišljeno kao umirenje, a zapravo je bilo zloslutno. Zato što su takozvani bolji tumači Kleista samo dali novi ugled ljubavnoj vezi sa smrću koja se tako snažno javljala u njemačkom umu. Fritz Strich, navodno razboriti književni povjesničar, vidio je Kleistovu tragediju *Homburški princ* kao očitovanje toga da je junak samo onaj koji »posjeduje zrelost za smrt, spremnost za smrt«. Za njena autora ta je tragedija bila sudbina koja je »pretvarala žudnju za životom u radosnu želju za smrću — *Lebenssucht in Todesseligkeit*«. I Kleistovo samoubojstvo je bilo, za Streicha, izvedba u životu onoga što je tragedija podučavala na sceni, njegovo samoubojstvo bilo je »njegovo posljednje djelo«. ⁹³ Godine 1925. — one iste godine kad je Muschg vidio razloge za ohrabrenje — Stefan Zweig je opisao Kleista kao pjesnika koji se bori sa svojim demonom. »Kleistov život«, pisao je potpuno se slažući sa Strichom, »nije život nego samo lov za krajem, divovski lov sa životinjskom zatrovanošću krvlju i putenošću, okrutnošću i užasom.« Za Kleista je kulminacija bila i kraj. Tu majstorsku tragediju mogao je napisati sa-

⁹¹ »Kleist und die Kleists«, *Vossische Zeitung*, 20. listopada 1927, u *Kleists Nachrum*, str. 434.

⁹² Muschg u *Neue Zürcher Zeitung*, 13. rujna 1925, u *ibid.*, str. 419.

⁹³ Fritz Strich, *Deutsche Klassik und Romantik* (1922), u *ibid.*, str. 416.

mo netko posvećen smrti: »Njegova dobrovoljna rana smrt bila je njegovo remek–djelo isto toliko koliko i *Princ Friedrich Hom-burški*.«⁹⁴ Ako je takva sumornost dominirala nad kritičarima koji su bili ispunjeni duhom Weimarske Republike, osjećaji koji su pokretali Kleistove čitatelje desničare mogu se tek zamisliti. Samo su tri stvari bile jasne u vezi s Kleistovim križarskim pohodom: njen intenzitet, zbrka i egzaltacija iracionalnoga — radosna želja za smrću.

Nasuprot tome, ponovni procvat Büchnera bio je uvijek republikanska, odnosno ljevičarska stvar. Bez obzira na krajnje filozofsko značenje koje se moglo pripisati Büchnerovim dramama, njegovo suosjećanje sa siromašnima, gnušanje prema autoritarnosti i tvrdokorni realizam glede društva činili su ga neupotrebljivim za domoljube i reakcionare. Istina, Arnold Zweig, sam dosljedan radikal, dodao je Büchnera neizbježnom paru Kleist i Hölderlin, kao jednog od trojice »mladića njemačke literature koji su i podlegli i pobijedili«,⁹⁵ ali, barem za vrijeme Weimarske Republike, Büchner je jasno pripadao demokratima, socijalistima i komunistima.

Za razliku od Kleista, Büchner je bio gotovo potpuno zaboravljen nakon svoje prerane smrti 1837. godine, u dvadeset-trećoj godini, kao mladi revolucionar u egzilu. Jedina drama, *Dantonova smrt*, bila je jedino njegovo djelo objavljeno za života. Njegova druga djela, gotovo završena drama *Woyzeck*, kratki roman *Lenz* i komedija *Leonce i Lena* — neobično veliko i sjajno ostvareno književno djelo za tako mlada pisca objavljeni su poslije i nisu praktički pobudili nikakav interes. Uz nekoliko iznimki, desetljećima nitko nije čitao Büchnera. Prvo pouzdano izdanje izašlo je tek 1879. godine, a tek je kasnih osamdesetih godina devetnaestog stoljeća mladi Gerhart Hauptmann otkrio Büchnera i podijelio svoju ushićenost s publikom.

Isprva je Büchner bio zanemaren jer nije nailazio na nikakav odjek. Poslije je bio gušen jer se odjek koji je mogao po-

⁹⁴ Stefan Zweig, »Heinrich von Kleist«, u *Baumeister der Welt* (1951), str. 251, 300.

⁹⁵ Odgovor na upitnik »Wie stehst du zu Kleist?« *Oder-Zeitung*, 18. listopada 1927, u *Kleist's Nachruhm*, str. 440.

taknuti ocjenjivao opasnim: godine 1891. socijaldemokratske novine iz Berlina objavile su *Dantonovu smrt*, a izdavač je zbog uvrede proveo četiri mjeseca u zatvoru. Berlinski *Freie Volksbühne* najavio je izvedbu iste drame 1890. godine, ali je oprezno čekao dvanaest godina prije nego ju se usudio postaviti. Vlasti su imale malo koristi od pisca kojeg je prigrlio buntovnik Wedekind kojemu ništa nije bilo sveto. Ali do 1900. godine zabrana je bila ukinuta. Producenti su počeli postavljati Büchnerove drame te je između 1909. i 1923. bilo prostora i potrebe za pet izdanja njegovih sabranih djela.⁹⁶

Ponovno je Weimarska Republika završila ono što je započelo kasno carstvo. Carl Zuckmayer se sjećao da je izbijanjem revolucije, kad je talentirana mladež ispunjena uzbuđenjem i velikim potrebama tražila ličnosti kojima bi se mogla istinski diviti, Büchner postao »svetac zaštitnik te mladeži; veličanstvene mladeži, buntovničke, životne i svjesne svoje javne odgovornosti«.⁹⁷ Jedna verzija Büchnerove drame, opera *Wozzeck* Albana Berga, prvi put izvedena 1925. godine, bila je dvostruko radikalna: upotrijebila je Schönbergovu dodekafonsku ljestvicu i *Sprechgesang* u kombinaciji s konvencionalnijim glazbenim sredstvima i imala je kao svojeg junaka — ili antijunaka — jednog od Büchnerovih najdirljivijih likova, jadnog neukog vojnika kojega su ponižavali bolji od njega, izdala njegova djevojka te je skončao počinivši ubojstvo i samoubojstvo. Slava Bergove opere proslavila je Büchnerovu dramu. Sa svoje strane, ekspresionistički dramatičari kao Ernst Toller i mladi Bertolt Brecht, iz razdoblja *Baala*, ispunili su svoje drame reminiscencijama na dramatičara kojem su se neizmjereno divili. Brecht je, ustvrdio je utjecajni kritičar Alfred Kerr, tek epigon, »*Büchneroid*«.⁹⁸ Poput Hölderlina i Kleista, poput Georgea i Rilkea, ali, na svoj način, *Dichter* Büchner bio je živa snaga u Weimarskoj Republici.

⁹⁶ Vidi Karl Viëtor, *Georg Büchner: Politik, Dichtung, Wissenschaft* (1949), str. 266.

⁹⁷ *Als Wäre ein Stück von mir* (1966), str. 272.

⁹⁸ Prikaz Brechtova »Im Dickicht der Städte«, *Berliner Tageblatt*, 30. listopada 1924. U *Theater für die Republik, 1917–1933*, ur. Günther Rühle (1967), str. 567.

Lako je pokazati da je *Dichter* zauzimao uzvišenu poziciju u Njemačkoj, ali je teško odrediti što je to značilo. Na kraju krajeva, strast prema pjesništvu nije učinila sve Nijemce militaristima i reaktionarima. Ako je u kolovozu 1914., u trenutku ushićenja zbog kojeg je ubrzo zažalio, Rilke mogao zavezati boga rata i muke koje će to donijeti svijetu u iščekivanju, bilo je i drugih pjesnika, gotovo tako rječitih kao Rilke, koji su prokleli rat i njegove začetnike sa svom pjesničkom snagom kojom su raspolagali. Ako su desničarski nacionalisti imali svoje pjesnike, imali su ih i socijalni demokrati. I ako je bilo mnogo onih koji su držali pjesnika uzvišenim prorokom i zakonodavcem, bilo je drugih koji su pjesnika smatrali kritičarem društva, realistom koji je govorio društvu o tome kako mu ono izgleda, i bio poticaj koji traži poboljšanje. Štoviše, učinak poezije nije bio ni univerzalan ni jednoobrazan. Ono što je adolescenta moglo potaknuti na mahnito ushićenje odrasloga je moglo potaknuti na hladnu analizu ili ga ostaviti u nedoumici odnosno dosadi. U Weimarskoj Republici, kao i drugdje, ljudi su odjeljivali svoje misli i živote pa su i tvrdokorni, posve politički intelektualci poput Franza Neumanna mogli citirati Hölderlina a da ga ne pretvore u vodiča u svijetu stranačkih borbi.

Stefan Zweig se sjećao vremena Prvoga svjetskog rata gotovo s nježnošću kao vremena kad je »riječ još uvijek imala snagu«, misleći na riječ pjesnika, svete ličnosti kojoj se moglo sigurno povjeriti.⁹⁹ Ali stvari nisu bile tako jednostavne. Ljudi koji se služe riječima skloni su precjenjivati moć riječi. Stara je iluzija, ostatak neoklasične teorije, da pjesništvo i drama imaju trenutačni i izravni učinak koji potiče publiku na akciju. Ali za mnoge, čak i u Weimarskoj Republici, pjesništvo i kazalište bile su snage zabave odnosno kulture bez ikakva, ili samo s neizravnim i jedva zamjetljivim učinkom na stavove i ponašanje. Čega god se pjesnici bojali — ili željeli — pjesništvo nije jednostavno

⁹⁹ *Die Welt von Gestern: Erinnerungen eines Europäers* (1955), str. 222–223.

bilo propaganda. Osim toga, kao što sam već natuknuo, pjesnici koje su Nijemci voljeli uglavnom su se nudili u proturječnim interpretacijama i mogli su ih s odobravanjem recitirati članovi raznih stranaka. I konačno, čak i kad je pjesnička poruka bila nedvosmislena, nije uopće sigurno da je ta poruka oblikovala čitatelja. Isto je tako moguće da je čitatelj tražio onu poruku koju je želio i koju je svakako mogao naći i drugdje, izvan pjesništva. Zar pjesnici nisu bili više ogledalo negoli uzrok?

Teško je odgovoriti na to pitanje, ali ovoliko je jasno: i prije Weimarske Republike, i tijekom njena postojanja, pjesništvo je imalo osobitu moć nad njemačkom maštom. Svakako, Nijemci nisu bili jedini koji su poštovali pjesnike kao što nisu bili jedini u stvaranju jakih grupa koje su se držale zajedno povezane ujerenjima ili homoseksualnom ljubavi. Veze unutar Bloomsburjevog kruga pokazuju da su, kad je riječ o seksualnim ekscentričnostima između utjecajnih mladih ljudi, studenti Oxforda i Cambridgea bili mnogo aktivniji i puno tajanstveniji od Georgeovog kruga. Ali upravo je tajanstvenost Engleza, njihova izvansjaska konvencionalnost bila djelomično i njihov spas. Upravo zato što su to držali privatnim, manje su utjecali na publiku — barem u tom području svojeg djelovanja — nego razmetljivi štovatelji kultova u Njemačkoj.

Ipak, kao što memoari, obilno natrpani svjedočanstvima, pokazuju uvijek iznova, ljudi su za vrijeme Weimarske Republike bili osobito prijemčivi za pjesništvo. U Pragu je mladi Willy Haas, koji će postati vodeći filmski kritičar i književni urednik u Berlinu dvadesetih godina, pozdravio pojavu jednako mladog Waltera Hasenclevera kao, ni manje ni više, nego »vatreni mladići Friedricha Schillera... ponovno rođenik«.¹⁰⁰ Martin Buber je poslije priznao da je čitanje Stefana Georgea, prvi put u osamnaestoj i ponovno u dvadesettrećoj godini, za njega značilo odlučujuće otkriće, »dva nezaboravna, možda i nepriopćiva, doživljaja«.¹⁰¹ Stefan Zweig bilježi da su čitanja Huga von Hof-

¹⁰⁰ *Die literarische Welt: Erinnerungen* (1960), str. 60.

¹⁰¹ Citirano u Haas, *ibid.*, str. 180.

mannsthala ostavljala slušatelje potresenima i tihima. Bila je to neizreciva, posve fascinirajuća pojava: »Što je moglo biti opojnije mladoj generaciji od ovoga: da se osjeća blizu, fizički blizu, rođenom, čistom, uzvišenom pjesniku kojeg su tek zamišljali u legendarnom obličju Hölderlina, Keatsa i Leopardija, nedostižnu, snovitu viziju?«¹⁰² Pojava mladoga Werfela i njegovih ekspresionističkih stihova ostavljala je sličan dojam. I bilo je mnogo drugih na koje je Goethe djelovao kao jednako neposredno i jednako odlučujuće iskustvo poput recitiranja nekih uglađenih mladića. »Ni jedan suvremeni *Dichter* ili *Denker*«, sjećao se novinar i biograf Gustav Mayer, »ne isključujući Ibsena i Nietzschea, nije pratio i usmjeravao moj razvoj ustrajnije od Goethea«. Potican od stranaca da razmišlja o svojem Nijemstvu — *Deutschtum* — Mayer bi odgovorio dozivajući dvije Njemačke: »Rekao bih im da me Nijemcem nije učinio duh Potsdama nego duh Weimara.«¹⁰³ Nije bilo važno je li to bio Goethe ili Hofmannsthal, Hölderlin ili Rilke, svi su bili suvremenici u njemačkom panteonu.

Uzimajući onda riječ »*Dichter*« u proširenom smislu, u kojem Nijemci upotrebljavaju tu riječ da označe književnike, moglo bi se reći da je Njemačka bila jedina zemlja koja je mogla ozbiljno uzeti Shelleyjevu slavnu pretjeranu izreku da su »pjesnici nepriznati zakonodavci svijeta« kako to ozbiljno proizlazi iz posljednje knjige Friedricha Meineckea *Njemačka katastrofa* (1946), u kojoj je usred ruševina Drugoga svjetskog rata, usred srama zbog besprimjernog zločina, ostarjeli povjesničar u kratkim crtama prikazivao »malu priželjkivanu sliku«: »U svakom njemačkom gradu ili većem selu«, pisao je, »voljeli bi u budućnosti vidjeti zajednice prijatelja kulture srodnih nazora koje bih najradije nazvao Goetheove zajednice«. Tim zajednicama »bi pripao zadatak prenošenja zvukom do srca slušatelja najživotnijih dokaza o velikom njemačkom duhu, uvijek nudeći zajedno

¹⁰² *Die Welt von Gestern*, str. 54–55.

¹⁰³ *Erinnerungen: Vom Journalisten zum Historiker der deutschen Arbeiterbewegung* (1949), str. 47–48.

najplemenitiju glazbu i poeziju.« Toliko je knjižnica bilo spaljeno da bi samo u takvim grupama mladi imali »prvi pristup neprolaznim pjesmama Hölderlina, Mörikea, C. F. Meyera i Rilkea na jednom od takvih redovitih glazbenih i pjesničkih svećanih sati u Goetheovim zajednicama koje želimo kao trajne institucije posvuda među nama — možda jednom tjedno, nedjeljom u kasnopopodnevni sat, i ako je ikako moguće u crkvi. Vjerski temelj našeg pjesništva opravdava, da, i zahtijeva, objašnjenje simboličkom procedurom ove vrsti.« Ta čitanja bi morala uključiti odabranu, »pravu« prozu, ali »lirsko i misaono pjesništvo« bi zacijelo »tvorilo jezgru takvih svećanih sati. Najljepši stihovi koji dostižu svoj vrhunac kod Goethea i Mörikea, gdje duša postaje priroda, a priroda postaje duša, i ono dojmljivo misaono pjesništvo poput Goetheova i Schillerova«. ¹⁰⁴

U impresivnoj literaturi njemačkih samooptužaba ne znam ni jedan odlomak koji bi bio poučniji i jasniji od ovoga. Zamagljivanjem granica između pjesništva i vjere, Meinecke ovjekovječuje nejasnu religioznost srca koja je karakterizirala mnoga njemačka promišljanja od kraja osamnaestog stoljeća — od sudbonosnih godina kad su pjesnici i mislioci klasicizma držali potrebnim da »prevladavaju« određena »plitka razmišljanja« prosvjetiteljstva. Čitanje poezije u crkvi u određen sat pojam je simptomatičan za intelektualni stil koji pjesništvu daje religijsku važnost, a religiju degradira na pjesnički osjećaj, dopuštajući štovateljima da se osjećaju obrazovanima a da ne budu materijalisti i pobožni a da ne budu vezani uz određenu kršćansku dogmu, a te su, kao što svatko zna, puke predrasude. I čije pjesništvo? Goethe i Schiller prije svih — obojica duboko nepolitički pisci, prvi je izbjegavao tu temu, a drugi ju je tretirao kao puki dodatak junačkim djelima. Goetheova politika bila je apatija, a Schillerova ubojstvo tiranina. Ni jedna nije bila put proračunat da pripremi ljude za parlamentarne kompromise. Obojica su, u pozivanju na nešto više od politike, pomogla da se

¹⁰⁴ Friedrich Meinecke, *The German Catastrophe: Reflections and Recollections* (pr. Sidney B. Fay, 1950), str. 119–120.

utre put za nešto niže — barbarstvo. Tretirati pjesništvo kao sredstvo spasa značilo je propisati sumnjiv lijek budući da je to u prvom redu bilo jedno od sredstava propasti Njemačke. Stojke i pol prije nego što je Meinecke ponudio ovaj očajnički recept, Madame de Staël nazvala je Njemačku zemljom pjesnika i mislioca — *Dichter und Denker*. U godinama koje dijele Madame de Staël od profesora Meineckea, Njemačka je postala zemlja u kojoj su pjesnici bili uzdignuti iznad mislilaca, odnosno, radije, u kojoj su mislioci bili pretvoreni u pjesnike na veliku štetu filozofije. Nedavno je jedan tumač Martina Heideggera nehotice odao tajnu: »Tamo«, u Freiburgu, Heidegger »živi s Hellingrathovim izdanjem Hölderlinovih djela. Ta bliskost Hölderlinu nije slučajna već bitan ključ za razumijevanje Heideggerove filozofije. Jer Hölderlin je došao iz istog prirodnog okoliša, sučeljavao se s istim duhovnim problemima i iskusio jasnije i bolnije krajnje značenje ništavila nego bilo koja druga osoba koja je to mogla izraziti u pjesmi. Paralela s Heideggerom je bliska, doista ako 'misao' zamijenimo 'pjesmom'«. ¹⁰⁵ Zapravo, proces se odvijao točno u suprotnom smjeru: pjesma je bila zamijenjena mišlju.

¹⁰⁵ Stefan Schimanski, »Forward«, Martin Heidegger, *Existence and Being* (pr. Douglas Scott, R. F. C. Hull i Alan Crick, 1949), str. 9.

IV.

GLAD ZA CJELOVITOŠĆU

Kušnje moderniteta

I

Pjesnici nisu govorili samo za sebe. Njihovoj kritici politike i njihovu pozivu na cjelovitost bila je osigurana široka publika djelomično zato što su pjesnici imali velik autoritet, ali i zato što su potvrđivali i sjajno izražavali ideje koje su bile snažne u njemačkoj prošlosti kao i tijekom Weimarske Republike. Nezadovoljstvo politikom bilo je duboko i rašireno u Weimarskoj Republici. »Mi mladi studenti nismo čitali novine tih godina«, sjećala se Hannah Arendt. »Karikature Georgea Grosza nismo držali satirama već realističnim reportažama: poznavali smo te tipove; bili su svuda oko nas. Jesmo li trebali podizati barikade zbog *toga*?«

Takvo odbacivanje politike bilo je nova verzija starog načina razmišljanja. Više od jednog stoljeća Nijemci su gledali na politiku s mješavinom fascinacije i averzije. Golem broj novina i prostor koji su novine davale politici — kad bi cenzori to dopuštali — kao i visok postotak sudjelovanja u izborima upućuje na to da su Nijemci strastveno shvaćali politiku. Čim su dobili priliku baviti se politikom, počeli su se njome baviti. Mnogo takvog neumornog trošenja energije mogla je biti zaposlenost koja si je pridavala važnost — sami su Nijemci voljeli izrugivati svoju neizlječivu sklonost stvaranju klubova — ili javno djelovanje potaknuto osobnim strastima, ali bilo je u najmanju ruku ono što se uobičajeno naziva političkim djelovanjem: politički razgovori, agitiranje, glasovanje. I budalasta politika još je uvijek politika. Ali usporedo s tim načinom razmišljanja tekao je i drugi kanal zagušen prometom i produbljen pažljivim vade-

njem mulja — averzije prema politici, ne prema ovoj ili onoj politici, ovoj ili onoj stranci, nego prema politici kao takvoj.

Bavljenje politikom navika je koja se kao sve navike jača prakticiranjem ili odumire ako se njome ne bavite. Nijemci nisu imali iskustva u bavljenju politikom. Autoritarne države u osamnaestom i devetnaestom stoljeću, velike ili male, živjele su uglavnom po volji svojih vladara. Bilo je malo novina, a novine koje su izlazile malo su pisale o političkim vijestima i nisu bile politički neovisne. Tek se nekoliko država moglo pohvaliti javnim debatnim društvima poznatijima kao parlamenti. Carske institucije koje je Bismarck izgradio 1871. godine, iako se činilo da će stvari učiniti boljima, pogoršale su ih. One su bile, kao što je slikovito rekao Wilhelm Liebknecht, veteran socijalne demokracije, »smokvin list za apsolutizam«. Federalistička struktura novoga njemačkog carstva jedva je skrivala dominaciju Pruske. Pravo glasa za muškarce za savezni parlament bilo je teško kompromitirano pruskim reakcionarnim izbornim sustavom za tri klase kojim je sva vlast ostala u rukama moćnika. Reichstag je bio samo imitacija parlamenta budući da kancelar nije bio odgovoran parlamentu već caru. Zastupnici u Reichstagu uglavnom su pasivno primali poruke onih koji su stvarno vladali. Veliki povjesničar rimske povijesti Theodor Mommsen, koji je po vlastitom priznanju bio u potpunosti političko biće, upozoravao je na štetu koju je Bismarck činio. »Propadanje našeg predstavničkog sustava je svakako zastrašujuće«, pisao je, narod se zadovoljio »pseudo-ustavnim apsolutizmom«. Reichstag izgleda poput »zgrade za trenutnu upotrebu koja će se odbaciti odmah nakon upotrebe« — jednom riječju, »Bismarck je slomio kičmu nacije«. ¹⁰⁶ Tek ih je nekolicina bila pronicava poput Mommsena. Nakon što je Bismarck bio otpušten 1890. godine, ostavio je za sobom institucije koje su vodili manje sposobni ljudi. Zadržali su kontrolu oni koje će Meinecke poslije

¹⁰⁶ Te su tvrdnje citirane u Albert Wucher, *Theodor Mommsen: Geschichtsschreibung und Politik* (1956), str. 157, 180.

nazvati »militarističko–konzervativnim spojem«. ¹⁰⁷ Svakako, politički mentalitet se ne može vježbati u atmosferi stalne frustracije, ili s osjećajem da je sve lažno. Kad je demokratski ustav Weimarske Republike otvorio vrata istinskom bavljenju politikom, Nijemci su ostali na vratima, zureći poput seljaka pozvanih u palaču u kojoj ne znaju kako se ponašati.

Kao što stvarnosti obično čine, ova stvarnost stvorila je ideologije koje su ih objašnjavale i opravdavale. Vodeći njemački intelektualci, pjesnici i profesori sklopili su neformalni, uvelike prešutni sporazum sa svojom državom: oni neće kritizirati, čak neće ni sudjelovati u politici, ako im država zauzvrat dopusti slobodu da vode ponešto nesvakidašnji privatni život i da imaju određena nekonvencionalna filozofska i religiozna stajališta. Schillerov slavni poziv na *Gedankenfreiheit* — slobodu mišljenja — nije bio tako radikaln kao što izgleda. »*Gedankenfreiheit*«, pisao je Hajo Holborn, »smatrala se apsolutno potrebnom dok su se socijalna i politička prava smatrala možda poželjnima, ali potrebna tek u manjoj mjeri«. Zapravo, »čitav intelektualni pokret osamnaestog stoljeća u Njemačkoj imao je za svoj isključivi cilj obrazovanje pojedinca i tome je podredio sve političke zahtjeve«. ¹⁰⁸ Svijet Nijemaca — a tome su pjesnici pridonijeli kao uzori i glasnogovornici — izdvojio se u uzvišeno područje samousavršavanja, *Bildunga*, postignuća *Kulture* radi nje same, oslobođeno od politike, i niže područje običnih poslova, uniženo praktičnim stvarima i kompromisima. *Humanitätsideal* koji su propovijedale uljudene ličnosti poput Alexandra von Humboldta početkom devetnaestog stoljeća, bio je plemeniti ideal i, u određenom smislu, bio je obrazovanje za humanističku politiku kako domaću tako i međunarodnu. Služio je kao kritika vladajućih institucija i prakse. No, taj se dualizam lako mogao vulgarizirati, i vulgarizirao se u puko parolaštvo koje je uzdizalo apatiju u viši oblik egzistencije i zlobno uspoređivalo trgovački

¹⁰⁷ Vidi gore, str. 18–19.

¹⁰⁸ »Der deutsche Idealismus in sozialgeschichtlicher Beleuchtung«, *Historische Zeitschrift*, CLXXIV, 2 (October 1952), str. 365.

mentalitet britanskih i francuskih političara s duhovnošću obrazovanih Nijemaca. Zapravo, odvajanje i uzdizanje iznad »zapadnih« vrijednosti bilo je istaknut dio te njemačke ideologije. Niti je ovaj »*Vulgäridealismus*« — vulgarni idealizam¹⁰⁹ — bio politički neutralan. Vrednujući više poslušnost i autoritet od rasprave i stranačkog djelovanja, taj je *Vulgäridealismus*, koji je sebe držao pravičnim, bio konzervativan, često reakcionaran i dragocjen oslonac postojećeg poretka.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata nepolitični Nijemci našli su rječitoga glasnogovornika i vodili bitku vrijednu spomena koja će odjekivati tijekom kratkog života Weimarske Republike. Godine 1918. Thomas Mann proglasio se nepolitičnim čovjekom, kako u naslovu tako i na šest stotina stranica svojih *Betrachtungen eines Unpolitischen* i bio ponosan zbog toga. Ta knjiga — zapravo predimenzioniran politički pamflet — bila je trajjav izgovor u obiteljskoj svadi koja se vodila javno. Na početku rata, još uvijek zapleten u svojem uvjerenju o njemačkoj kulturnoj misiji, Thomas Mann je napisao esej u kojem je podsjetio Nijemce na povijesnog junaka pruskog Friedricha Velikog koji je sa svim svojim manama utjelovljivao samu Njemačku. Velika koalicija stvorena protiv Pruske 1756. godine, nakon što je Fridrik zauzeo Sasku pod izgovorom samoobrane, navijestila je veliku koaliciju stvorenu protiv Njemačke 1914. godine, nakon što su Nijemci iz istoga razloga zauzeli Belgiju. »Danas, Njemačka je Fridrik Veliki«, »njegov duh se probudio u nama.«¹¹⁰ Odgovor na tu agresivnu obranu njemačke *Kultur* i njemačkog ponašanja došao je od Heinricha, Thomasova brata, u eseju prividno posvećenom Zoli, ali koji je zapravo — kao što su to ubodi na račun njegova brata i na njemačku politiku učinili jasnim — bio beskompromisna osuda onog ideala koji je Thomas Mann cijenio i težio ga održati. Upravo je Zola, tvrdio je Hein-

¹⁰⁹ Posudio sam ovaj sretan izraz, naravno, svjesnu parodiju omiljenih njemačkih izraza poput »vulgarni marksizam« i »vulgarni liberalizam« od Fritza Sterna; vidi »The Political Consequences of the Unpolitical German,« *History*, br. 3 (1960), str. 122.

¹¹⁰ Kurt Sontheimer, *Thomas Mann und die Deutschen* (1961), str. 22.

rich Mann, Zola republikanac, demokrat, pisac pamfleta protiv nepravde i izrabljivanja, nesmiljeni kazivatelj istine, idealist, utopist, jednom riječju, prosvijećeni građanin i kao takav je bio istinski sjajan uzor. Ova se korespondencija odvijala 1915. godine. Tad je Thomas Mann započeo *Betrachtungen eines Unpolitischen* koji je objavio tri godine kasnije. Djelo je bilo, bar za neko vrijeme, zadnja riječ u toj debati. Heinrich Mann je izgledao, ne imenom nego neprevodivim epitetom kao *Zivilisationsliterat* kultivirani, ali površni littérateur koji je posvećen ukletim vrijednostima racionalne, građanske, materijalističke, površne, optimističke civilizacije, koji ne vidi bezdane ljudske duše, tajne *Kulture*, prijetvornu zavodljivost teorije progresa, klopke demokracije i koji inzistira — a to je najgore od svega — na onečišćavanju područja kulture i duha politikom. »Mrzim politiku i vjeru u politiku jer čini ljude arogantnima, doktrinarnima, tvrdoglavima i nečovječnima.«¹¹¹ Kad je dvadesetih godina Thomas Mann promijenio svoj stav o republici i demokraciji, promijenio je i svoje mišljenje o politici. »Političko i socijalno su«, sad je priznao, »dio ljudskog djelokruga«.¹¹² Tad je već bilo prekasno i ne osobito impresivno. Bilo ih je mnogo koji su interpretirali Mannovu promjenu fronta kao izdaju ili puku neodgovornost te ga odbili slijediti zlobno citirajući njegove ranije izjave radi opovrgavanja onih kasnijih.

Ipak, ako je Weimarska Republika išta trebala, onda je trebala racionalnu politiku. Dolaskom republike naglo se i spektakularno povećala mogućnost političkog djelovanja kao i potreba za njom. Ali ta mogućnost nije bila ostvarena, potreba nije bila zadovoljena. Nije sav problem ležao u nepolitičnosti. Mnogi koji su bili nepolitični prihvatili su politiku na način koji je izgledao da teži za malo apatije. Neki su krivo shvatili ekspresionističke govore kao programe reforme, drugi su izabrali zločin kao omiljeni oblik agitacije. Povremeno se ljevica činila podjednako udaljena od odgovornog ponašanja: godine 1932.

¹¹¹ *Ibid.*, str. 39.

¹¹² *Ibid.*, str. 95.

grupa oko *Weltbühne* predložila Heinricha Manna za njemačkog predsjednika, ponudu koju je Mann odbio u korist Hindenburga — protiv Hitlera.¹¹³ Istovremeno, kao što memoari — literatura s pogledom unatrag — nedvojbeno pokazuju, linija nepolitičnog ostala je živa. Mnogima se jednostavno nije dalo uključiti. »Ne sjećam se«, piše filozof Ludwig Marcuse u svojoj autobiografiji, »jesam li uopće glasovao tih godina — a sasvim sigurno se ne sjećam za koga.«¹¹⁴

Nesumnjivo je toliko raširen i fatalističan stav uzrokovao određena iskrivljena opažanja. Ono što se već unaprijed držalo nevrijednim truda i izgledalo je kao nevrijedno truda. Ipak, mora se reći da je odbacivanje politike karakteristično za Hannu Arendt i Ludwiga Marcusea bilo više od starog shvaćanja prilagođenog suvremenim okolnostima, u tome je bilo prilično realnosti. Bilo je razloga držati politički život Weimarske Republike odvojenim i pomalo smiješnim prizorom. Parlamentarne rasprave sa svojim legalizmom i povremenom silovitošću davale su čudan osjećaj nestvarnoga: drugorazredni su se političari svadali, držali duge govore i vrijeđali jedni druge dok su milijuni gladovali. Politika je izgledala kao igra kojoj svi moraju pridonijeti, ali u kojoj samo političari mogu pobijediti. Jedna kriza vlade slijedila je za drugom, u manje od petnaest godina Weimarske Republike promijenilo se sedamnaest vlada. Istina je da je bilo više kontinuiteta nego što te brojke pokazuju: takozvana weimarska koalicija, sastavljena od na suradnju spremnih ministara Socijalnodemokratske partije, Centruma i Demokratske stranke, prevladavala je u nekoliko vlada, a neki su ljudi prelazili iz jedne u drugu vladu bez obzira na njen sastav. Stresemann je bio kancelar u dvije vlade, od kolovoza do studenoga 1923. godine, zatim je postao ministar vanjskih poslova u sljedećih sedam vlada, do 3. listopada 1929., dana svoje smrti. Do

¹¹³ Slažem se s Georgeom L. Mosseom koji je napisao: »Analizirajući ljude oko *Weltbühne* i Ossietzkog jako me začudilo koliko su bili odvojeni od stvarnosti (pokušavajući postaviti Heinricha Manna za predsjednika, na primjer).«

¹¹⁴ *Mein zwanzigstes Jahrhundert: Auf dem Weg zu einer Autobiographie* (1960), str. 82.

ista, Centrum je imao prikladan naziv: djelovao je kao parlamentarno središte ravnoteže kroz dulje razdoblje Weimarske Republike.

Ipak, promjene vlade povezane s usponom ekstremističkih stranaka poput nacističke pokazuju da su koalicije bile pokušaj da se prikriju duboke pukotine. Bile su to koalicije bez konsenzusa. Bilo je previše onih za koje je opća volja izgledala nejasna, ili kao da je uopće nema. Stranački tisak činio je malo da ublaži podjele u njemačkom društvu. Milijuni glasača čitali su samo novine »svojih« stranaka i na taj način učvršćivali one stavove koje su ionako zastupali. Centrum je mogao računati na oko tri stotine novina diljem zemlje, gotovo sve su imale skromnu tiražu, a redom su bile lokalne i provincijalne. Ni jedne od tih novina nisu bile službeno glasilo — Centrum nije imao ekvivalent nacističkom *Völkischer Beobachter* ili socijalnodemokratskom *Vorwärts* — i sve su bile nepopustljivo neovisne u upravljanju premda su ostale ovisno stranačke u tretiranju političkih vijesti.

Naravno, bilo je iznimaka: glavni berlinski dnevnik željni velikih tiraža kao i onaj glas razuma koji se širio s periferije, *Frankfurter Zeitung*. *Frankfurter Zeitung* bio je demokratski, liberalan, ali i nestranački. Njegov je ton bio razborit, pokrivao je mnoga područja, njegova je politika bila inteligentna i potpuno neovisna. U svojoj strukturi i svojim člancima odbijao je prihvatiti pomodni senzacionalizam. Prikazivanje parlamentarnih događaja bilo je temeljito budući da su imali važno dopisništvo u Berlinu. Odanost najboljem u modernoj kulturi došla je na vidjelo u obrani modernih pjesnika i dramatičara te u kulturnim reportažama Siegfrieda Kracauera. Glavni urednik Heinrich Simon dirljivo je govorio 1931. godine o »drugoj Njemačkoj« koju su njegove novine predstavljale. Sjećajući se rada Leopolda Sonnemannna, osnivača novina, Simon je podsjetio svoju publiku: »Dobro treba zapamtiti to vrijeme u kojem su zagovornici slobode, zagovornici humane Njemačke, trpjeli neprijateljstva i progone. Treba zapamtiti da ih ti progoni nisu potakli da imalo odstupe od svojih uvjerenja. Otkud je dolazila takva hrabrost? Iz vjere u drugu Njemačku koja je stoljećima

uvijek iznova ometala zveckanje oružjem, samokomadanje, čak i onda kad su ih silom pokušavali ušutkati. Do današnjeg dana ove su novine živjele od vjere u drugu Njemačku, u Njemačku slobode i humanosti.«¹¹⁵ To je isključenik, predstavnik druge Njemačke, duh Weimarske Republike u najboljem izdanju, govorio tužno i odvažno, svjestan da je i dalje bio isključenik. *Frankfurter Zeitung* pokušavao je stranački podijeljenu Njemačku liječiti razumom. Ali to, kao što se pokazalo, nije bila vrsta cjelovitosti kojoj je težio najveći broj Nijemaca. Nacisti su to osjećali, imali su partiju — Nationalsocijalističku njemačku radničku partiju — ali su je radije zvali pokretom — *Bewegung*. Zvučalo je više organski.

II

Glad za cjelovitošću našla je svoj najoštrij izraz kod mladeži. Nakon rata, nemirna i zbunjena njemačka mladež, često neizlječivo otuđena od Weimarske Republike, tražila je spas kod pjesnika, ali je također našla i druge, prozaičnije, premda ne manje gorljive vođe. Pokreti mladih, koji su skromno počeli krajem devetnaestog stoljeća i snažno procvatili tijekom dvadesetih godina, skupljali su u svojim redovima i čuvali među učenicima mnoge tobožnje mislioce u potrazi za organskom filozofijom života.

Bilo bi nemoguće prikazati ideološki profil *Wandervogela* i njihovih brojnih izdanaka. Pokreti mladih nisu imali stvarnu filozofiju. Mnogi su bili antisemitski, ali neki su prihvaćali Židove. Mnogi su vezali svoje članove snažnim iako zatajenim homoeotskim prijateljstvima dok su neki ohrabivali djevojke da im se pridruže. Mnogi su tumačili panteističku ljubav prema prirodi i mističnu ljubav prema domovini, dok su neki bili ne-

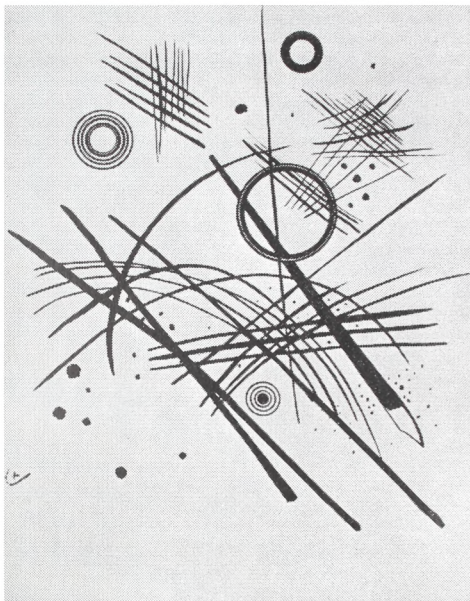
¹¹⁵ Dijelovi ovoga govora održanog 29. listopada 1931. citirani u »Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*, begründet von Leopold Sonnemann«, posebni broj *Die Gegenwart*, XI (29. listopada 1956), str. 39.

formalna društva posvećena zdravim šetnjama. Mnogi su odbijali pokušaje bavljenja politikom, dok su se neki, osobito nakon 1918., povezali s komunističkim, socijalističkim ili nacističkim grupama. Ali svi *Wandervogeli*, osim onih najneformalnijih, pridavali su veliku važnost svojem pokretu, važnost koja se nejasno osjećala ali gorljivo izražavala. Kao ozbiljni pobunjeni građani — a gotovo svi su bili građani — razumjeli su šetnje, pjevanje, okupljanja oko logorske vatre, posjete vrijednim starinama kao utočište od Njemačke koju nisu mogli poštovati pa čak ni shvatiti, kao pokus u obnavljanju primitivnih veza koje su preplavili događaji, a izdajničke snage oslabile ili uništile — ukratko, kao kritiku svijeta odraslih.

Retorika vodećih glasnogovornika mladenačkih pokreta odaje snažni idealizam, neumornu potragu i neizlječivu zbrku. Mnogi mladenački vode slavili su idealiziranu, romantiziranu srednjovjekovnu Njemačku kao utočište od komercijalizma i podijeljenosti. Hans Breuer koji je sastavio pjesmaricu mladenačkih pokreta — jedan od najvećih bestselera dvadesetoga stoljeća u Njemačkoj — tvrdio je u predgovoru da je sakupio narodne pjesme za »razbaštinjenu« mladež, mladež »koja osjeća u svojoj necjelovitosti — *Halbheit* — dobro i teži za cjelovitim, harmoničnim čovječanstvom«. »Što je«, pita se, »stara klasična narodna pjesma? To je pjesma čitavog čovjeka, u sebi cjelovitoga — *in sich geschlossen*.«¹¹⁶ Mladež je, pjevajući ove pjesme, bila osviješten pobunjenik protiv očeva. Doista, Hans Blüher, prvi povjesničar *Wandervogela* i apologet njihova adolescentskog erotizma, eksplicitno je rekao da je »razdoblje koje je proizvelo *Wandervogel* obilježeno borbom mladih protiv starih«. Otudeni sinovi tražili su druge otuđene sinove i stvorili veliku »konfederaciju prijateljstva«.¹¹⁷ Sudeći po ovim piscima, *Wandervogeli* su tražili toplinu i prijateljstvo, bijeg od laži koje je posijala malograđanska kultura, čisti način života neobilježen

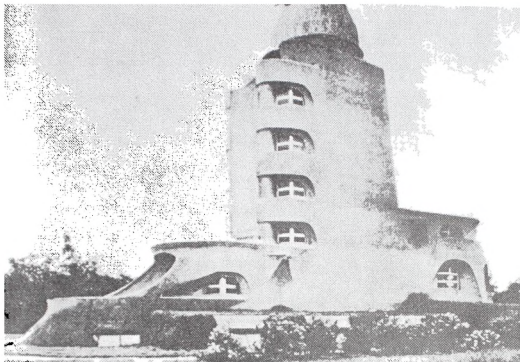
¹¹⁶ »Vorwort« 10. izdanju *Der Zufspigenhansl* (1913) u *Grundschriften der deutschen Jugendbewegung*, ur. Werner Kindt (1963), str. 67, 66.

¹¹⁷ *Geschichte des Wandervogels*, vol. 1 (1912) u *Grundschriften*, str. 47.

Iz autorove zbirke

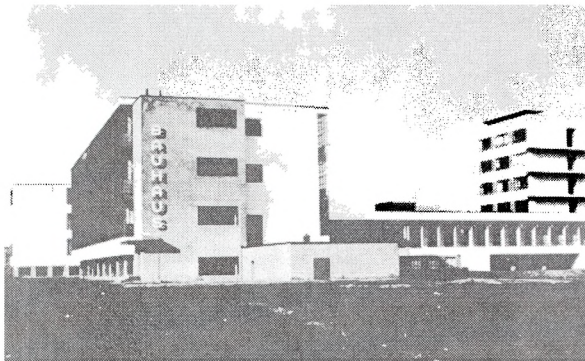
VASILIJ KANDINSKI: APSTRAKCIJA, litografija, 1925.
Kandinski, najutjecajniji među apstraktnim slikarima, djelovao je u Bauhausu od 1922. do njegova zatvaranja 1933. godine; tamo je stvorio neke od najdojmljivijih geometrijskih apstrakcija — svjedočanstvo o modernitetu weimarskog duha.

Museum of Modern Art

ERICH MENDELSON: EINSTEINOV TORANJ, POTSDAM,
1919

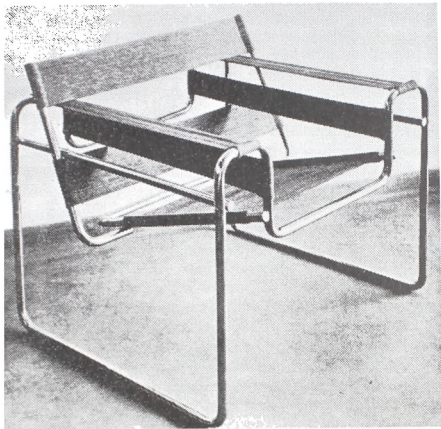
*Jedna od Mendelsonovih najpoznatijih zgrada. Kad su Alberta
Einsteina proveli kroz zvjezdarnicu rekao je jednu i to pravu riječ:
»organska«.*

Museum of Modern Art

WALTER GROPIUS: ZGRADA BAUHAUSA U DESSAU,
dovršena 1926.

Možda najslavnija građevina izgrađena u razdoblju Weimarske Republike; snažan kontrast njezinih jasnih uglova, prema Mendelsohnovim vrtoglaviim zavojima.

Museum of Modern Art

MARCEL BREUER: PRVA STOLICA OD CIJEVI, 1925
Sjajan dizajn svojstven Bauhausu, jednako utjecajan kao i Gropiusova zgrada u kojoj je proizvedena.

upotrebom alkohola ili duhana i iznad svega zajedničku egzistenciju koja bi se mogla uzdići iznad sebične i jadne stranačke politike. I vođe i sljedbenici upotrebljavali su verbalne prečace koji su bili znak i obilježje njihove emocionalne bliskosti; odredene riječi bile su im talismani, zazivanja sa strastvenim odjekom i gotovo magičnom moći — riječi kao »*Aufbruch*«, prilično poetičan izraz koji je zazivao revoluciju, i »*Gemeinschaft*« — zajednica.

Kao što je filozof Paul Natorp, pun sućuti i brige, upozorio još 1920. godine, te težnje i postupci bili su sumnjive vrijednosti. Lakovjerni iracionalizam *Wandervogela*, rekao je, njihova potraga za dušom i nepovjerenje prema racionalnom, nužno su vodili stvaranju lažnih ideala i antisocijalnom ponašanju: »Bojite se komadanja vašeg bića na komadiće ljudskih želja i znanja, a ne uspijevate primijetiti da ne možete postići cjelovitost ako odbijate tako velike i bitne dijelove onoga što pripada čitavom čovječanstvu. Tražite nedjeljivost ljudskog bića, a opet pristajete da ono bude rastrgano.«¹¹⁸

Natorpovo upozorenje bilo je uzaludno. Neobuzdani neoromantizam i emocionalno razmišljanje predratnih godina nisu bili izliječeni iskustvom rata i mira koji je slijedio — ti događaji, o kojima su mladenački vođe opsesivno razmišljali, samo su stvarali zbrku. Rezultat je bio osobito nedoktrinaran, neanalitičan, zapravo nepolitički socijalizam — to je bio »očigledan prijedlog«, primijetio je jedan promatrač, za sve u mladenačkom pokretu da postanu socijalisti.¹¹⁹ Mladi muškarci i žene, koji su tražili čistoću i obnovu, bili su socijalisti po instinktu, *völkisch*, desničarske grupe zahtijevale su »buđenje istinskog Nijemstva — *deutsches Volkstum* — u njemačkim zemljama«, dok su ljevičarske grupe pozivale na »obnovu *societas*, zajednički izgrađenog društva«.¹²⁰ Posvuda, među mnogobrojnim ra-

¹¹⁸ »Hoffnungen und Gefahren unserer Jugendbewegung«, predavanje održano 1913; citat je iz trećeg izdanja iz 1920. godine u *Grundschriften*, str. 145.

¹¹⁹ Elisabeth Busse-Wilson, »Freideutsche Jugend 1920«, u *Grundschriften*, str. 245.

¹²⁰ Vidi Ernst Buske, »Jugend und Volk«, u *Grundschriften*, str. 198.

scjepkanim grupama i uzaludnim pokušajima za ujedinjenjem, postojala je određena usredotočenost na iskustvo samih mladih. Romani o školama i mladenačkim grupama dokazivali su i jačali takvu usredotočenost. Osim freudovaca i još ponekih, psiholozi i sociolozi su proučavali adolescente, a zanemarivali dječju psihologiju. Usredotočenost njihova rada na mlade odražavala je stvarnu potrebu i stvarnu brigu, ali je bila, na svoj način, dio usredotočenosti koju je pokušavala razumjeti. Bijeg u budućnost kroz bijeg u prošlost, obnova kroz nostalgiju — na kraju, takvo razmišljanje dovelo je tek do odluke da se sama adolescencija pretvori u ideologiju.

III

Vode mladenačkih pokreta nisu trebali stvarati vlastite ideje. Ako išta, onda je u vrijeme Weimarske Republike bilo previše ideja, raznolikih, međusobno (a ponekad unutar sebe) kontradiktornih, ideja koje nisu bile analizirane, a često ih je bilo nemoguće analizirati. Razdoblje Weimarske Republike bilo je preplavljeno polemikama osmišljenima da razotkriju inferiornost republikanske kulture s obzirom na zamišljene slave Prvog i Drugog Carstva ili zamišljene slave Trećeg Carstva koje je tek trebalo doći. I za one koji su čitali samo ovitke knjiga, autori su nudili parolaške naslove. Werner Sombart je optužbu komercijalnog mentaliteta suprotstavio već u svom dobitničkom naslovu *Händler und Helden*, trgovce (Zapad) s junacima (Nijemcima). Bio je to karakterističan proizvod rata, no zadržao je čitateljstvo tijekom dvadesetih godina. Još je istaknutiji primjer sociološki klasik *Gemeinschaft und Gesellschaft* Ferdinanda Tönniesa, prvi put objavljen još 1887. godine, koji je postigao uspjeh za vrijeme Weimarske Republike zlobnim kontrastom između autentične, organske harmonije zajednice i materijalističke fragmentacije poslovnog društva. Roman Hansa Grimma iz 1926. godine *Volk ohne Raum*, koji je bio dugotrajni bestseller, izrazio je već u samom naslovu prevladavajući osjećaj klau-

strofobije, uznemirenost koja se osjećala i na koju su igrali desničarski političari, zbog »neadekvatnog životnog prostora« i »okruženja« Njemačke neprijateljskim, osvetničkim susjedima. Godine 1931. *völkische* autor Hans Freyer oduševljeno je pozvao na pobunu protiv liberalnih ideja u *Revolution von Rechts*, pružajući još jednu dojmljivu novost, ideju revolucije, ali ne s njena uobičajenog polazišta, s ljevice, nego s desnice. Možda je najdojmljivije bilo sparivanje ponuđeno u naslovu trosveščanog djela antisemita Ludwiga Klagesa koji je ranije pripadao Georgeov krugu: njegov *Der Geist als Widersacher der Seele* suprotstavio je um duši i napao intelekt uime iracionalizma. Ti stvaratelji naslova smatrali su se aristokratima, ali nisu prezirali, za pravo uživali su u stvaranju popularnih klišeja.

Knjige su stvarale pokrete koji su se općenito kočoperili pred publikom omotani u namjerno neprikladnim nazivima — Konzervativna revolucija, Mladi konzervatizam, Nacionalni boljševizam, Pruski socijalizam — bili su to tobože odgovorni pokušaji bijega od tradicionalne političke terminologije, zapravo svjedočanstvo perverznoг užitka u paradoksu i svjestan, smrtonosan napad na razum. Bilo je neobično: mudraci koji su ponosno proglasili da su prerasli ili — omiljenim izrazom — »prevladali« tradicionalne nazive liberalne politike, »lijevo« i »desno«, uglavnom su završavali na desnici. Meinecke je to točno vidio 1924. godine: »Duboka čežnja za unutarnjim jedinstvom i skladom svih životnih zakona i događaja u životu ostaje moćna snaga u njemačkom duhu.«¹²¹

Glasnogovornici te čežnje bili su vrlo raznoliki i toliko međusobno različiti kao i ideje koje su proglašavali: Martin Heidegger bio je težak, činilo se svjesno ezoteričan, filozof koji je zaodjenuo pobunu protiv racionalnoga u novi vlastiti jezik; Hugo von Hofmannsthal bio je izvanredno kultiviran *Literat* koji je težio da visoko uzdigne zastavu civilizacije u doba propasti; Ernst Jünger preveo je svoja iskustva iz raznih avantura i ratne službe — napola autentičan, napola mitski *Kriegserlebnis* — u

¹²¹ *Staatsräson*, str. 490.

nihilističko slavljenje akcije i smrti; industrijalist, ekonomist i utopist Walther Rathenau okrenuo se industriji na kojoj je počivalo njegovo bogatstvo sastavljajući pomno smišljene i ambiciozne optužbe na račun civilizacije stroja i pretkazujući novi život; Oswald Spengler impresionirao je one koji su se dali impresionirati razmetanjem svoje erudicije, nepokolebljivim pro- ročanstvima i grubom arogancijom.

Među tim prorocima Heidegger je možda izgledao najmanje vjerojatan kandidat koji bi mogao imati širi utjecaj. No njegov utjecaj je bio dalekosežan, mnogo širi od njegova filozofskog seminara na sveučilištu u Marburgu, mnogo širi nego bi se činilo mogućim u svijetlu njegove odveć nerazumljive knjige *Sein und Zeit* iz 1927. godine, mnogo širi nego što se činilo da želi sam Heidegger, koji je brižno njegovao samoću i otvoreno prezirao druge filozofe. Ipak, kao što je rekao jedan od Heideggerovih najoštromnijih kritičara Paul Hühnerfeld: »Ove su knjige, čije se značenje jedva moglo odgonetnuti, gutali čim su se pojavile. Nikad se neće moći izračunati broj mladih njemačkih vojnika koji su u Drugom svjetskom ratu umrli negdje u Rusiji ili Africi s djelima Hölderlina i Heideggera u svojim naprtnjačama.«¹²² Ključni izrazi Heideggerove filozofije bili su, naposljetku, dobro poznati. Mnogi su kritičari primijetili da su riječi kao »*Angst*«, »briga«, »ništavilo«, »egzistencija«, »odluka« i (možda najbremenitija) »smrt« bile izrazi koje su ekspresionistički pjesnici i dramatičari učinili potpuno bliskima čak i onima koji nisu nikad pročitali nijednoga Kierkegaardova retka. Ono što je Heidegger učinio bilo je to da je dao filozofsku ozbiljnost, profesorsku respektabilnost vezi s iracionalnim i sa smrću koje je obuzelo mnoštvo Nijemaca u tim teškim vremenima. Time je Heidegger u svojim čitateljima potaknuo nejasne osjećaje odobravanja, osjećaj da su u pravu. Tehničko značenje koje je Heidegger dao svojim izrazima, apstraktna pitanja koja je postavljao, gubila su se pred odjecima koje su izazvali. Njihov opći smisao činio se posve jasnim: čovjek je bačen u svijet, izgubljen

¹²² In *Sachen Heidegger* (1961), str. 14.

je i prestrašen, pa mora naučiti kako se suočiti s ništavilom i smrću. Razum i intelekt su beznadno neprikladan vodič do tajne bića. Nije li Heidegger rekao da je razmišljanje smrtni neprijatelj razumijevanja? Situacija u kojoj su se ljudi našli za vrijeme Weimarske Republike bila je ono što Heidegger naziva »*Umsturzsituation*«, revolucionarna situacija u kojoj ljudi moraju djelovati, bez obzira na to je li slijedila izgradnja ili potpuna destrukcija.¹²³ I Heideggerov život — njegova izolacija, izgled seljaka, namjerni provincijalizam, mržnja prema gradu — činilo se da potvrđuje njegovu filozofiju koja je prezirala modernu urbanu racionalističku civilizaciju, impulzivan nihilizam. Koje god točno bilo filozofsko značenje *Sein und Zeit*, i djela koja su ga okruživala, Heideggerovo djelo pridonijelo je ocrnjivanju Weimarske Republike, koja je bila proizvod racionalnoga, i pridonijelo je zanesenosti za pokretima kao što je bio nacistički, koji su razmišljali krvlju, obožavali karizmatiskog vođu, slavili i vršili zločine i nadali se iskorišćivanju racionalnoga — zauvijek — u opijenom zagrljaju života koji je smrt. Ni u kom slučaju nisu svi oni koji su čitali Heideggera bili nacisti, odnosno nisu postali nacisti zato što su ga čitali. Kršćanski egzistencijalisti, ili filozofi koji se bave najvišim pitanjem Bitka, držali su ga interesantnim i ponekad značajnim. Ali Heidegger nije nikome dao razloga da ne postane nacist, a dao je dobre razloge da se bude nacist. »Nije bez *odredenog* opravdanja«, Paul Tillich je oprezno rekao da su imena Nietzschea i Heideggera »povezana s antimoralnim pokretima fašizma odnosno nacionalnog socijalizma«. ¹²⁴ A od te dvojice Nietzsche je svakako bio puno udaljeniji od modernog barbarstva, i u vremenu i u mišljenju, negoli Heidegger.

Ne nudim ovaj kratki odlomak kao adekvatni sažetak Heideggerove filozofije, radije sugeriram da je to ono što su Heideggerovi čitatelji, uglavnom, mislili da čitaju kod Heideggera — i ne bez razloga. Kad su nacisti došli na vlast, Heidegger je pokazao ono što su mnogi otad držali neprikladnom podlož-

¹²³ Vidi *ibid.*, str. 54–55.

¹²⁴ »The Transmoral Conscience« u *The Protestant Era*, str. 166.

nošću novim gospodarima — nije li ispuštao iz izdanja *Sein und Zeit* objavljenih u nacističkom razdoblju posvetu filozofu Husserlu kojem je dugovao toliko puno, ali koji je bio, tako nezgodno, Židov? Ali zloglasni govor od 27. svibnja 1933. koji je Heidegger održao prigodom inauguracije na rektorski položaj na Sveučilištu u Freiburgu nije bio puka podložnost, bio je logični izdanak njegove filozofije, s pozivom *Führeru* i *Volku*, zloupotrebom riječi »samoodređenje«, napadom na objektivnu znanost, gorljivim proglašavanjem moći krvi i tla, pozivom na prekid akademskih sloboda u ime viših stvari. Bit njemačkog sveučilišta, rekao je, »postize jasnoću, red i moć samo kad su, iznad svega i u svim vremenima, sami vode vođeni — vođeni neumoljivošću duhovnog mandata koji tjera sudbinu njemačkog naroda u zdrug sa svojom poviješću«. Mandat se sastoji od tri vrste službe: »Radna služba, vojna služba i služba znanjem sve su jednako potrebne i istoga su stupnja.« Volja studenata i volja *Volka* zajedno, uzajamno, moraju biti spremne za borbu. »Sve snage volje i mišljenja, sve snage srca i svi kapaciteti tijela moraju biti razvijeni kroz borbu, uzdignuti u borbi i očuvani kao borba.« Nema sumnje: »Mi želimo da naš *Volk* ispuni svoju povijesnu misiju. Mi želimo sebe. Jer su mlade i najmlade snage *Volka* koje su već shvatile bolje od nas to već odlučile.«¹²⁵ Riječi su možda malo nejasne — iako podsjećaju na uvodnike u *Völkische Beobachter* i na Goebbelsove govore koji su bili jasniji od Heideggerova uobičajenog stila — ali poruka je dovoljno jasna.

Ništa nije izgledalo dalje od toga mračnog antiracionalizma od zamršenih razmišljanja o modernom svijetu koje je Hugo von Hofmannsthal ponudio slušateljstvu na Sveučilištu u Münchenu 1927. godine pa ipak imali su više zajedničkoga nego što bi se u prvi mah činilo. Hofmannsthalov govor nosio je neobičan naslov: »Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation — Književnost kao duhovni prostor naroda«. Očekivano, to je

¹²⁵ *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*, Freiburger Universitätsreden br. 11 (1933), passim.

bio visoko uljuđen nastup, govor je bio elegantan, a kulturna namjera neosporna. Ali to je također bila uvijena, gorljivo neodređena mistifikacija: Hofmannsthal je govorio o tragateljima i prorocima, i prepoznao u Njemačkoj svojeg doba »konzervativnu revoluciju« »veličine dotad nepoznate u europskoj povijesti«. Ali nije identificirao tragatelje i proroke, a cilj konzervativne revolucije odredio je samo kao »formu, novu njemačku stvarnost u kojoj može sudjelovati čitav narod«. Ta uvijenost bila je, premda možda nenamjerno, politički čin, jer ako je Njemačka nešto trebala 1927. godine, onda je trebala jasnoću, konkretnost, demistifikaciju.

Ipak pozorno čitanje Hofmannsthalova govora sugerira ako ne program onda barem dosljedan stav. Očito, Hofmannsthal je vjerovao da je Njemačka propala, ali da je trebala postati kulturni organizam u kojem bi se duh i život, književnost i politika, obrazovani i neobrazovani, mogli združiti u zajedničkom posjedovanju kulturnih dobara, u živoj tradiciji koju bi svi mogli uživati. Mi smo »povezani u zajednicu«, tvrdio je Hofmannsthal, ne fizičkom koegzistencijom ili bliskošću nego nekom »duhovnom pripadnošću«. Doista, samo tamo gdje postoji »uvjerena cjelovitost egzistencije — *geglaubte Ganzheit des Daseins*« *tamo* je stvarnost. I sad, u dvadesetima, ima nekih tragatelja i proroka u Njemačkoj koji tragaju za tom stvarnošću na dva načina. Oni »traže, ne slobodu, nego vezu«, i oni su zadobili uvid »koji je nemoguće živjeti bez uvjerene cjelovitosti«, da se »život može živjeti samo kroz valjanu povezanost«, da »raspršeni bezvrijedni pojedinci« moraju postati »jezgra naroda« — da, jednom riječju, »sve podjele u kojima je um polarizirao život, moraju biti prevladane u umu i transformirane u duhovno jedinstvo.«¹²⁶ Hofmannsthal je imao sreću, umro je 1929. prije nego što je mogao vidjeti posljedice koje će izazvati zamor od slobode i ocrnjivanje individualnosti.

¹²⁶ Govor je prikladno pretiskan u postumnoj zbirci Hofmannsthalovih prozних djela, *Die Berührung der Sphären* (1931), str. 422–442.

Nasuprot Hofmannsthalovim nejasnim pogledima, Spenglerov *Preussentum und Sozialismus*, prvi put obavljen 1920. godine i otad doživio niz novih izdanja, bio je jasan barem što se tiče mete svojeg prezira. Spengler se odmah 1918. godine proslavio prvim dijelom svojeg *Untergang des Abendlandes* i zadržao je položaj velikog mislioca s *Preussentum und Sozialismus*, svojim prvim političkim pamfletom. Bio je to odulji napad na Weimarsku Republiku — »Revolucija gluposti bila je praćena revolucijom vulgarnosti.« Ali bio je i više od toga: *Preussentum und Sozialismus* pridao je riječi »socijalizam« poseban smisao. Spengler se slagao s većinom proroka svojeg vremena: socijalizam je bio neizbježan. Ali postojala su dva tipa socijalizma — engleski i pruski i moramo ih naučiti razlikovati i izabrati. Za Spenglera je Karl Marx, »očuh socijalizma«, bio engleski socijalist — materijalist prožet nerealističnim, »literarnim idealima«, kozmopolitski liberal na djelu. Zadatak je, jasno, bio »osloboditi njemački socijalizam od Marxa«. Sa zastrašujućom oštroumnosću, Spengler je prepoznao da je takozvana Marksistička socijalistička partija Njemačke doista imala jake antimarksiističke i istinske pruske elemente: »Bebelova partija je imala nešto vojničkoga što ju je razlikovalo od socijalističkih partija u drugim zemljama: zveckavo stupanje radničkih bataljuna, mirna odlučnost, disciplina, hrabrost da se umre za nešto više — *Jenseitiges*.« Klasna borba je besmislica i njemačka revolucija, rezultat teorije, također je besmislica. Njemački instinkt, ukorijenjen u krvi, je istinski, vidi stvari drugačije: »Snaga pripada cjelini. Pojedinaac joj služi. Cjelina je suveren. Kralj je tek prvi sluga svoje države (Friedrich Veliki). Svatko ima svoje mjesto. Postoje zapovijedi i poslušnost. Ovo je od osamnaestog stoljeća bio autoritaran — *autoritativ* — socijalizam, u biti neliberalan i antidemokratski — to jest, ako imamo na umu engleski liberalizam i francusku demokraciju.« Pravi Nijemac mora prepoznati potrebe vremena i predavajući se njima transformirati autoritaran socijalizam osamnaestog stoljeća u autoritaran socijalizam dvadesetog stoljeća. »Zajedno, prustvo i socijalizam stoje protiv Engleske u nama, protiv svjetonazora koji je prodro u cjelokupnu egzistenciju našeg naroda, paralizirao ga i zarobio

mu dušu.« Jedini spas je »pruski socijalizam«. Ovdje je Hoffmannsthalova potraga za zajednicom i vodstvom izražena jezikom časničkih vojarni.

IV

Potpuno prirodno, gotovo neizbježno, tragatelji za životom ispunjenim smislom u besmislenoj Weimarskoj Republici okrenuli su se njemačkoj povijesti kako bi u njoj našli utjehu ili model. Našli su što su i tražili. Njemački povjesničari bili su spremni da im se pridruže i njemačka se povijest pokazala osobito bogata velikim junacima i događajima vrijednima pamćenja koji su bili od neprocjenjive vrijednosti za stvaratelje mitova. Jedna slavna scena, iz koje su nacionalistički i *völkische* elementi dobili nadahnuće, odigrala se u listopadu 1817. godine, tri stotine godina nakon što je Martin Luther pribio svoje teze na crkvena vrata u Wittenbergu. Njemački studenti, odjeveni u stare kostime, sakupili su se u Wartburgu, povijesnom i romantičnom mjestu, vikali su »*Heil*«, pjevali domoljubne pjesme, gorljivo se molili i spalili neke knjige. Bili su to članovi novih *Burschenschaften*, radikalnih, nacionalističkih, antisemitskih, antifrancuskih studentskih udruga s nazivima izvučenim iz legendarnih vremena: Germania, Arminia, Teutonia. U Wartburgu su slavili oslobođenje svoje zemlje — ili, radije, zemalja — od tuđinskog jarma i u svojoj proslavi povezali su reformatora Luthera s generalom Blücherom kao dvostruke osloboditelje njemačkog duha i njemačke zemlje, odlučni da iz starih mitova crpe snagu za predstojeće političke i moralne zadatke.

Taj duh preživio je do vremena Weimarske Republike koristeći se sve širom zbirkom junaka: Bismarck, čovjek krvi i željeza, tvrdi realist koji je ujedinio njemački narod samom snagom svoje volje; pruski Friedrich II., uvijek zvan Veliki, koji je povijesnim iskazom samodiscipline izrastao iz jalovog flautista u *Alte Fritz*, čvrstog, lukavog, marljivog, jednom riječju veličanstvenog prvog službenika države izmoždenog od života ispunje-

na iscrpljujućim radom; Martin Luther koji je iz prkosa skovao novu vjeru i novi jezik, čineći ono što je morao; wagnerijanski Teutonci koji su inspirirali osamnaestostoljetne francuske pravnike kao što su svojom čistoćom, hrabrošću, političkom neustrašivošću nadahnuli povjesničare klasičnog Rima. Bio je to opojan i za prijemčive duše otrovan amalgam. »Mlada generacija«, pisao je 1933. godine Ernst-Walter Techow, jedan od Rathenauovih ubojica, »težila je nečemu novom, o čemu su jedva mogli i sanjati. Mirisali su jutarnji zrak. Sakupljali su u sebi energiju napunjenu mitom prusko-njemačke prošlosti, pritiscima sadašnjosti i očekivanjima nepoznate budućnosti.«¹²⁷

Iskrena odanost Weimarskoj Republici zahtijevala je odbacivanje takve mitologije. Samim svojim postojanjem Weimarska Republika bila je sračunata na sučeljavanje s junacima i klišejima koje je poznavalo svako njemačko dijete, koje su mnogi njemački političari prizivali i koje je, kako se pokazalo, najveći broj Nijemaca poštovao. U borbi povijesnih simbola republikanci su od početka bili u nepovoljnijem položaju: u usporedbi s Bismarckom i drugim karizmatičnim vođama, koji su istovremeno bili nadljudski i živopisni, modeli koji su stajali na raspolaganju republikancima bili su blijedi i neinspirativni: Goethe moderne Weimarske Republike bio je dobroćudan, neučinkovit kozmopolit, pun pamćenja vrijednih razmišljanja o *Humanität*u, kojeg su svi citirali, ali nitko nije slijedio — »Službena Njemačka slavi Goethea«, pisao je Carl von Ossietzky 1932. godine, na stogodišnjicu Goetheove smrti, »ne kao pjesnika i proroka već iznad svega kao opijum.«¹²⁸ I revolucionari, koji su trebali nadahnuti republikance, bili su revolucionari iz 1848. s crno-crveno-zlatnom zastavom, dobronamjernim govorima, ali na kraju neuspješni. Znakovito, ni Heinrich Heine, možda najmanje neodređen i najvitalniji predaek weimarskog duha, nije dobio prikladan spomenik čak ni pred kraj republike. Sedamdeset i pet godina

¹²⁷ *Gemeiner Mörder?! Das Rathenau-Attentat*, str. 20, citirano u James Joll, *Three Intellectuals in Politics* (1960), str. 128.

¹²⁸ *Weltbühne*, u *Ausnahmestand*, str. 236.

su prijedlozi da mu se podigne spomenik izazivali žestoke tirade, neizmjerne klevete i, na kraju, uspješnu opstrukciju.¹²⁹

Dok je Weimarska Republika hitno trebala prevrednovanje povijesnih vrijednosti, nade da će se to ostvariti bile su neznatne. Doista, potreba je bila velika, a nade male iz istoga razloga: njemačka povijesna struka, daleko od toga da bi legende podvrgla kritici ili trpkom humoru, već ih je dugo racionalizirala i dotjerivala. Theodor Mommsen je istaknuta iznimka, uglavnom su se njemački povjesničari lako uklapali u carski sustav. Profesionalno odani konzervativnim pogledima, naklonjeniji čuvanju postojećih vrijednosti nego traženju promjena, bili su potpuno udomaćeni u njemačkom sveučilišnom sustavu odbijajući nove ljude i, s jednakom žestinom, nove ideje. Novinar i povjesničar Gustav Mayer, Židov i neovisni politički radikal, prijavio se 1915. godine za položaj predavača na Berlinskom sveučilištu slijedeći savjete Ericha Marcksa i Friedricha Meineckea. Mayer, premda sumnjičav jesu li »stare predrasude protiv demokrata, Židova i isključenika«, »stvarno izgubile moć kod sveučilišne klike«, odlučio je riskirati. Podvrgnuo se ponižavajućim ispitivanjima da bi shvatio kako je njegov skepticizam bio opravdan — nije dobio mjesto koje je očito zasluživao. Tek je za vrijeme Weimarske Republike Mayer bio postavljen na Berlinsko sveučilište, ali se prevladavajuća sveučilišna klika povjesničara malo promijenila.¹³⁰

Ideologija koja je i dalje vladala njemačkom povijesnom strukom tijekom dvadesetih godina održala se i zato što je imala vlastitu dugu povijest. Mogla se pozvati na figuru jednako karizmatičnu za njemačke povjesničare kao što su личности iz njemačke povijesti bile za njemački narod: na Leopolda von Rankea. Nedvojbeno, Ranke je bio velik povjesničar. Mora se priznati da ako su se njemački povjesničari često i pretjerano

¹²⁹ O ovoj tragikomediji vidi prikaz Ludwiga Marcusea, »Die Geschichte des Heine-Denkmal«, *Tagebuch* (1932) u *Ausnahmestand*, str. 227–236.

¹³⁰ *Erinnerungen*, str. 282–286, bilješka 310; citat s ključnom riječi »isključenik« na engleskom na str. 282.

hvalili, imali su mnogo toga na što su mogli biti ponosni. Ranke je bio pionir u upotrebi arhiva, majstor za složena pitanja, izvrstan dramatičar i utemeljitelj novog načina povijesnog razmišljanja. Rankeove glavne teze — autonomija povjesničara i njegov zadatak da iznutra razumije svaki dio prošlosti — bile su od neizmjerne koristi za struku. Ali u rukama njemačkih povjesničara u razdoblju kasnog carstva i na početku Weimarske Republike, autonomija povijesti pretvorila se u njenu izolaciju. Odvajanje povijesti od etike dovelo je najveći broj njemačkih povjesničara do pasivnog prihvatanja stvari onakvima kakve jesu, a odvajanje povijesti od ostalih disciplina otudilo je najveći broj njemačkih povjesničara od društvenih znanosti. Većina povjesničara odbacivala je Maxa Webera kao »isključenika«, ¹³¹ premda su mu priznavali veliko poznavanje povijesti. Usprkos ekstravaganciji, medievalist Georg von Below govorio je u ime svojih kolega kad je ustrajao da povjesničari »mogu bez te nove znanosti 'sociologije'«. ¹³²

Kao što pokazuje njihov rad, mogli su bez nje, ali slabo. Ono što su mogli naučiti od sociologije i političkih znanosti bila je kritička distanca od društvenih i političkih struktura u kojima su tako udobno živjeli. Ali čitava energija Rankeova povijesnog razmišljanja bila je odvojena od kritike moći i usmjerena prema vedrom prihvatanju vlasti. Njegovo glasovito inzistiranje na primatu vanjske politike bilo je samo posljedica njegove radosne rezignacije pred stvarnošću moderne imperijalističke države.

¹³¹ Hans Mommsen, »Zum Verhältnis von politischer Wissenschaft und Geschichtswissenschaft in Deutschland«, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, X (1962), str. 346–347.

¹³² »Georg von Below« autobiografski nacrt u *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, ur. Sigfried Steinberg, vol. I (1925), str. 45; Below se poziva na članak koji je pisao 1918. godine. Za vrijeme rata predvidio je da se »čudovište te velike znanosti sociologije neće nikad ni roditi.« *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen: Geschichte und Kulturgeschichte* (1916), str. 102. Meinecke kojeg nitko nije mogao optužiti za predrasude u korist društvenih znanosti zaključio je 1922. godine da je njegova struka zanemarila discipline od kojih je imala mnogo toga za naučiti. »Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik«, *Historische Zeitschrift*, CXXV (1922), str. 248–283.

Rankeov trijumf kao povjesničara bio je jednako koban kao što je bio blistav. Njegovo naslijeđe bilo je nesretno. Premda su mnogi njegovi epigoni bili kompetentni, tek ih je nekoliko izbjeglo da postanu Rankeovi epigoni — preokrenuli su Rankeov ponos u taštinu, marljivost u pedanteriju, prihvatanje moći u mješavinu servilnosti kod kuće i hvalisanje u inozemstvu. To je možda u manjoj mjeri bila njihova pogreška, a više pogreška same povijesti — Rankeova učenja više su odgovarala i manje škodila devetnaestom nego dvadesetom stoljeću — ali što god bio uzrok, posljedice ovih promjena bile su pogubne. Skloni smo naglašavati povjesničarske napore da revidiraju rad svojih prethodnika, a premalo cijenimo kontinuitet povijesnih škola. Rankeovi deklarirani učenici prije Prvog svjetskog rata — sposobni povjesničari kao Max Lenz, Otto Hintze, Erich Marcks, Hans Delbrück — preuzeli su Rankeovu mističnu vjeru u nacionalnu državu i njezinu neprekidnu borbu za moć pa su je projicirali na svijet u cjelini: u povijesti moderne Europe velike su sile ratom ili diplomacijom spriječile da bilo koja država stekne hegemoniju. Ali sad, razmišljali su, u doba imperijalizma, Njemačkoj je prijetila hegemonija jedine pomorske države, Velike Britanije. Njemačka se stoga morala naoružati i, ako je potrebno, boriti se da osigura pravo mjesto među velikim silama.

Posljedice takvog razmišljanja bile su neizbježne: neupitna potpora političko-vojnom stroju koji je vladao zemljom i apolitično izbjegavanje unutrašnjih sukoba. Stoga su povjesničari post-Rankeove generacije pokazivali neobičan spoj beskrvnog racionalizma i poluskrivenog misticizma. Oni su hladnokrvno vukli vojske i granice po šahovskoj ploči međunarodne politike i istovremeno otkrivali misteriozno djelovanje Povijesti koja je Njemačkoj dodijelila svetu ulogu, izvršavanje svete misije. Suglasili su se s načelom demokratskog imperijalista Friedricha Naumanna koji je nacionalizam definirao kao poriv njemačkog naroda da širi svoj utjecaj po cijelome svijetu.¹³³ Stoga kad je

¹³³ Citirano u Ludwig Dehio, »Gedanken über die deutsche Sendung, 1900–1918«, *Historische Zeitschrift*, CLXXIV (1952), str. 479–502; sad i u »Thoughts on Germa-

izbio rat, oni su istovremeno branili neobuzdanu upotrebu gole sile i posebnu misiju Njemačke da čuva i širi *Kultur*, proizvod u kojem su se Nijemci očigledno isticali i za koji su mislili da ga moraju braniti protiv barbarskog masovnog društva Rusije, jalove dekadencije Francuske, mehaničke more Sjedinjenih Država i nejunaka koga komercijalizma Engleske. Ugledni povjesničari — Troeltsch, Meinecke, Hintze objavljivali su u mnogobrojnim skupnim zbirkama, obznanjujući sumnjičavom svijetu superiornost njemačke *Kultur* nad pukom *civilizacijom* savezničkih snaga. Mnoge teme u *Betrachtungen eines Unpolitischen* Thomasa Manna bile su anticipirane u tim manifestima.

Takav način povijesnog razmišljanja nakon revolucije nije ostao nepromijenjen. Čak su i povjesničari primijetili da se 1918. godine nešto dogodilo. No, mitomanski mentalitet koji je stvarao takva razmišljanja, pritajio se i izbio u prerušenom obliku nepristupačniji nego ikad demaskiranju ili samokritici. Tradicionalno hvalisanje njemačkom *Kulturom* i njemačkom misijom utjelovljavale su razrađene fantazije, priželjkivanja su izrasla iz dubokih potreba, pa su povjesničari u Weimarskoj Republici držali psihološki probitačnijim sređivanje svojih fantazija negoli njihovo odbacivanje. Weimarski duh, rekao sam, bio je rođen prije Weimarske Republike, a tako i njegova sudbina. Kao i u doba carstva, tako je i sada bilo iznimaka, a zahvaljujući Weimaru bilo je više iznimaka nego ranije, ali većina povjesničarske struke trgovala je nostalgijom, obožavanjem junaka i nekritičkim prihvatanjem — zapravo, otvorenim zagovaranjem — apologetskih iskrivljavanja i potpunim lažima poput zloglasne legende o nožu u ledu.¹³⁴ »Potpuna odanost Bismarcku i kući Hohenzollerna«, lamentirao je kulturni povjesničar Walter

ny's Mission, 1900–1918« u *Germany and World Politics in the Twentieth Century* (pr. Dieter Pevsner, 1959), str. 72–108. Indikativno je za poštovanje njemačkih povjesničara da je u članku o Rankeu objavljenom dvije godine ranije (1950.!) Dehio još uvijek držao potrebnim zanijekati bilo kakvu aroganciju i izjaviti poštovanje za »velike ljude ranije generacije«. »Ranke and German Imperialism«, u *Germany and World Politics*, 38.

¹³⁴ Vidi gore, str. 19.

Goetz 1924. godine, »stvorila je taj duboki zazor prema demokraciji koji je bio karakterističan za njemački obrazovani sloj u razdoblju između 1871. i 1914.«, zazor koji je preživio do doba Weimarske Republike i koju su na nesreću podupirali vodeći povjesničari. Poštovanje ima svoju vrijednost, ali sad, dvadesetih godina, to je postao teret: »Zadatak povjesničara nije njegovanje milosrđa za pogrešno shvaćenu prošlost, nego neumoljivo istraživanje istine.« Ali upravo je to, tvrdio je Goetz, bilo ono što njemački povjesničari nisu bili sposobni shvatiti. Ono što je Njemačka trebala bila je »jasnoća o sebi«, a ono što su joj povjesničari dali bila je čežnja za starim dobrim vremenima i pogrešno tumačenje nedavne povijesti. Povjesničari su obdарили staru militarističku kastu lažnim sjajem, a Weimarsku Republiku izmišljenim zločinima. »Odgajatelji naroda! Zar doista mislite da ispunjavate obrazovnu dužnost ako tražite da se povijest zaustavi u svojem tijeku i vrati na staro stanje?«¹³⁵

Žestina Goetzova izljeva otkriva njegov očaj, morao je znati da oni koji su ga slušali nisu trebali njegovo upozorenje, a oni koji su trebali njegova upozorenja nisu ga htjeli slušati. Domoљubno, antidemokratsko stvaranje mitova se nastavilo. »Iznad svega«, pisao je ostarjeli povjesničar Karl Julius Beloch, godinu prije Goetzova članka, »ne želim zauvijek zaklopiti svoje oči prije nego što vidim da se Njemačka opet uspinje prema svojoj staroj slavi. Ali ako ovo ne bi bila moja sudbina, ponijet ću sa sobom uvjerenje da će moj narod jednog dana zapamtiti da Bog, koji čini da željezo raste, ne želi robove.«¹³⁶ Belochovo citiranje domoljubnog *Vaterlandslied* Ernsta Moritza Arndta samo je podcrtalo neprekinutu životnost starog duha iz Wartburga. I, doista, neki od Belochovih najcjenjenijih kolega dali su svoj udio u obnovi njemačke slave. Felix Rachfahl bio je samo jedan od mnogih koji su dvadesetih godina branili njemačku in-

¹³⁵ »Die deutsche Geschichtsschreibung der Gegenwart«, u *Die deutsche Nation*, November 1, 1924, sada u Goetz, *Historiker in meiner Zeit: Gesammelte Aufsätze*, I. studeni (1957), str. 415–424.

¹³⁶ Vidi Belochov autobiografski nacrt u *Geschichtswissenschaft der Gegenwart*, vol. II (1926), str. 27.

vaziju Belgije 1914. godine kao povijesno savršeno opravdanu,¹³⁷ dok je von Below suzdržljivo odbijao slobodno komentirati revoluciju i Weimarsku Republiku, u tobožnjem strahu od zakona o klevetanju, osjećao se slobodnim potkazivati demokraciju kao »veliku opasnost našeg vremena«, snagu koja proždire i uništava njemački narod.¹³⁸

To su bili glasovi časnih staraca među njemačkim povjesničarima. Ne čudi stoga da je 1931. godine Hajo Holborn među svojim kolegama primijetio mali napredak prema znanstvenoj objektivnosti. »Duboke promjene koje su iskusili u svim područjima intelektualnog, političkog i društvenog života kao posljedice svjetskog rata«, pisao je u *Historische Zeitschrift*, »jedva su dotakle jezgru znanstvenih povijesnih studija.« Stare akademske »tradicije i institucije« bile su dovoljno moćne da učine »kritičnost prema uobičajenim procedurama, smjerovima i ciljevima povijesnih istraživanja i pisanja« vrlo rijetkim. Ono što se moglo puno više primijetiti bio je »određeni ponos« u otvriću »kako se malo naslijeđenih ideala trebalo odreći«. Previše je povjesničara držalo sebe junacima zato što su »plivali protiv struje vremena«. Ali, Holborn je upozorio, ove »sklonosti svojevrsnoj 'Vjeri Nibelunga'« nisu bile bolje od »samozadovoljstva«, istih simptoma nerazboritosti i samozavaravanja koji su prijetili da »postanu opasni za naš zanat«.¹³⁹

U retrospektivi, Holbornove ozbiljne primjedbe zvuče i jače nego što su se činile u svoje vrijeme jer su donekle primjenjive na Holbornova cijenjenog učitelja Friedricha Meineckea, najpoznatijeg i nesumnjivo najistaknutijeg povjesničara za vrijeme Weimarske Republike.

Friedrich Meinecke je bio Thomas Mann njemačke historiografije, njegov *Idee der Staatsräson* bio je njegova *Čarobna gora*, objavljen kao i *Čarobna gora* 1924. godine, i napisan, kao i *Čarobna gora*, s namjerom da se sučeli s nedavnom prošlošću,

¹³⁷ Rachfahlov autobiografski nacrt u *ibid.*, str. 215

¹³⁸ Vidi Belowov autobiografski nacrt u *ibid.*, I, posebno str. 44.

¹³⁹ »Protestantismus und politische Ideengeschichte«, *Historische Zeitschrift*, CXXXIV (1931), str. 15.

da se shvati dijalektička borba svjetla i tame koji su se borili u nepomirljivom sukobu, a ipak bili zajedno podjarmljeni u neraskidivom bratstvu. Poput Manna, Meinecke je bio kulturni aristokrat koji je tek kasnije postao naklonjen Weimarskoj Republici. Poput Manna, Meinecke je bio majstor teške ironije, koji je uživao u suptilnoj međuigri motiva, tražio dobro, ali ga je zlo fasciniralo. Iz ratnih patnji i poraza izvukao je jednu jedinu pouku: ako čovjek ikad savlada demona u sebi, to će učiniti samo tako da ga neustrašivo promatra i odmjeri. Thomas Mann je ostavio svoga jednostavnog junaka, Hansa Castorpa, na bojnopolju, s neizvjesnim šansama za preživljavanje, no kojeg na životu održava pitanje puno nade: Hoće li iz ove opće požudne svetkovine smrti jednoga dana niknuti ljubav? Meinecke, boreći se sa svojim demonom, a to je *raison d'état* i završava u sličnom tonu: »Razmišljanje se ne može zamoriti od gledanja u svoj zagonetan izraz, a nikad ga neće uspjeti u potpunosti dokučiti. Može se samo obratiti na državnika da u svojem srcu zajedno nosi državu i Boga, da bi demona kojeg se ne može nikad u potpunosti osloboditi spriječio da postane odviše moćan.«¹⁴⁰

Die Idee der Staatsräson je književnost, filozofija i, kao što je Meinecke sam priznao, autobiografija. Napisao ju je, rekao je, da bi nastavio neke teme kojih se već latio prije rata, u *Weltbürgertum und Nationalstaat*, ali ozbiljni ratni događaji dali su mu novu perspektivu dok je »šok od propasti« nametnuo glavni problem »u svoj svojoj strahoti«.¹⁴¹ Ali ta knjiga je, moram odmah dodati, također i akademska povijest. Na više od pet stotina gusto tiskanih stranica, Meinecke je tragao za koncepcijama *raison d'état* od početaka moderne političke misli kod Machiavellija, preko njezinih velikih predstavnika kao što je bio Friedrich Veliki, do dvadesetoga stoljeća. U tom traganju, Meinecke je pokazao njezinu važnost i problematičnu kvalitetu. Država ima svoje potrebe — održavanje i širenje njezine moći u sustavu država koje se međusobno natječu — državnik je prisi-

¹⁴⁰ *Staatsräson*, str. 542.

¹⁴¹ *Ibid.*, str. 27.

ljen djelovati na načine koje bi on, kao moralan čovjek, ili u osobnom životu, zacijelo osudio. Tragična dvostrukost vlada nad moći: tražeći dobro za sebe odaje se zlim sredstvima — hladnokrvnoj proračunatosti, prevari i sili.

Ova je knjiga puna oštroumnih analiza, nadahnuta je dubokom moralnom strašću i suptilnošću — iako, čudno zvuči, nedovoljno suptilna. Meinecke, majstor riječi, također je njihova žrtva i to na način osobito reprezentativan za *Vernunftrepublikanera*: uza svu svoju kritičku energiju, Meinecke skraćuje kritiku uzimajući retoriku za stvarnost, a obične psihološke konflikte za filozofske teškoće.¹⁴² Njegova vizija moći kao tragičnog fenomena kobna je filozofska navika naslijeđena od njemačkog idealizma. Ona daje praktičnom pitanju metafizičku uzvišenost, a to ne vodi analizi već rezignaciji. »Mržnja i osveta«, citirao je Bismarcka, »loši su savjetnici u politici«, ali nije zastao pa se upitao je li Bismarck slijedio svoj vlastiti savjet.¹⁴³ »Barem u vlastitim očima«, citirao je Friedricha Velikoga, »junak mora biti ispravan«, ali nije se pitao zaključuje li riječ »junak« već unaprijed predmet rasprave, ili je li Friedrich bio doista ispravan u vlastitim očima.¹⁴⁴ Citirao je neke Treitschkeove izolirane, pretjerano moralizirajuće izjave i, usprkos nekim dosta oštrim kritikama Treitschkeove agresivnosti i sirovoga socijalnog darwinizma, priznao mu »duboku etičku ozbiljnost i duhovnu širinu«. ¹⁴⁵ Meinecke drži svoj ideal države — organsko jedinstvo u kojem su združeni vladajući i oni kojima se vlada — za realnost pretpostavljajući time da je pokazano ono što je trebalo — a nije se moglo — dokazati. Uhvaćen u svojim pretpostavkama, Meinecke nikad nije uvidio da je tragični pogled na državu po-

¹⁴² »Meineckeovo čitavo životno djelo«, pisao je Eckart Kehr 1928. godine u prikazu Meineckove *Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems, 1890–1901* (1927), »prožeto je namjernim i discipliniranim samooograničavanjem njegovih Problemstellung — pitanjima koja postavlja.« *Die Gesellschaft*, V, dio 2 (1928), str. 27.

¹⁴³ *Staatsräson*, str. 8.

¹⁴⁴ *Ibid.*, str. 492.

¹⁴⁵ *Ibid.*, str. 506. Premda nekritičan prema Treitschkeu i ne spominjući njegov antisemitizam, Meinecke se znakovito odijelio od njegovih učenika poput Dietricha Schäfera kojeg je odbijao kao istinski nepodnošljivog.

mogao opravdanju njezinih zločina, da siromašni nisu imali interesa u rastu državne moći ili slave, da država nije bila zadnji odgovor prirode na problem ljudske organizacije i, jednostavno, da država nije uvijek, zapravo nije često, zastupala javni interes. Ako je Kantorowicz napravio korak unatrag preokrećući znanstvena pitanja u mitove, Meinecke je napravio korak unatrag preokrećući ih u filozofske probleme.

Kompleks osjećaja i odgovora koje sam nazvao »glad za cjelovitošću« pokazuje se nakon ispitivanja kao veliki korak unatrag rođen iz velikog straha: straha od moderniteta. Apstrakcije kojima su manipulirali Tönnies, Hofmannsthal i drugi — *Volk, Führer, Organismus, Reich, Entscheidung, Gemeinschaft* — otkrivaju očajničku potrebu za korijenima i za zajednicom, žestoko, često opako odbijanje razuma praćeno potrebom za izravnom akcijom, ili predajom karizmatičnom vodi. Glad za cjelovitošću bila je preplavljena mržnjom. Politički, katkad i osobni, svijet njezinih glavnih glasnogovornika bio je paranoičan svijet ispunjen neprijateljima: dehumanizirajući stroj, kapitalistički materijalizam, bezbožni racionalizam, društvo bez korijena, kozmopolitski Židovi i grad, to veliko sveproždiruće čudovište. Othmar Spann, austrijski katolički socijalni filozof, čije su fantazije bile enormno popularne u desničarskim krugovima, ponudio je listu zločinaca koju su njegovi čitatelji mogli lako prihvatiti: Locke, Hume, Voltaire, Rousseau, Ricardo, Marx, Darwin, prljava — *unflätig* — psihoanaliza, impresionizam, dadaizam, kubizam i filmska drama. Taj konglomerat neprijateljskih osjećaja prerušen u filozofiju naveo je Troeltscha 1922., nedugo prije njegove smrti, da upozori na ono što je držao osobitom njemačkom tendencijom prema »mješavini misticizma i brutalnosti«. ¹⁴⁶

¹⁴⁶ Citirano u Klemens von Klemperer, *Germany's New Conservatism: Its History and Dilemma in the Twentieth Century* (1957), str. 113.

Ipak, situacija u Weimarskoj Republici bila je iznimno složena. Nisu svi koji su dvadesetih godina čeznuli za povezanošću i jedinstvom bili žrtve regresije. Nekolicina je, daleko malobrojnija i osuđena na neuspjeh, tražila da zadovolji svoje potrebe ne bijegom već prevlašću nad svijetom, ne denunciranjem već upotrebom stroja, ne iracionalnošću već razumom, ne nihilizmom već izgradnjom — ovo posljednje doslovno, budući da su tu modernu i demokratsku filozofiju formulirali arhitekti u svojim spisima i proveli u svojim zgradama.

Među najosviještenijim arhitektima bio je Erich Mendelsohn koji će izgraditi neke značajne zgrade u weimarskom razdoblju, među kojima su bile kinodvorana *Universum* u Berlinu 1927. godine i robna kuća Schocken u Chemnitzu tijekom 1928. i 1929. godine. Mendelsohn je inzistirao na tome da arhitekt mora ujediniti ono što je nazvao analizom i dinamikom, racionalno i iracionalno: »Između ova dva pola — racionalnoga i iracionalnoga kreće se moja priroda, život i rad.«¹⁴⁷ Svakako, pisao je svojoj ženi, »primarni element je funkcija, ali funkcija bez senzualnih dodataka ostaje samo konstrukcija. Više nego ikad ostajem pri svom programu pomirenja« u kojem su ljepota i uporabnost združeni. »Oboje je potrebno, oboje mora naći jedno drugo.« Upotrebljavajući prikladan hegelijanski izraz »*aufheben*«, koji znači istovremeno uzdizanje, ukidanje i čuvanje, Mendelsohn je mislio da su u dobroj zgradi svi dualizmi »*aufgehoben*« upravo kao što su »*aufgehoben*« u svakom organizmu, stvorenju i umjetničkom djelu.«¹⁴⁸ Mendelsohn je 1920. godine, još uvijek mlad i nepoznat, izgradio Einsteinov toranj, opservatorij i astrofizikalni laboratorij. Dizajnirao ga je, kako je sam rekao, iz nekog nepoznatog poriva, puštajući ga da izraste iz »mistike koja je okruživala Einsteinov univerzum.«¹⁴⁹ Kad je Al-

¹⁴⁷ Wolf von Eckardt, *Erich Mendelsohn* (1960), str. 11.

¹⁴⁸ Erich Mendelsohn, *Briefe eines Architekten*, ur. Oskar Beyer (1961), str. 57, 73.

¹⁴⁹ Eckardt, *Mendelsohn*, str. 9.

bert Einstein prošetao zgradom, odobrio ju je jednim jednim, odgovarajućim epitetom — »organska«.¹⁵⁰

Takva se filozofija čini prikladna arhitektu kao što je bio Mendelsohn koji je preferirao jake krivulje na štetu ravnih linija. Ali i Walter Gropius, zagovornik klasičnoga, geometrijskog stila, u bitnome je odobravao istu filozofiju. Nakon što je učinio neke izvrsne zgrade prije Prvog svjetskog rata, Gropius je bio već dobro poznat kad je stvorena Weimarska Republika, ali je postigao stvarnu slavu u Bauhausu, koji će zauvijek biti povezan s njegovim imenom. Gropius je otvorio Bauhaus početkom 1919. godine u Weimaru, spojio je dvije starije škole, umjetničku akademiju i školu primijenjenih umjetnosti, u novi pothvat. Objašnjavajući, i hrabro se krećući dalje od načela koji su bili već proklamirani u njemačkom Werkbundu prije rata, Gropius je od početka svoju školu posvetio stvaranju jednog umjetničkog jedinstva — zgrade. Tad i poslije ustrajao je da se njegova filozofija nije odnosila samo na obrt. Obrtnička vještina bila je »priprema za arhitekturu«. Niti je to bilo jednostavno »funkcionalna« filozofija ograničena na praktično, ili na industriju. Bila je to eksplicitno estetska filozofija koja je počivala na psihološkim istraživanjima. »Arhitekti, slikari i kipari«, pisao je u uvodnom manifestu u travnju 1919., »moraju iznova prepoznati i razumjeti mnogolik oblik — *vieligliedrige Gestalt* — zgrade u njenoj cjelini i u njenim dijelovima.« Samo tad će njihov rad biti ispunjen »arhitektonskim duhom« koji je sad izgubljen u »salonskoj umjetnosti«. Starije umjetničke škole »nisu mogle proizvesti to jedinstvo« budući da su odvajale umjetnost od obrta. To se mora promijeniti: »Arhitekti, kipari, slikari, svi se moramo iznova vratiti obrtu.« Nema bitne razlike između obrtnika i umjetnika: »Umjetnik je obrtnik u najvišem obliku — *Steigerung des Handwerkers*.« Neka svi, zaboravljajući snobovske razlike, surađuju u »novoj zgradi budućnosti koja će biti sve skupa, i arhitektura, i skulptura, i slikarstvo u jedinstvenom obliku uzdignuto do neba iz ruku milijuna obrtnika kao kristal-

¹⁵⁰ Arnold Whittick, *Erich Mendelsohn* (1940), str. 64.

ni simbol nove nastajuće vjere.« Lyonel Feininger je ilustrirao taj poziv na novo jedinstvo drvorezom koji je prikazivao visoku, vitku, sekularnu katedralu, osvijetljenu zvijezdama.¹⁵¹

Tijek studija na Bauhausu bio je osmišljen da preokrene ovu retoriku u stvarnost. Nakon što je položio osnovne predmete, svaki student je učio u radionicama s dva majstora koji su prenosili, kako su se nadali, vještinu rada s materijalima, kao i estetiku sadržaja i oblika zajedno. »Dvostruko obrazovanje ove vrsti«, pisao je poslije Gropius, »omogućit će budućim generacijama da ostvare novo jedinstvo svih oblika stvaralačkog rada i postanu arhitekti nove civilizacije.« Klee je 1922. godine nacrtao simbolički opis ovoga programa: sedmerokraku zvijezdu upisanu u okrugli obruč. Ovaj obruč znači pripremu školovanje koje obuhvaća nekoliko materijala (staklo, kamen, drvo) i nekoliko tečajeva (konstrukcija, boje, kompozicija) i vodi do srca zvijezde, drugoga kruga u kojem je ponosno prikazan dvostruki cilj Bauhausa »*Bau und Bühne* — zgrada i pozornica«. ¹⁵² Atmosfera novog Bauhausa bila je eksperimentalna, vesela, izvanredno živa. Da bi se ona dočarala, treba se samo sjetiti nekih učitelja: Paul Klee, Vasilij Kandinski, Lyonel Feininger, Gerhard Marcks, Oskar Schlemmer, Laszlo Moholy-Nagy, Josef Albers.

Aktivnost Bauhausa bila je inventivna i raznovrsna. Tipografija, oblikovanje pokućstva, svjetiljki, tepiha, lončarstvo, knjigoveštvo, ples u svemu je bilo velike slobode i mnoge su aktivnosti, kao što znamo, imale trajni utjecaj. I danas sjedimo u stolicama koje je dizajnirao Marcel Breuer i čitamo slogove koje je prvo dizajnirao Herbert Bayer. Atmosfera u Bauhausu bila je neobična, vesela: Bauhaus je bila obitelj, škola, suradnički rad, misionarsko društvo. Ni Gropius ni drugi majstori nisu vjerovali u sljedbenike. To nije bila akademija u kojoj veliki učitelji reproduciraju mala izdanja sebe samih, nego »laborato-

¹⁵¹ Manifest je u potpunosti reproduciran u *Das Bauhaus, 1919–1933: Weimar, Dessau, Berlin*, ur. Hans M. Wingler (1962), str. 38–41.

¹⁵² Vidi *ibid.*, str. 10.

rij» u kojem »učenici stimuliraju učitelje« i učitelji učenike. Uporabnost i ljepota nisu tek stajali jedno uz drugo, majstori su težili da ih pretvore u jedno, iako je bilo mjesta i za samu ljepotu. Neki od Feiningerovih, Kleeovih i Kandinskijevih najzanimljivijih grafika nastale su u Bauhausu. Visok moral bio je bitan ne samo za stvaralaštvo nego i za samo preživljavanje: sredstva za školu bila su oskudna i siromaštvo, osobito među učenicima, bilo je izrazito. Kad je Bauhaus postavio prvu izložbu 1923. godine, sjećao se Walter Gropius, nije bilo novaca za čišćenje zgrade i žene majstora dobrovoljno su ponudile svoje usluge kao spremačice. »Duh je«, rekao je Walter Gropius, »bio jednostavno sjajan i neke neslužbene aktivnosti kao naše proslave — *Feste* — sa zadanim motivima kao 'crno i bijelo' ili 'kvadrat' bile su sjajne prigode.«

Neizbježno, bilo je nekih unutarnjih napetosti: Johannes Itten, slikar i učitelj kojeg je Gropius doveo iz Beča da vodi vrlo važan osnovni predmet, bio je strastveno i isključivo posvećen estetici i ravnodušniji prema praktičnim rezultatima nego što je Gropius držao pravilnim ili mogućim. Itten je dao ostavku 1923. godine, a predmet su preuzela druga dva velika učitelja, Josef Albers i Laszlo Moholy-Nagy. No, tijekom vremena u prisnoj atmosferi koja je poticala slobodne diskusije, te su napetosti oslabjele, a Bauhaus je čak profitirao od rane izložbe 1923. godine na kojoj je ustrajala vlada suprotstavljajući se mišljenju Gropiusa i drugih. Istinski neprijatelj, u svakom slučaju, nisu bile unutarnje nesuglasice nego vanjsko neprijateljstvo — politička i estetska averzija desničarskih i tradicionalnih obrtnika prema revolucionarnim implikacijama Bauhausovih eksperimenata i prema boemskom ponašanju Bauhausovih učenika. Gropius je, svjestan da »sjedi na bačvi baruta«, izričito zabranio bilo kakvo političko djelovanje i to je umnogome pomoglo. Bauhaus se preselio iz Weimara u primjereniji Dessau 1925. godine. Ondje je Gropius izgradio svoje slavne zgrade — možda najčešće fotografirana umjetnička djela weimarskog razdoblja — Klee i Kandinski nastavili su slikati, Breuer je izrađivao pokućstvo, a radionice su oblikovale svjetiljke, porculan i srebrninu, pravilno, čvrsto i lijepo, čime se Bauhaus proslavio u inozemstvu, a

došao na loš glas u zemlji. Naposljetku, politika i gospodarska kriza premjestili su Bauhaus u Berlin 1932. godine, u konačni suton njegova postojanja.

U djelima iz kasnijih godina, Gropius je samo razvio načela koja je postavio u uvodnom manifestu iz 1919. godine: nova arhitektura tražila je cjelovitost tražeći da zadovolji i ekonomske i estetske potrebe. Mehanizacija mora biti napravljena da služi, Bauhaus je, zapravo, bio zamišljen da »otkloni podjarmljivanje čovječanstva stroju dajući svojim proizvodima sadržaj stvarnosti i značaja, i tako čuvajući kuću od mehaničke anarhije.... Naš cilj bio je da uklonimo svaki nedostatak stroja bez žrtvovanja ijednog od njegovih stvarnih prednosti.« Istina, moderni je čovjek bio rastrgan, ali odbacivanje podjele rada ne bi bilo samo nemoguće nego i nepoželjno. Tragedija fragmentacije nije bila uzrokovana strojem, ili podrobnom podjelom zadataka, nego »dominantnim materijalističkim mentalitetom našeg doba i defektivnom i nerealnom vezom pojedinca spram zajednice«. Ono što je bilo potrebno bila je iskreno moderna filozofija, neustrasena mehanizacijom ili pravom standardizacijom. »Ono što smo propovijedali u praksi, bilo je pravo postojanja svih oblika stvaralačkog rada i njihova logička međuovisnost u modernom svijetu.« »Vodeće je načelo bilo da umjetnički dizajn nije ni intelektualna ni materijalna stvar nego jednostavno sastavni dio života.« Razum i strast ovdje moraju surađivati. »Istina je da umjetničko djelo ostaje tehnički proizvod, ali ono treba isto tako ispuniti intelektualnu svrhu koju samo strast i mašta mogu postići.« Bauhaus je, sve u svemu, bio istinska zajednica koja je »kroz cjelovitost svojeg pristupa«, »pomogla da se arhitektura i dizajn današnjice obnove kao društvena umjetnost«. On je razvio »totalnu arhitekturu«.¹⁵³

Jezik arhitekata zloglasan je po svojoj nepreciznosti, precenzioznosti i ovisnosti o klišejima, a sam Gropius nije uvijek izbjegao iskušenju da se igra proroka. Ipak njegov rad — kuće

¹⁵³ Citati iz Walter Gropius, *The New Architecture and the Bauhaus* (pr. P. Morton Shand, 1965), i *Scope of Total Architecture* (1962), passim.

koje je dizajnirao, proizvodi koje je nadgledao, učenici koje je podučavao, javnost koju je obrazovao — daje čvrsto, konkretno značenje većini njegovih neobičnih, osobitih izraza. Ono što je Gropius podučavao, a što najveći broj Nijemaca nije htio naučiti, bila je pouka Bacona, Descartesa i prosvjetiteljstva: svijetu se mora suprotstaviti i njime zavladatai, lijek za bolesti moderniteta jest više moderniteta i prava vrsta moderniteta. Nitko se ne treba čuditi što je Bauhaus tek za pola godine nadživio Weimarsku Republiku.

V.
POBUNA SINA
Ekspresionističke godine

I

Osim Bauhauusa, vjerojatno najslavniji umjetnički proizvod Weimarske Republike bio je film premijerno izveden u Berlinu u veljači 1920. godine, *Kabinet doktora Caligarija*. »Bila je to«, pisao je Willy Haas poslije, »opasna, demonska, okrutna, 'gotička' Njemačka.«¹⁵⁴ Mučne radnje, ekspresionističke scenografije, sumorne atmosfere, *Caligari* je nastavljao utjelovljivati weimarski duh budućim naraštajima jednako jasno kao i Gropiusove zgrade, Kandinskijeve apstrakcije, Groszove karikature i noge Marlene Dietrich. To je film koji u potpunosti zavrjeđuje besmrtnost, eksperiment koji je pokrenuo lavinu drugih eksperimenata. Ali *Caligari*, presudan za povijest filma, poučan je i za povijest Weimarske Republike osobito u njenim ranim, ekspresionističkim godinama. Bilo je na kocki više od neobična scenarija ili inovacija u rasvjeti.

Poslije, u američkom egzilu, njemački pisac i filmski kritičar Siegfried Kracauer opisao je povijest *Caligarija* s vjerodostojnim pojedinostima. Evo što se dogodilo: ubrzo nakon rata dva mladića, Čeh Hans Janowitz i Austrijanac Carl Mayer sreli su se, posve prirodno, u Berlinu i postali dobri prijatelji. Obojica su bili nadareni, fascinirani ekspresionizmom, ispunjeni užasom prema ratu koji je upravo završio i željni uvjeriti druge u svoje pacifističke nazore. Napisali su priču sastavljenu od vlastitih noćnih iskustava, očaja prema ratu i mašte, priču o ludom, moć-

¹⁵⁴ *Die literarische Welt*, str. 103.

nom doktoru Caligariju koji prikazuje mjesečara Cesarea na sajmovima. Gdje god Caligari ide slijedi smrt: službenik koji ga je prekorio naden je mrtav, a kad jedan od dvojice studenata pita Cesarea za budućnost, Cesare točno predviđa da će umrijeti u zoru. Francis, preživjeli student, pokušava riješiti tajnu. Ušulja se u Caligarijeva kola i odahne kad mu se učini da je vidio Cesarea kako spava u kutiji. Ali dok je Francis na sajmu, Cesare je zapravo pošao oteti Jane, Francisovu djevojku, i odvesti je. Progonjen preko strmih brda i jezovitih dolina, Cesare ispusti djevojku i umire. Sad policija ispituje Cesareovu kutiju i otkriva u njoj lutku. Istina je očigledna: hipnotizirani Cesare vršio je zločine na gospodarovu zapovijed, hodajući ulicama dok je lutka noću zauzimala njegovo mjesto. Caligari izbjegava uhićenje i sklanja se u ludnicu. U ludnici, gdje ga Francis slijedi, gonitelja čeka novo otkriće: ludi hipnotičar i ravnatelj ludnice je isti čovjek. Dok Caligari spava, Francis i policija proučavaju njegove spise i otkrivaju unutarnje sveze: ravnatelj je postao fasciniran pričom osamnaestostoljetnog opsjenjivača imenom doktor Caligari koji je naveo svog medija, Cesarea, na ubojstvo. Fascinacija se pretvorila u opsesiju pa je eksperimentirao i sa mjesečarom iz ludnice u Caligarijevoj maniri. Kad je Francis pokušao iznuditi priznanje doktora pokazavši mu Cesareovo truplo, moderni Caligari je izgubio kontrolu pa su ga obuzdali tek kad su mu navukli ludačku košulju — simbol institucije koju je vodio i tako bezumno izdao.

Erich Pommer, koji će postati jedan od najutjecajnijih filmskih producenata weimarskog razdoblja prihvatio je scenarij i odredio Roberta Wienea za redatelja. Tad se dogodila ključna stvar: usprkos žestokim prigovorima scenarista, Wiene je postavio originalnu priču u drukčiji okvir i dao filmu sadašnji oblik. Film počinje i završava u ludnici, a na kraju postaje jasno da je student Francis lud, kao i njegova djevojka Jane, a to što drži ravnatelja ludnice za zločinačkog doktora Caligarija jednostavno je jedno od Francisovih prividenja. Ravnatelj je zapravo ljubazan čovjek kojemu je laknulo kad je otkrio narav Francisove psihoze i sretan je što može objaviti da će ga konačno izliječiti.

Bijes dvojice scenarista na tu izmjenu bio je više od autor-ske taštine. Film je imao — i još uvijek ima — snagu, ali nestala je poruka koju su dvojica pisaca htjela prenijeti. »Dvojica mla-dih *Dichtera*« bili su bliski prijatelji Willyja Haasa koji se sjeća da je »ono što su oni zapravo napisali oko 1920. — to su mi često iznova govorili — bio pacifistički film, film protiv milita-rizma, protiv vojničke pokornosti uopće«. I tada je filmska kompanija unijela izmjene, »vrlo čudne i napadne izmjene koje su izbrisale to značenje«. ¹⁵⁵ Kao što je pokazao Kracauer, pisci su htjeli demaskirati brutalnost, posvemašnju bezumnost auto-riteta. Okvir koji je redatelj postavio oko njihove priče dao je autoritetu izgled uljudnosti i velikodušnosti, a pobuna protiv autoriteta izgledala je kao zabluda, oblik ludila. Revolucionar-ne ideje bile su pretvorene u konformističke ideje. ¹⁵⁶

No, ostaje otvoreno pitanje bi li originalna zamisao, da je ostala neizmijenjena, bila posve jasna — publika je reagirala na *Caligarija* nekritičkim ushićenjem, očigledno nesvjesna da su napravljene izmjene u originalnoj koncepciji. Da su i znali, bili bi ravnodušni, a ovaj nedostatak zamjećivanja razlika može po-služiti kao nepristran komentar o ekspresionističkoj poruci u cjelini. Kracauer priznaje da su sami pisci mogli ponuditi tek dvojbenu alternativu Caligarijevoj tiraniji, anarhiju simbolizira-nu neprekidnom, neumornom, nestrukturiranom živahnošću sajma. »To što su dvojica pisaca izabrali sajam s pripadajućim slobodama kao suprotnost Caligarijevim pritiscima, otkriva ru-pu u njihovim revolucionarnim aspiracijama. Koliko god su čež-nuli za slobodom, bili su očigledno nesposobni da zamisle nje-zine obrise.« ¹⁵⁷

I tako, u originalnoj koncepciji, konačnom obliku i zaključ-nom uspjehu, *Caligari* odražava nesigurnosti i konfuzna razmiš-ljanja ekspresionista. Dok su ekspresionisti postavljali osvjetlje-

¹⁵⁵ *Loc. cit.*

¹⁵⁶ *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film* (1947), str. 61–76. U pisanju prikaza, Kracauer je imao pristup neobjavljenim sjećanjima koje je napisao jedan od pisaca, Hans Janowitz.

¹⁵⁷ *Ibid.*, str. 74.

nje kako su najbolje znali da bi služili Revoluciji, oni su bili revolucionarni općenito a da nisu bili povezani s politikom ili, u najmanju ruku, da nisu imali neki program. Njihova pobuna protiv čvrstih oblika i zdrava razuma odražavala je čežnju za obnovom, nezadovoljstvo suvremenošću i nesigurnost u mogućnosti koje su općenito obilježavale Njemačku. Ekspresionisti nisu bili jedinstven pokret već labavo povezana skupina. Bili su buntovnici s razlogom, ali bez jasnih pojmova ili konkretnih ciljeva. Kad je revolucija došla, ekspresionisti svih uvjerenja čvrsto su je podržali i privukli druge umjetnike u revolucionarni krug. *Novembergruppe*, osnovana u prosincu 1918., i provokativno nazvani *Arbeitsrat für Kunst*, zajedno su se posvetili širenju umjetnosti prikladne novom dobu, pridobili ekspresioniste s cijeloga političkog spektra i umjetnike s cijeloga umjetničkog spektra: Emila Noldea, mistična, rasistička kršćanina, Ernsta Tollera, nesigurna komunista, Ericha Mendelsohna i Waltera Gropiusa. Svi umjetnici, ili gotovo svi, bili su obuzeti kvazireligioznom žarom da sve učine iznova: Bertolt Brecht i Kurt Weill, Alban Berg i Paul Hindemith, svi su se pridružili *Novembergruppe*. »Budućnost umjetnosti«, objavili su u prosincu 1918. godine, »i ozbiljnost trenutka tjera nas revolucionare duha (ekspresioniste, kubiste, futuriste) na jedinstvo i usku suradnju.«¹⁵⁸

Kao ni jedinstvo Weimarske koalicije, ni ovo jedinstvo nije potrajalo, snovi o bratskoj suradnji su blijedili, ali revolucionari duha nastavili su napadati svoj svijet, ponekad sa savršenom, kontroliranom umješnošću, često s histeričnim odbacivanjem. *Kabinet doktora Caligarija* započeo je modu u ekspresionističkim filmovima uronjenima u prigušenom osvjetljenju u kojem se glumci kreću, vrlo nalik na Cesarea mjesečara, u stanju transa ispred čudno oslikanih scenografija. Ti filmovi, nadali su se njihovi ambiciozni stvaratelji, izgledat će mistično, obdareni mnogim razinama značenja. Wiene je iste godine dodao *Caligariju* drugu fantaziju koja se kupala u krvi i neobuzdanim na-

¹⁵⁸ Bernard S. Myers, *The German Expressionists: A Generation in Revolt* (1966 ed.), str. 220.

gonima, *Genuine*. Dvije godine poslije Fritz Lang je snimio *Doktor Mabuse kockar*, bajku o ekstravagantnom zločinu, hipnotizmu i krajnjem ludilu, ponešto nalik *Caligariju*, film ukrašen scenografijom oslikanih sjena, iskošenih zidova i nepravilnih kutova koji su mogli sići — ali nisu — s Feiningерових slika.

Slikari su krenuli svojim putovima iako u sličnom smjeru. Jake, jednostavne i agresivne boje, svjesno primitivno umijeće, strasni potezi i gruba iskrivljavanja ljudske figure — sve otkriveno već prije rata — doveli su do novih krajnosti. Više od filmskih stvaratelja i daleko više od pjesnika tih godina, slikari su bili krajnji individualisti. Čak i slikari koji su zajedno radili u Bauhausu — Klee, Feininger, Kandinski — radili su u vlastitom osebujućem idiomu. Max Beckmann, jedan od najvećih slikara toga razdoblja, čiji je dug ekspresionističkoj viziji očevidan, ponosno je odbacio tu etiketu. Već 1922. godine, usred ekspresionističkoga razdoblja, napustio je »ekspresionistički stil« kao puku »dekorativnu i literarnu stvar«. Znao je da je moderan, ali je ustajao da »se može biti nov bez vezanja uz ekspresionizam ili impresionizam«. ¹⁵⁹

Sama neodređenost imena odražavala je neodređenost političkih stavova slikara u Weimarskoj Republici. Beckmann je nepokolebljivo tvrdio: »Nikad nisam bio politički aktivan ni na koji način«, i poricao je da se ikad »bavio barikadama«. ¹⁶⁰ A što je vrijedilo za Beckmanna, vrijedilo je i za mnoge druge slikare. Nježni Lyonel Feininger bio je jedan od slikara potpisnika manifestu *Novembergruppe* u kojem je pridružio svoj »glas onima koji kažu 'da' svemu što raste i nastaje«. ¹⁶¹ I ta dobronamjerna, blaga potvrda novoga i konstruktivnoga bila je karakteristična: crteži Georgea Grosza su jasno — namjernom upadljivošću —

¹⁵⁹ Beckmann izdavaču Reinhardu Piperu, citirano u Peter Selz, *Max Beckmann* (1964), str. 39.

¹⁶⁰ Izjava iz 1938., citirana u Myers, *The German Expressionists*, str. 254; datum u dnevniku 17. rujna 1948., citirano u Aloys Goergen, »Beckmann und die Apokalypse«, *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge* (1962), str. 21.

¹⁶¹ Hans Hess, *Lyonel Feininger* (1961), str. 87.

utjelovljavali osebujuć *Weltanschauung* i propagirali protiv debelih industrijalaca i ratnih profitera; slike radnika pune suosjećanja i surovi portreti svodnika i prostitutki Otta Dixea sadržavali su otvorenu proletersku poruku; sumorne grafike ožalošćenih majki, oproštaj od Karla Liebknechta, izgladnjela djeca i utučene žrtve rata i kapitalističkog izrabljivanja Käthe Kollwitz prenosile su ozbiljne političke pritužbe. Ali većina slikara bila je povezana s politikom uglavnom zato što su ih njihovi protivnici prozvali *Kultur-bolschewiken*, kao što su poslije neki Nijemci otkrili da su Židovi zato što im je nacistička vlast to rekla. Ustvari, politički pojmovi Emila Noldea — njegov opaki antisemitizam, grubo neprijateljstvo prema francuskoj kulturi što je bilo potvrđeno njegovim ranim učlanjenjem u nacističku partiju — pokazuju da je ekspresionizam bio spojiv sa svim vrstama politike. Ekspresionisti su čeznuli za prodorom od konvencije prema prirodi. A za Nolda su, očito, vrlina i stvarnost ležale u nordijskoj krvi i mističnoj vezanosti uz tlo. Ekspresionistički romanopisac Theodor Däubler je 1919. nesvjesno otkrio opasnost u ekspresionističkoj odanosti strasti. Stojeći pred litografijom »Ljubomora« Edvarda Muncha, čiji je utjecaj na njemačke ekspresioniste bio golem, Däubler je razmišljao: »Nisam li životinja? Stvarnost! Krug A i O kažu: mogao bi biti. Životinja probija iz Muncha kao puni izraz njegove neslomljene biti. Impresionisti nisu sasvim znali što bi s tim učinili. Ali sad smo, ponovo, na tragu životinjskim kategorijama — *Tierbestimmtheiten*. Iznad svega, koja monumentalnost: svaka životinja neporecivo žudi za životom. Otuda samoodređenje. Povratak životinji kroz umjetnost je naša odluka u korist ekspresionizma.«¹⁶² Jedina poteškoća bila je da dok su se ekspresionisti vratili životinji kroz umjetnost — a njihova životinja bila je Marcova bezazlena srna — nacisti će se vratiti životinji kroz život izabравši druge životinje kao svoje modele.

¹⁶² Iz *Der neue Standpunkt* (1919), u *Expressionismus: Literatur und Kunst*, izdali Paul Raabe i H. L. Greve (1960), str. 19.

Ali to nije sve. Dok su neki slikari odbacivali Weimarsku Republiku s pozicija ekstremne ljevice ili ekstremne desnice, dok su neki bili prezauzeti slikanjem da bi glasovali, postojao je presudan osjećaj u kojem su svi, svjesno ili nesvjesno, sudjelovali u weimarskom duhu. Ironija Noldeove sudbine u nacističkom razdoblju — njegovi požudni zahtjevi za priznavanjem od novih gospodara i opetovane molbe visokim službenicima da mu dodijele mjesto u novom poretku, odbijeni s prezirom od režima kojem nisu koristili »degenerirani umjetnici« bez obzira na njihove sklonosti — pokazuje da premda svi ekspresionisti nisu voljeli Weimarsku Republiku, protivnici Weimarske Republike mrzili su sve ekspresioniste. I s dobrim razlogom. Bilo je nečega revolucionarnoga u njihovoj životnosti, njihovoj neprestanoj potrazi za stvarnošću iza pojavnog. Sentimentalni realizam kojeg su voljeli monarhisti i potom nacisti, fotografski naturalizam i propagandističko stvaranje mitova, jedino što je njima koristilo, bili su anatemati za umjetnike weimarskog razdoblja, to su bile laži a ne umjetnost. Kirchnerovi ukočeni portreti švicarskih seljaka, Feiningerovi lirski pejzaži mora i crkve ljupkih kompozicija, dugih ravnih linija i kubističkih ploha, Kleeove nadahnute i krasno obuzdane fantazije, Kandinskijeve apstrakcije s linijama, krugovima i krivuljama mistično napete u svojoj povezanosti — bili su jednodušno odbacivanje prošlosti, težnja novoj stvarnosti. Beckmann je govorio u ime svih. »Ono što želim pokazati u svojim radovima«, rekao je, »jest ideja koja se krije iza takozvane stvarnosti. Tražim most koji vodi od vidljivoga prema nevidljivome.«¹⁶³

Ali ni to nije sve. Čak i kad slikarsko djelo nije bilo eksplicitno političko ili eksplicitno nepolitičko, odražavalo je, kao i cijelo weimarsko razdoblje — jedno potresno iskustvo — rat. Nepolitični Beckmann, slikar koji se nikad nije bavio barikadama, promijenio je stil u razdoblju od 1915. do 1918. Rođen 1884. godine, Beckmann je odrastao u posljednjem razdoblju njemačkog carstva i bio opće priznat prije 1914. poradi sjajnoga

¹⁶³ Izjava iz 1938., u Myers, *The German Expressionists*, str. 254.

crtačkog umijeća, impresionističke tehnike i inherentne radosti koja je davala životnost njegovim portretima. Čuveni autoportret iz 1907. — a kroz cijeli život je crtao, izrađivao grafike i slikao autoportrete bilježeći svoja trenutna stanja i duhovni napredak — pokazuje sigurna, propisno obučena mladića zgodne glave kako drži cigaretu. Rat je sve to promijenio. »Rat je«, napisao je jedan od njemu sklonih kritičara 1921. godine, »natjerao slikara u stvarnost.«¹⁶⁴ Njegovi crteži postali su namjerno iskrivljeni, ostali su dovoljno realistični da prenesu grozne scene koje je vidio — ranjene i umiruće vojnike, leševe. I teme njegovih slika su se promijenile: usred rata započeo je — iako nije nikad završio — veliku apokaliptičku sliku »Uskrsnuće«, naslikao je bolno »Skidanje s križa« i platna koja su bezazleno nazvana »Noć«, ali su veličanstveno odbojna u iskrivljavanju figura i lica, surovim bojama i krutim linijama. Objavio je 1919. godine seriju od devetnaest crteža suhom iglom, prilično zavaravajuće nazvanih »Lica« — sadržavala je, na primjer, ljupki pogled na rijeku Majnu u blizini Frankfurta — i nastavio slikati autoportrete. Ali oni su prikazivali drukčijeg čovjeka: oči su velike i ispunjene bolom, usta su bez osmijeha, žalosna čovjeka. Njegova promjena nije bila nesvjesna. »Upravo sad, čak više nego prije rata«, pisao je, »osjećam potrebu da budem u gradovima među svojim bližnjima. Tamo je naše mjesto. Moramo sudjelovati u čitavoj nevolji koja će stići. Moramo otvoriti naša srca i naše živce groznim kricima bola jasnih razočaranih ljudi.«¹⁶⁵ Kako god je Beckmann sebe volio nazivati, nitko nije rječitije od njega izrekao program, ili radije težnje ekspresionističkih godina.

Drugi oblici umjetnosti prošli su istu evoluciju. Pjesnici, plesači, skladatelji, kipari, čak i karikaturisti iskušavali su nove tehnike kako bi spasili svijet od sama sebe, ili u najmanju ruku kako bi izrazili svoje zgražanje nad onim što se dogodilo. U svojoj potrebi da budu jasni, da pronađu publiku, umjetnici su težili da postanu univerzalni. Slikari su pisali poeziju, romanopisci

¹⁶⁴ Benno Reifenberg, »Max Beckmann« (1921), u *Blick auf Beckmann*, str. 102.

¹⁶⁵ Napisano 1918. godine. Citirano u Selz, *Beckmann*, str. 32.

su pisali pjesme. Malo ih je bilo tako talentiranih i mnogostranih poput Ernsta Barlacha, nadarena kipara, slikara, dramatičara, pjesnika i romanopisca, ali mnogi su ga željeli oponašati. Svi su eksperimentirali: ekspresionistički pjesnici igrali su se jezikom i težili da prenesu besprimjeran intenzitet osjećaja, dotad nečuvenu čistoću uvjerenja nepodudarnim jukstapozicijama, zbijenim sažimanjem ili raskošnim slikanjem riječi. Bez obzira koliko smirena bila njihova tema — napokon, neke od najsajnijih ekspresionističkih slika bili su krajolici i mrtve prirode, a neke od najboljih ekspresionističkih pjesama ljubavna lirika — umjetnički pravac svojstven njihovim djelima bio je jednako subverzivan u odnosu na postojeću tradiciju kao i Groszovi grubi crteži odbojnih plutokrata, koketnih prostitutki i osakaćenih veterana.

Među najoriginalnijim, i sigurno najizražajnijim, ekspresionistima u prvim godinama Weimarske Republike bili su dramatičari. Produktivni i neprijateljski raspoloženi — prema pravilima, publici, često i prema jasnoći — sipali su drame ekscentrične po radnji, uprizorenju, govoru, likovima, glumi i režiji. Scenografije su bile tek naznačene, rasvjeta je ostavljala gledatelju da se sam domišlja, govor je rastao do deklamacija, često do samog vikanja, potpuno različit od obična govora. Likovi su bili obdareni univerzalnošću, lišeni imena i individualnih karakteristika, zvali su se jednostavno »čovjek«, »mlada djevojka«, »vojnika«, »majka« — sredstvo koje je ekspresionistički film posudio uz sjajan učinak. Te drame su bile životne, sadržavale malo elegancije i nimalo humora. Njihov apel je parao uši i bio posve izravan vapaj u pomoć i suosjećajan, grozničav zahtjev za preustrojem.

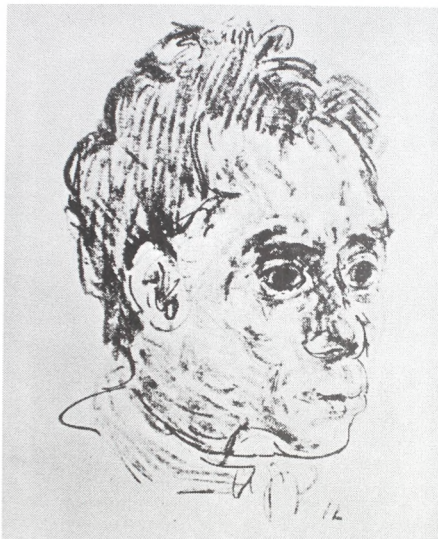
Poznata su imena vodećih ekspresionističkih dramatičara — prizivaju tragična sjećanja budući da su mnogi izvršili samoubojstvo za vrijeme nacizma — ali njihove drame se rijetko izvođe. Ipak, osobito u prvim godinama Weimarske Republike, njihove drame su preplavile kazališta dajući im atmosferu svježine i zaglušujući ih bukom. Na sreću tih dramatičara, producenti i redatelji bili su im uglavnom naklonjeni u razdoblju Wei-

New York Public Library Picture Collection

HINDENBURG

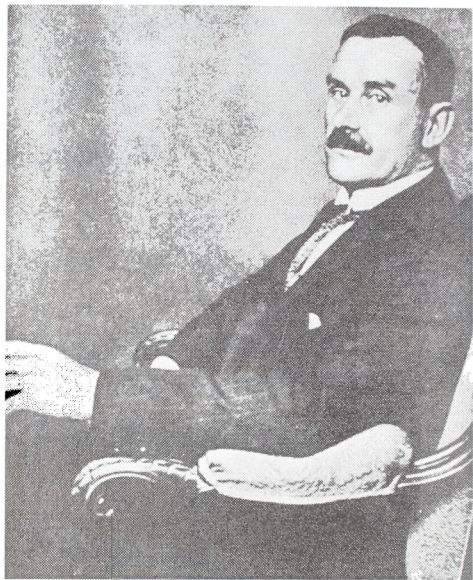
Paul Ludwig Hans Anton von Hindenburg und Benectendorff, drugi i posljednji predsjednik Weimarske Republike, 1925–1933; krijepostan i dostojanstven — general kao civil (gradanin).

dopuštenjem Fogg Art Museum, Harvard University

OSKAR KOKOSCHKA: WALTER HASENCLEVER, litografija, 1917.

Dvojica ekspresionista, slikar i dramatičar, postali su prijatelji pred kraj Prvoga svjetskog rata. Obojica su bili neizlječivi ljubitelji čovječanstva. Kokoschka je uspio, u inozemstvu, preživjeti nacizam. Hasenclever je počinio samoubojstvo u lipnju 1940. godine, u južnoj Francuskoj, nakon što su ga u smrt otjerali španjolski graničari.

New York Public Library Picture Collection

THOMAS MANN, 1930. GODINE

Zakašnjeli preobraćenik na stranu Weimarske Republike, godinu dana nakon što je dobio Nobelovu nagradu za književnost.

Museum of Art Film Stills Archive

SCENA IZ PLAVOG ANĐELA (1930)

Marlene Dietrich kao kabaretska pjevačica Lola Lola i Emil Jannings kao gimnazijski profesor Unrat koji je ropski voli. Roman Heinricha Manna iz 1904., po kojem je film snimljen, vesela je satira njemačkog građanskog života. Film, za koji je scenarij uz Mannovu suglasnost napisao Carl Zuckmayer, ima satiričkih elemenata, ali naglašava i osjećajnost što je osobita i zloslutna novina.

marske Republike. Najutjecajniji čovjek u kazalištu weimarskog razdoblja bio je Leopold Jessner koji je bio postavljen kao *Intendant* što je bio strateški položaj — u *Staatliche Schauspielhaus* u Berlinu u ljeto 1919. godine. Pruski *Kulturminister* bio je Konrad Hänsch, socijalni demokrat kao i Jessner. Ali to nije bila jedina Jessnerova karakteristika, on je bio iskusen redatelj i producent koji je uspješno režirao Ibsena, Hauptmanna, Wedekinda i Schnitzlera u Hamburgu i Königsbergu. Ustvari, zadnje dvije drame koje je postavio u Königsbergu 1919. godine, prije nego što je bio pozvan u Berlin, bile su Wedekindov *Büchse der Pandora* i Kaiserov *Gas*. U Berlinu je upotrijebio svoj besprimjeran utjecaj s neobičnom kombinacijom smjelosti i opreza.

Njegova prva berlinska režija bila je, nesumnjivo namjerno, klasična njemačka drama: Schillerov *Wilhelm Tell*. Jessnerova izvedba bila je ekspresionistička, očigledno s namjerom da pokaže kritičku funkciju umjetnosti u Weimarskoj Republici. Počinuo se da tu večer učini — bio je 12. prosinac 1919. — što je moguće provokativnijom. Angažirao je najbolje glumce koje je mogao naći — Albert Bassermann je igrao Tella, Fritz Kortner tirana Gesslera. Scenom su dominirale, ono što će poslije postati Jessnerovim karakterističnim sredstvom, *Jessnertreppe*, zupčasto rasporedene ogoljene stepenice na kojima su glumci mogli sjediti, po kojima su se mogli penjati za deklamiranje i s kojih su se mogli skotrljati nakon što bi bili ubijeni. *Jessnertreppe* bile su ekspresionistički napad na naturalizam, i ekspresionistički zahtjev publici da sudjeluje u drami upotrebljavajući svoju maštu. Povrh toga, Jessner je prigušio domoljubne tonove Schillerove drame izbacivši slavne stihove o domovini, pretvorivši dramu u poziv na revoluciju protiv tiranije. Odjeven u blještavu uniformu nakićenu ordenima, Gessler je utjelovljivao morskoga njemačkoga generala. Obrazi su mu bili žestoko narumenjeni da bi izvrkao ruglu bestijalna Junkera. Ni najograničeniji među gledateljima nisu mogli previdjeti političku poruku te izvedbe.

Kortner je zabilježio tijekom večeri u svojoj autobiografiji. Ljudi u teatru, pisao je, bili su ljevičari, bijesni zbog ubojstava Kar-

la Liebknechta i Rose Luxemburg, a Jessnerova produkcija bila je izraz toga bijesa. Od početka su premijeru ometale demonstracije u predvorju. Desničari i ljevičari bili su dolično zastupljeni. Bilo je vikanja, zviždanja, lupanja nogama. Kritičari različitih političkih usmjerenja i književnih ukusa stajali su na sjedalima i mahali programima jedni na druge. Konačno, Jessner, osobno plah usprkos svojemu radikalizmu, spustio je zastor, ali su glumci ustrajali da se predstava nastavi. Trube su trubile imitirajući zvuk automobila bivšega Kaisera što je potaknulo još jednu glasnu demonstraciju u predvorju. Tad je Kortner izgledajući, kaže, kao Göringova anticipacija skočio na pozornicu i utišao demonstrante. Neko vrijeme vladala je tišina i Bassermann je mogao odstrijeliti jabuku sa sinovljeve glave dobivši gromki aplauz. Zastor se spustio na kraju čina i družina je počela međusobno čestitanje. Počeli su prerano slaviti, demonstracije su ponovno započele sve dok vikanje nije postalo za glušno. I tad je Albert Bassermann, profinjeni glumac hrapava glasa, istrčao kroz zastor na pozornicu. Njegova neočekivana pojava izazvala je muk, i tad je Bassermann zavikao glasom koji je konačno odjeknuo i zazvonio čisto: »Schmeisst doch die bezahlten Lummel hinaus!« — »Izbacite plaćene protuhe!« Neki su glasno negodovali (htjeli su dokazati, sugerira Kortner, da su nekorumpirane svinje), ali je otpor bio gotov i predstava se nastavila do pobjedonosna kraja.¹⁶⁶ Bila je to ekspresionistička večer vrijedna režije koja ju je stvorila.

II

Stil koji je bio toliko samosvjesno spontan i gorljivo individualistički kao što je bio ekspresionizam nije mogao razviti jednu metodu ili jednu poruku povrh same pobune i težnje za komunikacijom. Na kraju krajeva, neki u publici mogli su shvatiti čak i Jessnerova *Wilhelma Tella* kao kritiku ne toliko pruskoga Vr-

¹⁶⁶ Fritz Kortner, *Aller Tage Abend* (1959), str. 350–362.

hovnog stožera koliko francuskih časnika koji su zlostavljali Nijemce u ime Versailleskog mira. Neki su ekspresionisti zabilježili svoj seksualni strah od impotencije, ili religiozni strah od ništavila, neki su pisali drame o svojem preobraćenju na Krista ili, puno češće, na religiju čovjekoljublja. Nekoliko ih je slavilo, a najveći broj je izvirgavao ruglu blagodati moderne civilizacije strojeva. Bilo je čak i ekspresionista koji su veličali rat i destrukciju kao jedino istinski autentično ljudsko iskustvo premda je velika većina mrzila militarizam i promicala ekstatičnu viziju obnovljena miroljubivog čovjekoljublja.

Ta je vizija, dakle, ujedinjavala ekspresioniste više od ičega. Neizvjesnost da će se postići to novo čovjekoljublje potamnila je Beckmannove slike, nada da će se ipak stvoriti nadahnula je dramatičare. Najznačajnije ekspresionističke drame napisane pri kraju rata kao *Antigone* Waltera Hasenclevera i *Ein Geschlecht* Fritza von Unruha, napisane 1917. godine, hrvu se s čudovištem rata i mračno gledaju prema novom vremenu i novom čovjeku. Dolaskom Weimarske Republike, ta je proročka tema postala središnja, a njemačka pozornica je, jednako u Berlinu i u provinciji, postala povremena propovjedaonica. Bilo da su ih napisali Ernst Toller ili Georg Kaiser, bilo da su drame bile slobodno utemeljene na povijesnim događajima, ili su bile dijalozi vođeni apstrakcijama u ljudskim umovima, optimistične ili rezignirane, žestoko antikapitalističke ili jednostavno čovjekoljubive, njihove nade su uvijek bile iste: čovjek mora biti preobraćen kroz patnju i život — kao što su sami dramatičari bili preobraćeni ratom koji su u početku pozdravili kao i svi drugi — i čovjek mora biti pročišćen i stvoriti višu vrstu.

U potrazi za tim novim čovjekoljubljem, ekspresionisti su publici ponudili mnoge junake: stranca, patnika, samoubojicu, prostitutku. Ali jedna je tema prožela njihova djela: pobuna sina protiv oca. I tu je umjetnost vrlo izravno tumačila život: bilo bi pojednostavljeno tumačiti novembarsku revoluciju samo na jedan način, ona je također bila, i to je znakovito, pobuna protiv očinskog autoriteta.

Prva uspješna drama koja je utjelovljavala ovu temu bila je Hasencleverov *Der Sohn*, proročki napisana 1914. godine. To je

patetična drama koja suprotstavlja oca tiranina sinu koji čezne za slobodom. Otac tuče dvadesetogodišnjeg sina, neprestano ga ponižava, ali naposljetku ga sin pobjeđuje svojom snagom. Ali ta je snaga posuđena, dječaku je pomogla zrelost majčinske *Fräulein* i, dok u zadnjem činu prijeti da će ustrijeliti oca, ne mora preuzeti odgovornost za tu prijetnju: otac umire pred njegovim nogama od srčane kapi.

Usprkos svomu patosu — a što se može reći o revoluciji u kojoj tiranin, kako se dogodilo, anticipira robov vapaj za slobodom? — Hasencleverova drama je postavila obrazac. Obračala se mladoj generaciji. »Književne kvalitete« drame, pisao je Kurt Wolff koji ju je objavio, »nisu ovdje u pitanju. Ali ovo djelo — svakako nije bilo zabavno — bilo je, sa svojom temom o konfliktu oca i sina, eksplozivna tema za generaciju rođenu oko 1890.«¹⁶⁷ Bila je eksplozivna zato što je bila opća. »Mlada Engleskinja iz generacije Aldousa Huxleya«, pisao je Willy Haas, »jednom mi je rekla: 'Mrzim svoje roditelje i oni mrze mene. To je sasvim u redu.' To nije bilo 'sasvim u redu' za nas. Franz Werfel je duboko patio zbog mržnje prema ocu; u svojim vizijama sanjao je o posljednjem radosnom pomirenju između oca i sina u višim sferama.« Sam Haas je duboko patio od istog problema.¹⁶⁸ To je bilo toliko opće mjesto da je postalo kliše. »U to vrijeme«, rekao je jetko Carl Zuckmayer, »konflikt oca i sina zahtijevao se od svakog dobrog mladog pisca.«¹⁶⁹ Mnogi dobri i mnogi osredniji mladi pisci udovoljili su toj modi i, nije čudno, izvukli proturječne pouke iz ove teme.

Pandan *Der Sohn* bio je *Vatermord* Arnolta Bronnena koji će poslije, sasvim u skladu, postati nacist. Na prvi pogled njegova drama o ocuubojstvu nalik je Hasencleverovoj: i tu mladića zlostavlja, zastrašuje i tuče njegov otac, ali osjećaj je drukčiji — dok se mladić u *Der Sohn* otvoreno bori za slobodu od tiranije, mladić u *Vatermordu* živi u okružju utopljenju u moral-

¹⁶⁷ Autoren, *Bücher, Abenteuer*, str. 15.

¹⁶⁸ Haas, *Literarische Welt*, str. 60.

¹⁶⁹ Zuckmayer, *Als Wäre ein Stück von mir*, str. 324.

noj pokvarenosti i njegova pobuna ima posve subjektivno, iracionalno značenje. *Vatermord* je neukusna drama o neukusnoj obitelji. Mladi Walter Fessel — ime »okovi« sigurno nije slučajno — plah je i neodlučan. Plače i moli kao dijete da mu dopuste da pohađa poljoprivrednu školu dok njegov otac, socijalist, želi da studira i da se bori za radnička prava. Mladić je posve pasivan pa ga školski prijatelj homoseksualac gotovo zavede iako je njegova prava strast usmjerena prema majci, još uvijek mladoj i lijepoj koja mrzi svoga muža i žudi za najstarijim sinom. Kako drama napreduje kroz bešćutna kažnjavanja i beskraje rasprave — sve prikazano pseudopoetskim neizdiferenciranim govorom, polumucajućom, krajnje repetitivnom prozom, očigledno zamišljenom da hipnotizira publiku — majka postaje seksualno uzbuđena i, kao kuja koja se tjera, traži muškarca koji će ju zadovoljiti, prvo u svom mužu, a poslije, nakon što sin na smrt probode oca, u sinu. Ali Walter Fessel, koji nije ubio tiranina već cijeli racionalni poredak, odbija svoju golu majku u posljednjemu zamuckujućem govoru:

Dosta mi te je.
Dosta mi je svega.
Idi pokopaj svog muža, stara si,
Ja sam, međutim, mlad,
Ne poznajem te,
Slobodan sam.
Nikoga prije mene, nikoga pokraj mene, nikoga iznad mene,
otac
mrtav,
Nebesa, skačem na vas, letim,
Ono tjera, drhti, stenje, kuka, mora se dignuti, natiče, obuzdava se,
prska, leti, mora se dignuti, mora se dignuti,
Ja,
Ja cvjetam—¹⁷⁰

¹⁷⁰ Bronnen, *Vatermord* (1925), str. 96.

Iskušenja adolescencije — teret školovanja i seksualni nemiri — dugo su privlačila modernističke njemačke pisce. We-dekindov pionirski *Frühlings Erwachen* je, naposljetku, grubo rečeno, drama o pubertetu. Ranih dana Weimarske Republike, Hermann Hesse dao je toj temi psihoanalitički obrat, dok je Franz Werfel ohrabrio sinovljevu pobunu protiv autoritarnog oca u pjesmama i romanima: 1920. godine Werfel je objavio kratki roman o uspješnoj pobuni sina *Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig* — *Kriv je ubijeni, a ne ubojica* — nesretnog naslova kojim će se nacisti koristiti mnogo kasnije u posve drugom kontekstu i s različitim značenjem. A 1919. godine Franz Kafka je napisao, iako nije poslao, slavno pismo ocu, optužbu povrijeđena sina.

Za mnoge je konflikt bio dublji od pukog osobnog antagonizma, simbolizirao je političku situaciju ili čak svjetsku sudbinu. »Otac i sin«, uskliknuo je lik u Kaisеровoj drami *Koralle*, »vuku svaki na svoju stranu. To je uvijek borba na život i smrt.«¹⁷¹ I u metežu weimarske scene pisci se nisu slagali ni u značenju konflikta između oca i sina, ni u njegovu pravom ishodu. Socijalisti i republikanci bili su skloniji sinovljevu pozivu za racionalnom slobodom protiv iracionalnog autoriteta, ali bilo je mnogo protivnih pobuni, koji su bili na strani oca.

Za tu drugu grupu povijest mladoga Friedricha Pruskog bila je savršena tema. Priča je bila dobro poznata i potpuno dokazana. Mit je u ovom slučaju imao potvrdu u povijesti. Friedrich, još uvijek kraljević, opire se svomu neobrazovanom, strogom kraljevskom ocu. On bi radije svirao flautu i pisao pjesme na francuskom nego obučavao trupe. Dogovori sa svojim prijateljem Katteom bijeg, ali ih izdaju te im se kralj osvećuje. Dugo vremena kralj je odlučan da smakne sina zajedno s njegovim prijateljem, ali zdrav razum i molbe njegovih savjetnika potaknu ga da promijeni odluku: Katte će biti smaknut pred kralje-

¹⁷¹ Citirano u Jethro Bithell, *Modern German Literature, 1880–1938* (II. izd., 1946), str. 444.

vičevim očima, a Friedrich će nakon duge teške pokore ponovo zadobiti kraljevsku milost.

U verzijama desničarskih pisaca otac je držao sve dobre karte: kralj Friedrich Wilhelm I. bio je grub i okrutan, njegova odluka da pogubi sina otkriva crtu tvrdoglavosti i osvetoljubivosti koja baš nije vrijedna hvala. No kralj je, na kraju krajeva, najsjajniji pruski tip: iskren, umjeren, uspravan, strasno posvećen dobrobiti zemlje koju mu je Bog povjerio. Ako je okrutan, ipak je muževan, ako je uskogrudan, utjelovljuje važne kvalitete — lojalnost, službu narodu, pobožnost. Sin je intelektualno superioran, ali ima sklonosti mekušca, pa ipak će — to znamo iz povijesti — postati velik. Ali tko može reći da bi postao Friedrich Veliki da nije prošao kroz čistilište, da se nije naučio sagnuti se, pokoriti ocu i preuzeti kraljevski teret postavši isti kao i otac?

Djelo koje najotvorenije predstavlja ovaj žanr je drama Joachima von der Goltza koja ističe značenje drame mladog Friedricha; samo po sebi dovoljno je očito u samom naslovu: zove se *Vater und Sohn*. Tu nema iznenađenja: podjela na činove je tradicionalna, a takvo je i vođenje radnje. Govor je naturalističan, ispunjen vojničkim humorom, likovi su preuzeti ravno iz spremišta bajki vojničkog naroda — u trenucima krajnje napetosti generali plaču, dok se ostali likovi suprotstavljaju moćnom kralju u muževnom sučeljavanju. Kad je bijeg otkriven, a Friedrich Wilhelm I. bjesni da obojici mladića moraju biti odrubljene glave, Buddenbrok, general i kraljev bliski pratilac, istupa: »Ako Njegovo Veličanstvo želi krv, neka to bude moja. (*Trga svoj vojnički ogrtač.*) Ovu drugu [to jest, krv mladog Friedricha] nećete dobiti sve dok ne kažem svoju zadnju riječ.« Kralj: »Buddenbrok!!« Buddenbrok »*mirno*«: »Moj kralju i gospodaru ...« I tako dalje. I u zadnjoj sceni mladi kraljević se ponižava, kao što mu je naređeno, pred svojim ocem i njegovim pratiocima, suho, tek slijedeći naredbe, kad se kralj iznenada smekša i osvrće se na kraljevićevo bljedilo »*promijenjenim mekim glasom*«. To je dovoljno, mladi Friedrich »*sreće očev pogled i iznenada, duboko dimut, pada pred očeve noge*«: »Oče, oprost!« I otac oprašta.

To je bila vrsta drame koju su cijenili konzervativni i *völkische* krugovi. Doista, među mnogim njenim obožavateljima bio je i Stresemann. Goltzova drama pozdravljena je zbog »muževnosti«, podsjetila je neke kritičare na Kleista — što je bio, u užarenoj političkoj situaciji Weimarske Republike, tendenciozan kompliment budući da su Kleistove drame bile uvelike oživljene da bi služile militantnom nacionalizmu. Sam Goltz je bio pozdravljen kao pisac čiji su korijeni bili duboko u tlu, tlu nazvanu »*Volk, Deutschtum*«. ¹⁷² »Fridericus« filmovi koje je UFA počela producirati 1922. i nastavila proizvoditi do kraja — na primjer *Fridericus Rex* — bili su obično bezvrijedni, ali su uvijek popularno iskazivali štovanje Goltzovu djelu.

Predsjednička kampanja 1925. godine ponovo je postavila konflikt oca i sina u stvarnosti, i na većoj pozornici. Izbor Hindenburga bio je posljedica krivih prosudbi i sektaških političkih odluka koje su služile same sebi — socijalističke plahosti, komunističkog opstrukcionizma i beskrajne glupave lukavosti građanskih političara. Ali bio je također simboličan. Istina je da Hindenburg nije dobio većinu, ali više od četrnaest i pol milijuna birača glasalo je za ostarjela »junaka Tannenberga«, prikladno zaboravljajući da je molio za primirje krajem 1918. godine a drugima prepustio teret odgovornosti za mir. Hindenburg je zaudarao na stari poredak, bio je prikazan javnosti u demagoškoj kampanji kao velik, nadstranački čovjek, kao mističan predstavnik njemačkog duha, kao utjelovljenje tradicionalnih vrijednosti — ukratko, kao čvrsta paternalistička figura. Njegovim izborom započela je osveta oca.

¹⁷² Vidi izvatke iz prikaza tiskanih na poledini *Vater und Sohn* (objavljeno 1921, izdanje iz 1922).

VI.
OSVETA OCA
Uspón i pad objektivnosti

I

Na veliko razočaranje svojih promicatelja predsjednik Hindenburg je ozbiljno shvatio svoje dužnosti. Kao civil djelovao je pozitivno, a kao predsjednik Republike namjeravao je štititi a ne rušiti. Bilo je skeptika koji su izbore shvatili kao nagovještaj još gorih predstojećih stvari. Meinecke se bojao za Weimarsku Republiku, ali je polagao svoje nade u samu nadu, dok je Kessler držao da će Hindenburgov uspon donijeti »jedno od najtamnijih poglavlja u njemačkoj povijesti«. ¹⁷³ Bili su u pravu, naravno, premda ne što se tiče neposrednog razdoblja. U međuvremenu, većina je Nijemaca, živeći iz dana u dan, radije uživala u novoj, mirnijoj atmosferi nego razmišljala o nesigurnoj budućnosti. Ustvari je 1925. godine atmosfera u Njemačkoj bila najmirnija od razdoblja revolucije i rata, Hindenburgovo korektno držanje nije stvorilo već je odražavalo smanjivanje političke temperature. U politici i u umjetnosti činilo se da je vrijeme revolucionarnog eksperimentiranja završeno.

Taj paralelni tijek kulture i politike u Weimarskoj Republici bio je previše očit da bi bio neopažen. ¹⁷⁴ Kultura je bila u neprekidnoj, napetoj interakciji s društvom, kao izraz i kritika političke stvarnosti. Ta mješavina prisnosti i neprijateljstva između umjetnosti i života karakteristična je za sva moderna društva. U Weimarskoj Republici, gdje su stara središta moći

¹⁷³ Kessler, *Tagebücher*, str. 439; Meinecke, *Politische Schriften*, str. 384.

¹⁷⁴ Vidi, na primjer, Gatten, *Modern German Drama*, str. 171; Kracauer, *From Caligari to Hitler*, str. 165.

— sveučilišta, birokracija, vojska — odoljeli isključenicima, dok su kazalište, izdavaštvo i novinarstvo bili uvelike u rukama isključenika, to je bilo osobito vidljivo. Tri života Bauhauasa — opasna iskušenja na početku, sigurna postignuća u srednjim godinama i mahniti pesimizam na kraju karakteristična su za tri razdoblja same Weimarske Republike. Razdoblje od studenoga 1918. do 1924., obilježeno revolucijom, građanskim ratom, stranom okupacijom, političkim ubojstvima i fantastičnom inflacijom, bilo je vrijeme eksperimentiranja u umjetnosti, ekspresionizam je dominirao politikom, slikarstvom i kazalištem.¹⁷⁵ Između 1924. i 1929., kad je Njemačka uživala u fiskalnoj stabilnosti, smanjivanju političkog nasilja, obnovljenom ugledu u inozemstvu i općem prosperitetu, umjetnost je krenula u fazu *Neue Sachlichkeit* — objektivnosti, činjeničnosti, trijeznosti. Između 1929. i 1933., u godinama katastrofalnog rasta nezaposlenosti, vladanja preko dekreta, propadanja stranaka srednje klase i novog vala nasilja, kultura je više bila ogledalo događaja nego njihova kritika. Novine i filmska industrija izbacivali su desničarsku propagandu, najbolji arhitekti, romanopisci i dramatičari bili su prigušeni ili ušutkani, a zemlja je bila preplavljena rastućim valom *Kitscha*, velikim dijelom politički nadahnuta.

Ekspresionističko raspoloženje bilo je kritizirano tijekom ekspresionističkih godina. »Ekspresionisti su«, rekao je Hajo Holborn, »htjeli novu kulturu, ali malo je bilo onih izvan ekspresionističkih krugova koji su također htjeli novu kulturu, a oni koji jesu, prešli su na germanski socijalizam.« Već 1918. Max Weber je ekspresionizam nazvao »duhovnim narkotikom«, usporedio ga s neodgovornim misticizmom, i tražio novi *Sachlichkeit* kao »jedini put k autentičnosti i obrazovanju svijesti — *Schamgefühl*«. ¹⁷⁶ I Rainer Maria Rilke, premda naklonjen i osjetljiv za novo, spreman klicati ekspresionističkoj lirici Heyma i Werfela, držao je 1919. godine da je ekspresionizam bio sjajan

¹⁷⁵ Izraz »politički ekspresionizam« je, mislim, uvela Hannah Arendt.

¹⁷⁶ Citirano u »Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*«, *Die Gegenwart*, XI (29. listopada 1956), str. 15.

ali nesretan odmak. Razumio je njegove izvore, ali nije vjerovao u njegov poziv na »bratstvo«, činilo mu se da je to proturječan i naposljetku poguban očajnički vapaj. »Toliko je razumljivo da su ljudi postali nestrpljivi — a ipak, što nam treba više od strpljenja? Ranama treba vremena, a ne mogu se zaliječiti zabijanjem zastava u njih.« Istinski napredak bilo je djelo »tesara koji se vratio svom strugu, kovača koji se vratio svom čekiću, trgovca koji ponovo računa i zbira« — to su bili pravi revolucionari. Bilo je, nesumnjivo, poštenih ljudi među ekspresionistima, ali najvećim dijelom su te »sablaznjive i nametljive« osobe »odvrćale našu pažnju od krhkoga rasta onoga što će se stvarno, postupno, ukazati kao naša budućnost«. ¹⁷⁷ Čak i oni koji su počeli kao ekspresionisti bili su uskoro obuzeti sumnjama: *Am Kreuzweg*, prva drama Carla Zuckmayera, koju je Jessner producirao 1920., bila je čisti ekspresionizam, deklamatorska i teška, a 1922. Zuckmayer je izrazio svoje gnušanje prema stilu kojeg je držao stranim životu, umjetnim, histeričnim, istrošenim i pozdravio svježi talent Bertolta Brechta: »Evo pjesnika! Novi ton. Snaga govora i oblika koji baca istrošeni ekspresionizam u smeće.« ¹⁷⁸ To nije bio pravedan sud — Brechtova rana djela mnogo su dugovala ekspresionističkim poticajima — ali je pokazivao promjenu raspoloženja. Već 1924. godine je Paul Kornfeld, vodeći ekspresionist, pozvao na dokidanje ekspresionizma. »Dosta je bilo rata, revolucije i spašavanja svijeta« pisao je. »Budimo skromni i okrenimo našu pozornost drugim, manjim stvarima.« ¹⁷⁹ Ubrzo potom, Rudolf Kayser, urednik *Neue Rundschau*, proglasio je da »sad nakon razuzdane, pretjerane — *verströmten* — ekstaze, tendencija prema novoj stvarnosti i objektivnosti — *Sachlichkeit* — postaje opipljiva na svim područjima života.« ¹⁸⁰ Dolazilo je vrijeme usporavanja.

¹⁷⁷ Rilke Anni Mewes, 12. rujna 1919. *Briefe*, II, str. 157–158.

¹⁷⁸ *Als Wäre ein Stück von mir*, str. 365.

¹⁷⁹ Garten, *Modern German Drama*, str. 173.

¹⁸⁰ Wolfgang Grothe, »Die neue Rundschau des Verlages S. Fischer«, *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, Frankfurter Ausgabe, XVII (14. prosinca 1961), str. 2236.

Godine *Neue Sachlichkeit*a bile su dobre godine za umjetnost, ali ljudi koji su prvi upotrijebili taj naziv bili su svjesni njegove neodređenosti. Gustav Hartlaub, direktor Mannheimskog muzeja, kome se pripisuje osmišljavanje izraza, povezo je novo raspoloženje s »općim suvremenim osjećajem rezignacije i cinizma u Njemačkoj nakon razdoblja velikih nada (koje je našlo oduška u ekspresionizmu). Cinizam i rezignacija bile su negativne strane *Neue Sachlichkeit*a. Pozitivna strana se izražavala u entuzijizmu za neposrednu zbilju kao rezultat težnje da se stvari uzmu potpuno objektivno na materijalnoj osnovi bez da ih se odmah zaodjene s idealnim implikacijama.«¹⁸¹ *Die Schule von Uznach*, trpka komedija Carla Sternheima iz 1926., u podnaslovu *Die neue Sachlichkeit*, iznimka spram novonastalog cinizma, podvrgnula je ruglu »realizam« progresivnih učitelja kao opravdanje za promicanje seksualne slobode, a Siegfried Kracauer je žalio političku pasivnost novog stila. Međutim drugi, kao sam Hartlaub, pozdravili su otrežnjenje svojstveno *Neue Sachlichkeitu* kao dugo zakasnjeli korektiv zaslijepljenosti ekspresionizma; on ga je nazvao »zdravim«.¹⁸²

Koje god bilo konačno značenje — a značenje se razlikovalo od umjetnika do umjetnika — *Neue Sachlichkeit* je u biti bila potraga za stvarnošću, za uporištem u stvarnom svijetu. Bila je to borba za objektivnošću koja je karakterizirala njemačku kulturu od Goetheova doba. Pozivala je na realizam u smještanju radnje, točno pripovijedanje, povratak naturalistična govora i, ako je moralo biti idealizma, na trijezni idealizam. To je bio pokret prema jednostavnosti i jasnoći kojoj su se mnogi ekspresionisti mogli pridružiti, ne samo zato što su bili umorni od starih načina, što su se prijetvorno prilagodili novim modama ili što su smjesta iskusili preobraćenje. Sam ekspresionizam sadržavao je poticaj prema objektivnosti koji je sad dobio prevagu. Carl Zuckmayer se s malo vidljivog napora prebacio od ekspresionizma svojeg *Kreuzwega*, koji je poslije nazvao lošim koma-

¹⁸¹ Citirano u Myers, *German Expressionists*, str. 224.

¹⁸² *Loc. cit.*

dom, »konfuznim, kaotičnim komadom«¹⁸³, širokom naturalizmu *Der fröhliche Weinberg* napisanom 1925. godine, komediji koja ga je učinila bogatim i koju su kritičari s olakšanjem pozdravili kao pravodobno preobraćenje. »*Sic transit gloria expressionismi*«, pisao je Alfred Kerr u svom slavnom lakonskom stilu.¹⁸⁴ Slično se Franz Werfel, jedan od prvih ekspresionističkih pjesnika, okrenuo prema objektivnosti iz uvjerenja, a ne oportunitizma. Werfel nije nikad odstupio od poziva na čovjekoljubivi pacifistički kozmopolitizam, na običnu dobrotu, ali se njegova tehnika razvila od raskošne zaigranosti do pretjerane preciznosti. Oko 1924. godine Werfelov je preobražaj bio praktično završen. Te je godine objavio roman *Verdi* koji prikazuje Verdija usred njegova neplodnog razdoblja, duboko ljubomorna na Wagnera i potištena zbog nedostatka talenta. Tek nakon što se oslobodio bolesnog divljenja prema prezrelu zavodniku, Verdi je stvorio remek–djelo zrelih godina, *Otela*. I svojim stilom i porukom, Werfelov *Verdi* čita se kao buđenje od ekspresionizma i povratak zbilji.

Thomas Mann je također 1924. godine objavio svoj najpoznatiji roman *Čarobna gora*. Roman je toliko poznat da ne treba posebno izlaganje, ovdje zaslužuje pozornost jer zauzima strateško mjesto u političkom sazrijevanju Thomasa Manna i jer je vrlo znakovito za weimarsko razdoblje. Mann je, kao što nesumnjivo dokazuju njegova privatna korespondencija i javni istupi, shvaćao svoj roman s najvećom ozbiljnošću. Ironija za njega nije bila šala. Bio je spreman braniti roman kao estetsko djelo i povrh toga njegovu kulturnu, filozofsku i, doista, političku vrijednost. Očito — malo preočito *Čarobna gora* traži čitanje na nekoliko razina. To je realističan roman, priča o Hansu Castorpu kojeg je njegov tvorac predstavio namjerno neiskreno kao »jednostavna mladića« koji kreće u švicarski sanatorij u posjet tuberkuloznom rođaku, ali zarazivši se bolešću ostaje tamo

¹⁸³ *Als Wärs ein Stück von mir*, str. 315.

¹⁸⁴ Review of *Der fröhliche Weinberg*, u *Berliner Tageblatt*, 23. prosinca 1925, u *Rühle, Theater für die Republik*, str. 669.

sedam godina. Realistička strana romana možda je zamorna — jedno od Mannovih cijenjenih uvjerenja bilo je da je samo iscrpno istinski zanimljivo — ali je sjajna na svoj ležeran način. Thomas Mann, kulturni aristokrat i filozofski ironičar, bio je izvanredan pripovjedač i očaravajući izvjestitelj pronicava oka, besprijeorna uha i — možda iznenađujuće — umješna, izravna humora. Povrh toga, *Čarobna gora* je predstavnik omiljenog žanra u modernoj književnosti, *Bildungsromana*, priče o sazrijevanju mladića u, i kroz život. »To je«, pisao je Mann, »specifično njemački i sasvim ekscentričan — *grund-wunderliches* — pothvat, vrsta moderne verzije Bildungsromana«, premda »istovremeno i parodija na *Bildungsroman*«. ¹⁸⁵ Mann nije volio biti jednostavan ako je mogao biti kompliciran.

Ispod ovoga — ispod realističkog romana i romana o sazrijevanju — ležao je simbolički roman sa svojom »glazbenom dijalektikom«. ¹⁸⁶ Sanatorij je privid europske civilizacije, prezrele, iscrpljene mirom, spremne za ples smrti, javno uspješne a tajno pokvarene. Njegova međunarodna klijentela, ogovaranja, ljubavne veze, sumnjiv psihoanalitičar i još sumnjiviji ispadi okultizma, iznad svega njegovi ambulantni pacijenti crvenih obraza u energičnim šetnjama koji skrivaju i pokazuju svoju podmuklu bolest, tuberani, u neprekidnoj blagoj groznici, često izgledaju zdravije od zdrava čovjeka, svi su oni oštroumno promatrani, ali to je također kuća nad kojom se slama srce. Mann naseljava taj sanatorij, koji je Europa uoči 1914., nekim govornim arhetipskim likovima. Njihova je zadaća da pouče Hansa Castorpa veličanstvenoj igri povlačenja užeta među načinima razmišljanja koja su stoljećima dijelila Europu. Tu je Settembrini, nepopravljivo dijete prosvjetiteljstva, dobronamjeran, racionalist, predviđiv u svom antiklerikalizmu, protivljenju cenzuri, optimizmu, liberal koji izbacuje klišeje, ali ostaje privlačan jer doista vjeruje u njih. On je Heinrich Mann, *Zivilisationslite-*

¹⁸⁵ Mann Felixu Bertauxu, 23. srpnja 1924. *Briefe*, str. 213–214.

¹⁸⁶ Mann Josefu Pontenu, 21. siječnja 1925. *Ibid.*, str. 226.

rat pod prozirnom talijanskom krinkom. Tu je Naphta, apostol iracionalizma i inkvizicije, fanatičan, mračan rječiti advokat i tragatelj smrti koji završava, kako i mora, samoubojstvom, istovremeno potvrđujući svoju filozofiju i uništavajući svoj utjecaj. Potom je tu Peeperkorn, koji kasnije ulazi u roman, snažan, senzualan, pričljiv, ali neartikuliran, poganski slavitelj uživanja koji je, ironično, vrlo bolestan: došao je u sanatorij kao pacijent i, uz to, shvaća svoju faličku filozofiju s tolikom tragičnom ozbiljnošću da se, kad ga njegov strah od impotencije nadvlada, mora ubiti — rob tjelesnih užitaka mora umrijeti kad njegovo tijelo odbija izvršiti njegove želje. Castorp ima i druge učitelje, manje rječite, ali važnije od ovih. Tu je privlačna, egzotična ruska pacijentica Clawdija Chauchat koja ga neodoljivo podsjeća na školsku prijateljicu prema kojoj je osjećao jaku naklonost — Hans Castorp gorljivo proučava biologiju, anatomiju i fiziologiju i zbog nje izliva svoje raznovrsno poznavanje znanosti u dugoj, strastvenoj, nezgrapnoj izjavi ljubavi na francuskom. Njegova ljubav prema njoj je očajnička, vlast nad njom kratka, dug prema njoj golem. I konačno, tu je njegov hrabri rođak Joachim, jednostavan mladi časnik koji mrzi smrt, prezire romantizam koji se tako neodgovorno poigrava sa smrću, ne želi ništa drugo nego vratiti se karijeri, napustiti to mjesto bolesti i pokvarenosti i vratiti se životu, kojega Mann ubija u jednom od najdirljivijih poglavlja u romanu. Kako se Castorp osvještava za ta važna pitanja, za pitanja o čovjeku i njegovu mjestu? Mann pita. »Ne kroz Naphta i Settembrinija, već prvenstveno uz pomoć mnogo senzualnijih sredstava koja su nagoviještena u lirskom i *zanesenom* eseju o organskom.«¹⁸⁷

Mann vodi roman do konačnih pouka i najopćenitijeg značenja kroz Clawdiju i Joachima. Od mladosti je iskusio borbu u svom umu zasićenu čitanjem njemačkih romantičara, divljenjem prema Wagneru, Schopenhaueru i Nietzscheu: bila je to stara njemačka borba između ljubavi prema životu i ljubavi pre-

¹⁸⁷ Mann Josefu Pontenu, 11. svibnja 1925. *Ibid.*, str. 232.

ma smrti, ironično nepodudaranje između umjetničkih dostignuća i fizičkog opstanka, bolećivosti talenta i gluposti zdravlja — ove teme su prožele njegova rana djela, *Buddenbrokove* i *Tonia Krögera*, koja su ga proslavila. Mladi Hans Castorp, usprkos svojoj jednostavnosti, ima mračne objave tih sukoba: zdrav svijet poslova koji ga čeka u ravnici manje mu se sviđa nego smrću rastrgan problematičan svijet sanatorija. Njegov napad tuberkuloze je simbol — u *Čarobnoj gori* sve je, uključujući broj Castorpove sobe, simbol — njegove tajne zanesenosti smrću. Bolest je, Castorp inzistira na očaju svojega paternalističkog prijatelja Settembrinija, jednostavno zanimljivija od zdravlja. Većina onoga što čita i većina njegovih razgovora u sanatoriju je usmjerena na objašnjavanje i razvijanje te sumnjive filozofije. I sam Mann je to smatrao. Čak je i njegovo pisanje o politici za vrijeme rata bilo oblikovano time. Aristokracija je, rekao je govoreći o *Čarobnoj gori*, svojim romantizmom i ljubavi prema povijesti na neki način vezana uz smrt (*Todesverbundenheit*) — dok je demokracija prijateljska prema životu (*Lebensfreundlichkeit*). Ima nečega privlačnoga u ljubavi prema smrti, Mann je sad to priznao; barbarstvo je imalo svoje prednosti.¹⁸⁸ Ali protiv toga stoji filozofija koja potvrđuje život usprkos smrti, koja cijeni razboritost a ne podcjenjuje strasti.

U *Čarobnoj gori* Hans Castorp dolazi do takva nesigurnog humanizma kroz pouke, velikim dijelom kroz vlastita razmišljanja, a presudno otkriće doživljava na osamljenom, gotovo smrtonosnom izletu u snježni krajolik pokraj sanatorija. Poglavlje koje opisuje njegovo iskustvo, »Snijeg«, vrhunac je romana i jedan od vrhunaca moderne književnosti i tu je Mann uspješno pomiješao sve elemente svojeg djela — realizam, simbolizam, filozofiju — u lucidnom jedinstvu. U želji da bude sam sa svojim mislima, Hans Castorp odlazi skijati u tišinu snijega. Ali uhvaćen snježnom olujom, izgubi se. Umoran, omamljen gutljajima porta, vjetrom, nevičan naporu, pada na snježno tlo i tone u san. Ono što vidi je antiteza njegove vlastite situacije, dra-

¹⁸⁸ *Loc. cit.*

žestan topli park, klasičan pejzaž — nesumnjivo Grčka — s klasičnim pučanstvom, vedrim, radosnim, lijepim, koje pleše, šeće, odmara se. Ali tad se pred njim pojavi hram, strog, gotovo prijeteci. Hans ulazi u njega, prestrašen. S punim pravom: tamo ugleda dvije grozne vještice koje trgaju dijete na komadiće i proždiru ga. Zgađen i očajan zbog svoje vizije, Hans se napola budi i nađe se iscrpljen i promrzao u snijegu. Tad shvaća: smrt je u životu, ali ljubav — ne razum — je jača od smrti. »Čovjek je gospodar kontradikcija, one postoje kroz njega i tako je on veći — *vornehmer* — od njih. Veći od smrti, prevelik za smrt — to je sloboda u njegovoj glavi. Veći od života, prevelik za život — to je milosrđe u njegovom srcu.« Ali ravnovjesje nije potpuno. Castorp odlučuje: »Neću dopustiti smrti prevlast nad mojim mislima! Zbog toga što se dobrota i milosrđe sastoje u tome, i ni u čemu drugome.« I ponovno, suosjećajno: »Radi dobrote i ljubavi, čovjek neće dopustiti smrti prevlast nad njegovim mislima.«¹⁸⁹ I s golemim naporom se podiže i uspijeva se vratiti živ.

To je divan odlomak, ipak javljaju se sumnje. Dramatski je prikladno da Castorp ponovo postane konfuzan, da njegov san i njegova interpretacija djelomično blijede — na kraju krajeva on nije filozof. Ali ni Thomas Mann nije bio osobit filozof premda je bio veliki romanopisac. Intelektualno i emocionalno prešao je dug put — duži nego što bi itko očekivao: od emocionalna monarhista do *Vernunftrepublikanera* i do stvarne odaynosti Weimarskoj Republici. Ipak nije htio, nije mogao učiniti i posljednji korak. »U svojem srcu«, autor *Čarobne gore* je rekao o sebi, »on nije Settembrini.«¹⁹⁰ Ono što je Weimarska Republika trebala bilo je više Settembrinija — možda malo manje naivnih i malo više lakonskih — liberala potpuno razočaranih u političke mitove i metafizičke *Schwärmereien*. S *Čarobnom gorom*, Mannovim doprinosom *Neue Sachlichkeitu*, njegova je lju-

¹⁸⁹ *Der Zauberberg* (1924), II, str. 259–260.

¹⁹⁰ Mann Josephu Pontenu, 11. svibnja 1925. *Briefe*, str. 232.

bavna veza sa smrću bila gotova, ali sjećao se svoje stare ljubavnice s očitim, premda iščezavajućim žaljenjem.

II

Mannova *Čarobna gora* bila je 1924. godine književni događaj. Prve godine prodana je u pedeset tisuća primjeraka što je tada bila golema naklada za dvosveščani roman. Iste godine dogodilo se još nešto, manje poznato javnosti, ali jednako važno: Bertolt Brecht, poznati dramatičar, na pola puta između nihilističkih i ekspresionističkih eksperimenata i nove, staložene, krajnje osobne lirike, preselio se iz Münchena u Berlin.

Selidba je važna jer simbolizira rastuću moć Berlina sredinom zlatnih dvadesetih godina. Kao najveći njemački grad, kao središte Prusije i carstva, Berlin je bio jedini mogući izbor za glavni grad Weimarske Republike. I Berlin je na račun provincije privukao ne samo vladine urede i stranačka sjedišta nego i kulturne vode. Ostali veliki gradovi kao München, Frankfurt ili Hamburg borili su se da zadrže kvalitetu na svojim sveučilištima, ponosili su se posebnim institutima, njegovali trajnu visoku kvalitetu kazališta i živost u boemskim četvrtima. Ali Berlin je bio magnet. Nakon godina opiranja Heinrich Mann je popustio i preselio se u Berlin. »Centralizacija je neizbježna«, rekao je duhovito rezigniran.¹⁹¹ Grad je crpio snagu od slavnih useljenika, a zauzvrat im davao svoju snagu. »Beckmann je nezamisliv bez Berlina«, primijetio je jedan od njegovih štovatelja 1913. godine, dok je 1924. godine drugi štovatelj preokrenuo primjedbju: »Beckmann je«, rekao je kritičar Meier-Gräfe, »novi Berlin.«¹⁹² Stari Berlin bio je impresivan, novi Berlin bio je neodoljiv. Doći u Berlin bila je težnja skladatelja, novinara,

¹⁹¹ Heinrich Mann Felixu Bertauxu, 11. lipnja 1923, citirano u Klaus Schröter, *Heinrich Mann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1967), str. 110.

¹⁹² Vidi Max Beckmann, *Leben in Berlin: Tagebuch 1908–9*, ur. Hans Kinkel (1966), bilješka urednika, str. 60.

glumaca. Sa svojim sjajnim orkestrima, stotinu i dvadeset novinskih izdanja, četrdeset kazališta, Berlin je bio mjesto za ambiciozne, energične, nadarene. Gdje god počeli, u Berlinu su postali poznati, i Berlin ih je takvima učinio: mladi Erich Kästner, ozloglašen zbog svojih bestidnih stihova prije nego je postao slavan knjigama za djecu, dobio je otkaz u nekim leipziškim novinama te je 1927. godine, prisjećao se, »otišao, bez novaca, osvojiti Berlin«. ¹⁹³

Kurt Tucholsky pisao je nježne šansone i nostalgичne skice o Berlinu iz utočišta u Parizu, ali je on, rođeni Berlinčanin koji je slavio svoj grad iz daljine, bio atipičan. Ljude poput njega uvelike su nadmašili ljudi poput Kästnera, *Wahlberlineri*, ljudi koji su bili rođeni u Hamburgu ili Breslauu, Beču ili Pragu ili negdje istočno ili južno, koji su izabrali život u Berlinu ili, bolje rečeno, koji su držali bilo koji drugi grad nepodnošljivim. Willy Haas, rođen u Pragu ali potpuno poistovjećen s Berlinom, gdje je bio filmski kritičar i uređivao Rowohltove časopis *Die literarische Welt*, shvatio je da »najmanje Berlinčana koje poznajem su rođeni Berlinčani«. Ali, s druge strane, »postati Berlinčanin — ide brzo ako se samo duboko udahne berlinski zrak«. Haas je volio Berlin, činio ga je krajnje sentimentalnim: »Iznad svega volim brze, duhovite odgovore Berlinčanki, britke, jasne reakcije berlinske publike u kazalištu, kabareu, na ulici i u kavanama, ono prihvaćanje stvari kojem ništa nije sveto, a ipak ozbiljno, ono krasno, suho, hladnokrvno, a ipak ne hladno okružje, neopisivu dinamičnost, ljubav prema radu, poduzetnost, spremnost da se prime teški udarci — i nastavi živjeti«. ¹⁹⁴

Berlin je, očito, izazivao snažne osjećaje. Većinu je oduševljavao, neke je užasavao, ali nikoga nije ostavljao ravnodušnim pa je izazivao, svojom životnošću, određenu sklonost pretjerivanju onoga što su vidjeli. Stefan Zweig je protegnuo svoje gnušanje prema kasnijim događajima na gnušanje nad Berlinom za

¹⁹³ Erich Kästner, »Meine sonnige Jugend«, u *Kästner für Erwachsene* (1966), str. 528.

¹⁹⁴ Haas, *Die literarische Welt*, str. 123.

vrijeme inflacije: »Berlin se«, pisao je, »pretvorio u Babilon svijeta. Barovi, zabavni parkovi, pivnice nicali su kao gljive. Ono što smo vidjeli u Austriji pokazalo se tek kao blagi i plahi uvod u ovaj vještiči sabat jer su Nijemci doveli do perverzije svu svoju žestinu i ljubav za sustavom. Našminkani dječaci s umjetnim steznicima šetali su se Kurfürstendammom — a ne samo profesionalci: svaki srednjoškolac htio je nešto zaraditi, a u zamračenim barovima moglo se vidjeti visoke javne službenike i ugledne novčare koji se besramno udvaraju pijanim mornarima. Čak ni u Svetonijevo vrijeme Rim nije poznao orgije nalik berlinskim transvestitskim balovima gdje su stotine muškaraca u ženskoj odjeći i žena u muškoj odjeći plesali pred dobrohotnim očima policije. Usred općeg rasapa vrijednosti, neka vrsta ludila je obuzela upravo te krugove srednje klase koji su dotad bili nepokolebljivi u svojem redu. Mlade dame ponosno su se hvalile svojom izopačenošću; sumnja da su u šesnaestoj godini još uvijek nevine bila je smatrana sramotom u svakoj berlinskoj školi.«¹⁹⁵

Bilo je nečega u tome što je Zweig vidio, ali Berlin je imao trijezniju, ugledniju, jednako upečatljivu stranu. Imao je, između ostaloga, Brunu Waltera, rođenu u Berlinu, koji je postao poznat u koncertnim i opernim kućama Münchena, Beča i Salzburga, ali je ipak u srcu ostao Berlinčanin. »U svojim memoarima«, pisao je, »engleski veleposlanik u Berlinu, Viscount d'Abernon, govori o vremenu nakon 1925. kao o razdoblju sjaja u kulturnom životu glavnoga grada.« Bio je u pravu, bilo je »kao da su sve istaknute umjetničke snage zasjale još jednom, dopuštajući posljednji svečani simpozij umova, raznovrsnih i sjajnih umova prije nego se nad njima nadvije noć barbarstva«. Postignuća berlinskih kazališta »teško su se mogla nadmašiti u nadarenosti, životnosti, uzvišenosti namjera i raznolikosti«. Walter navodi »Deutsches Theater i Kammerspiele u kojima je Reinhardt vladao« koji su davali »tragedijama, dramama i komedijama karakter svečanih izvedbi — od Shakespearea do

¹⁹⁵ Stefan Zweig, *Die Welt von Gestern*, str. 287.

Hauptmanna i Werfela, od Moliërea do Shawa i Galsworthyja, od Schillera do Unruha i Hofmannsthala«. Bio je tu »Tribüne pod Eugenom Robertom« posvećen »pažljivom i živahnom izvođenju francuskih, engleskih i mađarskih komedija«. Bilo je tu i Državno kazalište gdje su »dramski eksperimenti Leopolda Jessnera potaknuli žestoke rasprave«. Karlheinz Martin »vodio je sudbinu Volksbühne s istinskim razumijevanjem umjetničke popularizacije drame i kazališta«. I druge pozornice su također pokušavale »uzdići dramsku interpretativnu umjetnost do novih razina. Glumci i redatelji jednako su imali mogućnost da pokažu puni opseg svojih talenata. Suvremena kao i klasična domaća i međunarodna djela dobila su svoj trenutak na pozornici.« Bilo je mnogo eksperimenata, »bilo je neobičnosti i povremeno čak besmislenosti.« Ali »karakterističan znak tih dana bila je besprimjerna mentalna živost. A živost davanja odgovarala je živosti primanja. Prevladavala je strasna, opća usredotočenost na kulturni život, rječito izražena velikim prostorom posvećenom umjetnosti u dnevnim novinama usprkos političkim uzbuđenjima toga razdoblja.« Glazba je bila jednako živahna. »Koncerti filharmonije koje je vodio Wilhelm Furtwängler, 'Bruno Walter koncerti' s filharmonijskim orkestrom, bogatstvo zbornih koncerata, recitali komorne glazbe i solistički koncerti, Državna opera koja zaslužuje visoke ocjene za premijere poput *Wozzeck* Albana Berga i *Jenufa* Leosa Janaceka pod ravnanjem Ericha Kleibera, novo procvala općinska opera pod mojim vodstvom, Kroll Opera pod Klempererom.« I mnoge druge institucije »su odgovarale postignućima dramske scene«. Svemu ovome treba dodati »vizualne umjetnosti i izvanredna znanstvena dostignuća« i to je, jasno, bilo veliko razdoblje u velikom gradu.¹⁹⁶

Kompilacija Bruna Waltera, iako opsežna, daleko je od potpune. Berlin je bio sjedište političkog kabareta u kojem je Otto Reutter izvodio vlastite sarkastične skladbe izrugujući Nijemce zbog njihove strogosti u ponašanju i nestalnosti u politici,

¹⁹⁶ Bruno Walter, *Theme and Variations*, str. 268–269.

u kojem su Paul Graetz i Trude Hesterberg pjevali satiričke pjesme Waltera Mehringa, a Claire Waldoff svoje proleterске pjesmice. Berlin je bio središte političkog novinarstva, oštrih komentara Carla von Ossietzkyog, Leopolda Schwarzschilda i — obično iz inozemstva — Kurta Tucholskyoga. Berlin je bio pozornica za eksperimente Erwina Piscatora u političkom kazalištu, Berlin je bio scena *Berlin Alexanderplatz*a, najslavnijeg romana Alfreda Döblina, Berlin je bio najpogodniji grad za premijere ljupkih tričavih filmova, sentimentalnih Leharovih opereta i *Opere za tri groša*, Berlin je bio grad izdavačkih carstava poput Mosse i Ullstein, Berlin je bio grad Samuela Fischera, velikog izdavača Thomasa Manna, Hermannsa Hessea, Gerharta Hauptmanna, Stefana Zweiga, Carla Zuckmayera, Alfreda Döblina, Huga von Hofmannsthala. Berlin je nadasve bio grad u kojem je isključenik mogao stvoriti dom i razviti sposobnosti. »Obilje poticaja«, pisao je pjesnik Gottfried Benn o Židovima u autobiografiji, netaknut s obzirom na rasu, »umjetničkih, znanstvenih, komercijalnih improvizacija koje su podizale Berlin od 1918. do 1933. na razinu Pariza, potjecalo je najvećim dijelom od talenata ovoga dijela stanovništva, njegovih međunarodnih veza, osjećajnog nemira i iznad svega apsolutnog — *totsicher* — instinkta za kvalitetu.«¹⁹⁷ Nije čudo da je bilo dobrih Nijemaca, poput Heideggera, koji su gledali na Berlin, ne samo onaj iz razdoblja inflacije, kao na moderni Babilon i odbili u njemu živjeti.

Ali za republikance, na početku i na kraju weimarskog razdoblja, Berlin je bio grad uzbuđenja i nade. »Budućnost Njemačke«, rekao je Heinrich Mann 1921., »pokusno se nagovještava u Berlinu. Čovjek koji želi steći nadu treba gledati prema Berlinu.« Berlin stvara civilizaciju i on će, više nego zakoni, konačno provesti ujedinjenje Njemačke. »Da, Berlin će biti objubljeni glavni grad premda nije ni sanjao da će to postati.«¹⁹⁸ I Zuckmayer, republikanski dramatičar, slavio je u svojim sjeća-

¹⁹⁷ *Doppelleben*, u *Gesammelte Werke*, ur. Dieter Wellershoff (1958–1962), IV, str. 73. Benn jasno kaže da su neki od njegovih najboljih prijatelja bili Židovi.

¹⁹⁸ Citirano u Ludwig Marcuse, *Mein zwanzigstes Jahrhundert*, str. 54.

njima republikanski grad. Berlin je, rekao je, »bio vrijedniji od mnoštva. Ovaj je grad gutao talente i ljudsku energiju besprimjernom pohlepom«, on je »usisao« talente zbiljske i lažne »snagom nalik na tornado«. Tih dana »pričalo se o Berlinu kao što se priča o vrlo poželjnoj ženi čija je hladnoća i koketnost naširoko poznata«. Nazivali su je »arogantnom, snobovskom, skorojevičkom, zapuštenom, običnom«, ali je svima bila u središtu maštanja i cilj svačije želje: »Svi su je željeli, svakoga je privlačila.« Onaj »koji je imao Berlin posjedovao je cijeli svijet«. Bio je to grad koji je tražio, i davao energiju: »Trebalo nam je malo sna i nikad nismo bili umorni.« Bio je to grad varalica i bogalja, hitova i beskrajnih razgovora, novinarstva koje je bilo »okrutno, nemilosrdno, agresivno, ispunjeno krvavom ironijom, premda ne obeshrabrujuće« i kritike koja je, jednako tako, bila stroga, nekonformistička, ali pravedna, u potrazi za kvalitetom, ushićena kvalitetom. »Berlin je imao okus budućnosti i zato smo rado prihvaćali budalaštine i hladnoću.«¹⁹⁹

III

Ako je Berlin imao okus budućnosti, onda je okus Berlina bio okrutno krivo shvaćen: malo je budućnosti preostalo. Život nije htio ostaviti umjetnost na miru. Istina, sredinom zlatnih dvadesetih stvari su se činile znatno bolje na svim poljima: nezaposlenost je pala, plaće su porasle, politički ekstremizam se činio iscrpljen — Weimarska Republika je postala dobro mjesto za život. Postupno, upravo tih godina, Njemačka je prekinula svoju izolaciju i ponovno se pridružila zajednici naroda. Stresemanova vanjska politika i protok vremena su se isplatili. Njemačka, Francuska i druge zapadne sile su 1925. godine zaključile sporazum u Locarnu koji je uredio njemačke granice na zapadu i ponovno postavio Njemačku u položaj neovisne sile koja pregovara sa svojim susjedima, a ne moli za usluge. »Duh Locar-

¹⁹⁹ *Als Wäre's ein Stück von mir*, str. 311–314.

na« postao je poslovičan izraz za razdoblje pomirbe. A slijedeće, 1926. godine, Njemačka je ušla u Ligu naroda.

No, Weimarska Republika tih godina bila je nalik društvu na čarobnoj gori: crveni obrazi krili su podmukle simptome. Jedan od najpodmuklijih je bio kartelizacija kulture po modelu kartelizacije industrije. Alfred Hugenberg, istaknuti član desnoga krila desničarske Njemačke nacionalne partije, beznadni reaktionar i politički ambiciozan magnat, sagradio je medijsko carstvo i postao glasan, enormno utjecajan glas kontrarevolucije. Časnici su, govorilo se, čitali samo njegove novine. Hugenberg je skupio desetke novina diljem zemlje, kupio popularni berlinski dnevnik *Berliner Lokalanzeiger*, posjedovao novinsku agenciju koja je širila vijesti — njegove vijesti — brojnim pretplatnicima, preuzeo 1927. godine propalu UFA i pretvorio je u najvećeg proizvođača snova u zemlji. Osobno neugledan, Hugenberga je pokretala nezasitna politička strast i mržnja maskirana u uvjerenja, a njegovi su financijski izvori bili golemi. Njegove kampanje su bile predvidive — protiv Stresemanna, protiv Locarna, protiv bilo kakva pokušaja međunarodnog sporazuma, protiv liberalizma, protiv Weimarske Republike — ali zbog svoje očekivanosti nisu bile ništa manje učinkovite. Kao disciplinirane jedinice njegove su novine vodile opake kampanje dok je vlasnik u Reichstagu ili na stranačkim kongresima kopao grob Weimarskoj Republici. Nisu svi Hugenbergovi propagandistički naponi bili tako izravni i očiti kao što su bili uvodnici u njegovim novinama. Njegov UFA izbacio je filmove koji su mu neizravno pomogli: veseli, površni mjuzikli koji su skretali pozornost s politike ili nezaposlenosti, povijesni filmovi o njemačkim junacima s aluzijama uperenima na Versailleski *Diktat* i jednako posvećeni slavljenju odlika koje su ljudima Weimarske Republike očigledno nedostajale. Hugenberg je prodavao ne samo mišljenja nego i zbrku, a jedno i drugo bilo je jednako opasno za Weimarsku Republiku.

Hugenberg, naravno, nije imao monopol na stvaranje mišljenja. I republikanci su imali svoje magnate, veliku izdavačku kuću Mosse i još veću Ullstein. Raspon Ullsteinovih posjeda je bio znatan, gotovo zastrašujući. Kuća je izdavala knjige i budno

skrbila za svoje najprodavanije autore, kao na primjer za Vicki Baum. Tjedni magazin *Berliner Illustrierte* tvrdio je da je najčitaniji časopis te vrste u Europi. Na profitabilnom polju ženskih časopisa, Ullsteinova *Die Dame* bila je vodeći časopis. Za prosječan ukus, kombinirajući dobro sročene eseje, isprazne kratke priče, pikantne reportaže i fotografije golih djevojaka, bio je *Uhu*, mjesečnik džepna formata. Kućanice su imale dobro uredivan *Blatt der Hausfrau*, djeca *Heitere Fridolin*, a otpor intelektualaca prema Ullsteinu smanjivao je magazin za intelektualce, *Querschnitt*. Tu su bile jake Ullsteinove dnevne novine *Berliner Zeitung*, poznate kao »B. Z. am Mittag« i stari ugledni *Vossische Zeitung*. Ullsteinova izdavačka kuća okušala se 1928. godine u izdavanju pikantnog tabloida, prikladno nazvana *Tempo* koji su berlinski šaljivci ubrzo nazvali »*Die jüdische Hast* — Židovska nervoza«. To nije bio ni izdavački ni komercijalni uspjeh, ali to je bila iznimka — Ullstein nije navikao na neuspjehe.

Ullstein nije izdavao samo površne mediokritete poput Vicki Baum. Lista njegovih suradnika bila je duga i raznolika, a kvaliteta njegova novinarstva uglavnom visoka. »Ako danas netko priča sa starim Berlinčanima«, piše Vicki Baum u autobiografiji, »s onima koji su živjeli dvadesetih, a sad žive negdje drugdje, oni će uzdisati s jakom nostalgijom i reći vam da nigdje nema usporedbe sa živim, fascinantnim Berlinom tih godina. Da, i jedno od središta užega grada bila je kuća Ullstein. Bila je centar liberalizma.... Biti poznat kao liberal i kao intelektualac bila je tada velika čast, cilj beskrajno poželjan i vrijedan rada i borbe. Za Ullstein je liberalizam značio da su vrata ostala širom otvorena za najveću raznolikost mišljenja, ideja, pojmova i stavova. Naši autori uključivali su sve dugine boje, od crvene na ekstremnoj ljevici — Brechta i Tollera — preko čitave skale ekspresionističke škole do antimilitarističke, antiratne knjige *Im Westen nichts Neues* mladog Remarquea, do tamno zelenih ostarjelih, zaraslih u mahovinu nativističkih pisaca — *Heimatschriftsteller* — kao Richard Skowronnek.«²⁰⁰ U ovom opisu ima istine, ali on, kao i sve kod Vicki Baum, ostaje na površini.

²⁰⁰ Vicki Baum, *Es war alles ganz anders: Erinnerungen* (1962), str. 354.

Ullsteinovo monopoliziranje tržišta — moja lista je samo naznaka njegove goleme financijske moći — učinilo je mnoge pisce duboko nesigurnima, stvorilo konflikte između potreba i uvjerenja i nezdravu, možda kobnu podjelu između onih koji su pripadali i onih koji nisu. Za pisca bez drugih prihoda, Ullsteinova potpora je značila luksuz, a Ullsteinova nezainteresiranost ili nenaklonost gotovo pa gladovanje. Prije premijere *Der fröhliche Weinberg* Carl Zuckmayer, koji je imao ugovor s Ullsteinom, tražio je mali dodatni predujam — stotinu maraka — da kupi majci poklon. Bio je odbijen. Nakon premijere, koja je postigla skoro besprimjeran uspjeh kod kritičara i publike, Zuckmayeru je rečeno da može odmah dignuti iznos do deset tisuća maraka, a odmah poslije Božića — bilo je to 23. prosinca kad je bilo malo gotovine u opticaju — može raspolagati većim sumama. A kad su se na proslavi Zuckmayerova uspjeha pojavila trojica od petorice braće Ullstein, njegova je budućnost bila jednostavno zajamčena.²⁰¹ Kurt Tucholsky, koji je godinama povremeno radio za kuću Ullstein i osjećao se krivim i podmitljivim zbog svoje uslužnosti, točno je vidio vodeće ljude u vrhu uprave kao hladne, potpuno okrenute uspjehu i nemilosrdne.²⁰² Što je bilo još gore, u teškim vremenima koja su slijedila, također im je nedostajalo hrabrosti.

A teška vremena su dolazila. Počevši od 1929. godine, Weimarska Republika je pretrpjela niz traumatičnih udara od kojih se ni ona ni njezina kultura nisu nikad oporavile. Gustav Stresemann umro je 3. listopada 1929. godine. Bez obzira na njegova ograničenja, on je bio i za republikance u zemlji i za pomirljive umove u inozemstvu nenadoknativa snaga u službi dobra. Grof Kessler bio je tada u Parizu, 4. listopada zapisao je u dnevnik: »Sve pariške jutarnje novine izvještavaju o Stresemannovoj smrti najvećim mogućim slovima. Gotovo kao da je umro najveći francuski državnik. Žalost je opća i istinska. Dobiva se osjećaj kao da imamo europsku domovinu.« Citira i

²⁰¹ Vidi *Als Wäre's ein Stück von mir*, str. 405–413.

²⁰² Vidi Kurt Tucholsky Mary Gerold–Tucholsky, 18. rujna 1928. *Ausgewählte Briefe*, str. 488–490.

londonski *Times*: »Stresemann je bio od neprocjenjive koristi za Njemačku Republiku; njegov rad za Europu u cjelini bio je skoro isto tako značajan.«²⁰³ Tad je nastupila velika ekonomska kriza, nezaposlenost, a neprekidne političke krize kulminirale su na izborima u rujnu 1930. godine koji su desetkovali građanske stranke, dali nacistima šest i pol milijuna glasova i stotinu i sedam zastupnika u Reichstagu te doveli do Brüningove poludiktature, do vladanja hitnim dekretima. Preživjeli poput Hanne Arendt i Haja Holborna svjedočili su o svojem očaju i uvjerenju da je svemu došao kraj. »Njemačko intelektualno stanje duha je«, sjećao se kasnije Franz Neumann, »bilo, davno prije 1933. godine, skeptično i očajno, na granici s cinizmom.«²⁰⁴ Ako je to bilo raspoloženje nekih prije 1930. godine, u rujnu te godine intelektualci su izgubili svaku nadu u poboljšanje. Kad je krajem 1935. godine Arthur Rosenberg, u egzilu u Engleskoj, pisao *Povijest njemačke republike*, zaključio ju je godinom 1930., a preostale tri godine do Hitlerova uspona na vlast obradio je u epilogu. Bila je to tendenciozna periodizacija povijesti Weimarske republike, ali ona otkriva više od raspoloženja razočaranja i prognana povjesničara — otkriva neugodnu stvarnost.

Do 1930., zapravo čak i prije 1930., političke podjele su se produbile i rasprave su postale neugodne, uvredljive, često su prelazile u pravo nasilje. Hitlerovo razmetanje u rujnu 1930. godine da će, kad dođe na vlast, padati glave bilo je jezovito, iako još uvijek nepotpuno, nagoviješteno uličnim sukobima. U prosincu 1930., na premijeri filma *Im Westen nichts Neues* Ericha Maria Remarquea — po romanu koji je već razdražio desnicu velikom prodavanošću, prikazivanjem rata kao pakla i tvrdnjom da su njemački vojnici, daleko od toga da im je bio zabijen nož u leđa kod kuće, izgubili rat na bojišnici — nacisti su, pod Goebbelsovim vodstvom, radili izgrede, upadali u kino-dvorane, bacali dimne bombe, puštali miševe, i konačno postigli da film bude zabranjen. U bijesu i proročkom očaju, Carl von Os-

²⁰³ Kessler, *Tagebücher*, str. 595–596.

²⁰⁴ Neumann, »The Social Sciences,« *The Cultural Migration*, str. 14.

sietzky je napao republikance zbog njihove mlitavosti i kukavičluka. Strašljivi republikanci, pisao je, sastavili su »osobito lju-pku formulu«, s osmijehom žaljenja kažu jedan drugome: »Što se može? Film je, na kraju krajeva, tako loš!« Ali, Ossietzky se usprotivio, »ovo je politički događaj nepovezan s estetskim kategorijama. Potpuno je irelevantno jesu li film i knjiga po kojoj je film snimljen umjetnička djela. Jedino je pitanje treba li svjesno umjereni pacifistički način razmišljanja... i dalje biti dopušten ili ne.« Prvo ga je »otvoreno zastrašivala« fanatična svjetina »pod vodstvom šepavih psihopata«, potom ga je »potiho ukinuo neki sumnjiv službenik u sumnjivom cenzorskom uredu«. Balačnosti koje je svaki njemački i strani državnik izgovarao u svakoj mogućoj prilici — da mir ima prednost pred ratom — »sad je u Njemačkoj postigao šarm zabranjenoga«. Fašizam je postigao novu pobjedu, a liberalni kukavičluk, koji jednostavno u teškim trenucima ostaje kod kuće, sad je bankrotirao. »Fašizam je moguće pobijediti samo na ulici. Protiv svjetine iz Nacional Socijalističke partije imamo samo jednu logiku: logiku čvrstog biča; da ih ukrotimo imamo samo jednu doktrinu: *A un corsaire — corsaire et demi!*«²⁰⁵

Bio je to hrabar i uzaludan usklik. Socijalni demokrati su se držali republikanske legalnosti, kuća Ullstein, i sama židovska, nastojala se prilagoditi prijetjećim uvjetima pročišćavajući svoje redove od Židova i radikala, usvajajući domoljubni, čak i šovinistički ton — što je obeshrabrilo njihove prijatelje, a nije smirilo njihove neprijatelje. Antisemitizam, već dugo endemski prisutan na sveučilištima i standardni bojni poklič desničarskih stranaka, postao je žešći nego ikad. Nestrpljivi i zgroženi, određeni broj obećavajućih ili istaknutih intelektualaca borio se za istu stvar zajedno s komunistima, pristupajući partiji ili pokoravajući se njezinoj disciplini, time odražavajući i pogoršavajući polarizaciju u političkom životu. Arthur Köstler, koji je stigao iz Pariza u rujnu 1930., na dan sudbonosnih izbora za Reichstag

²⁰⁵ Carl von Ossietzky, »Remarque-Film«, *Weltbühne*, 1930, u *Ausnahmezustand*, str. 218, 220.

raditi za izdavačku kuću Ullstein u Berlinu smatrao je Weimarsku Republiku osuđenom na propast, liberale i socijaliste vriednima prezira, a komunizam jedinom nadom. I Bertolt Brecht, koji je otkad se preselio u Berlin s naklonošću proučavao marksizam, stalno se kretao ulijevo. Svoje gnušanje prema građanstvu i materijalističku filozofiju izrazio je 1928. godine u *Operi za tri groša*: Mackie Messer ismijava svoju građansku publiku zbog uživanja u svojim debelim trbusima i u pokornosti radnika, i uvjerava ih da kako god pokušavali izokrenuti istinu jedno je bilo sigurno: nažderati se bilo je prvo, etika je dolazila iza toga. To su neprolazni stihovi:

Svi vi, što pripovijedat samo znate,
da mora biti čestit život naš,
vi treba prvo hljeba da nam date,
jer nema l' hljeba, sav je moral laž.*

Ali nakon što je partija osudila njegov cinizam i odijeljenost od društvene zbilje, okrenuo se didaktičkim komadima, radikalizirao *Operu za tri groša* u sirov antikapitalistički scenarij i roman, napao zabavu kao »kulinarsku operu«, zahtijevao dramu posvećenu napretku i počeo zagovarati filozofiju samožrtvovanja do smrti u ime same stvari.

IV

Ova politička linija naišla je na odaziv, a komunisti i socijalni demokrati čvrsto su se držali pred nacističkim jurišem. Ali ni komunisti ni socijalisti nisu nikad mogli osvojiti onaj dio stanovništva koji je postajao iz tjedna u tjedan strateški sve značajniji: mlade.

* B. Brecht, *Opera za tri groša* (preveo M. Fotcz, Zagreb 1964.), str. 93.

Politička povijest mladih u Weimarskoj Republici je, među mnogim njenim ironijama, najbolnija. Kao što je literatura o odnosu između oca i sina pokazala od početka, postojala je zbrka ne samo oko toga tko bi trebao pobijediti nego i tko je tko. Politizirani mladenački pokret, i studentske organizacije koje su skoro sve bile desničarske, u koje su sve više ulazili nacisti i počeli njima dominirati, tvrdio je da govori za mlade i mladost. Po njihovu, ljudi koji su stvorili Weimarsku Republiku *Novemberbrecher* bili su sredovječni ne samo po godinama već i po načinu razmišljanja. Weimarska Republika je, tvrdili su, rođena stara. U nekim su stvarima imali pravo, u nekim nisu: nacisti nisu bili jednostavno reakcionari. Neka njihova stajališta, bilo nihilistička bilo totalitarna, značila su odbacivanje koliko tradicionalnog autoritarizma propalog carstva toliko i modernog demokratskog racionalizma umiruće Weimarske Republike. Neke vode desničarske mladeži bile su istinski revolucionari ili mladići opijeni smrću. Mladež je bila mlada do te mjere, i tako kobno, da je zatvorenih očiju srljala u ponor. Ali ako su tražili *Führera* koji bi organizirao njihovu energiju i prisilio ih na zamamnu pasivnost potpune poslušnosti, obnovljenu i pročišćenu monarhiju ili prusku–socijalističku diktaturu, oni su također izdali svoju mladost i pokorili se ne samo političkim avanturistima i psihotičnim ideolozima nego i starom industrijsko–militarističkom birokratskom stroju maskiranom u novim formama.

Nacisti su brzo prepoznali važnost mladeži. Mladi koji do tad nisu glasovali i mladi koji su tek trebali početi glasovati bili su za njih dva izvora goleme potencijalne glasačke snage. Obje grupe su bile željne akcije — bilo kakve akcije, surovi, često prožeti idejama rasne čistoće i potpune mržnje za najupadljivije isključeničke — Židove — i očajni zbog svoje budućnosti. Na kraju krajeva, postala je žalosna uobičajena šala među studentima da na pitanje što žele postati nakon završene škole odgovore: »nezaposlen«.

Postoji mnoštvo dokaza da su mladi, osobito studenti, započeli skretanje udesno prije starije generacije. Socijalno demokratska partija objavila je 1930. godine da je manje od 8 posto njezinih članova bilo ispod dvadeset pet, a manje od polovice

ispod četrdeset godina.²⁰⁶ Iste godine general Groener je izjavio da »radikalizacija« studenata — radikalizacija na desno — znači ozbiljnu opasnost za zemlju.²⁰⁷ Te iste godine studenti na sveučilištu u Jeni klicali su novom profesor, žestoku antisemitu Hansu F. K. Güntheru koji je bio nametnut sveučilištu kao profesor nove katedre »*Rassenkunde* — znanosti o rasama«. Do 1930. godine — svakako do 1931. — studenti na sveučilištima i gimnazijama, od kojih su mnogi već dugo priređivali antisemitske izgrede protiv profesora Židova i radikala i nisu dopuštali studentima Židovima pristup u svoja udruženja, bili su uvelike naklonjeni nacionalsocijalizmu. Možda su polovica bili nacisti, mnogi su bili potpuno apolitični, a tek je poneki bio otvoreno republikanac.

Taj desničarski zaokret njemačke mladeži bio je dio i znak ozbiljne bolesti. Postojao je čitav romaneskni žanr koji se bavio samoubojstvima mladih srednjoškolskih učenika *Schülersebstmordromane* i njihova popularnost je odražavala opći interes za važnu pojavu. Početkom 1929. godine Friedrich Torberg objavio je karakterističan roman o samoubojstvu učenika, *Der Schüler Gerber*, i u predgovoru lakonski spomenuo da je u jednom tjednu — od 27. siječnja do 3. veljače 1929. — u novinama pročitao u deset takvih samoubojstava. I Ernst Toller, koji je umro od svoje ruke 1939. godine, posvetio je autobiografiju »uspomeni na mojeg nećaka Harryja koji se ubio 1928. godine u osamnaestoj godini«. U predgovoru autobiografiji, iz 1933. godine, bespomoćno je žalio mladež »koja je krenula raznim putevima, slijedila lažne bogove i lažne vođe, prestano pokušavajući pronaći jasnoću i zakonitosti duha«.²⁰⁸

A kako su mogli naći jasnoću usred opće kakofonije, sukobljenih poziva, nacističkih skupova od kojih je vrila krv i općeg

²⁰⁶ Vidi Franz Neumann, *Behemoth*, str. 18.

²⁰⁷ Citirano u George L. Mosse, »Die deutsche Rechte und die Juden«, u *Entscheidungsjahr 1932: Zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik* (1965), str. 197.

²⁰⁸ Ernst Toller, *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte* (1961), str. 26, 27.

stanja u bolesnoj Weimarskoj Republici? Popularni mediji, prije svih filmovi, bili su smišljeni uglavnom da bi sijali zbrku i nisu samo Hugenbergovi izričiti nalozi posijali zbrku. Još 1927. godine uvelike precijenjen redatelj Fritz Lang prikazao je neukusan ekstravagantan film *Metropolis* što ne bi bilo važno da nije bio tako ozbiljno shvaćen i naveliko hvaljen. *Metropolis* je fantazija bez mašte, slikovita, loše zamišljena, i u biti reakcionarna bajka u kojoj se može preporučiti samo nekoliko dobrih kadrova pokreta masa i rastuće vode. Film prikazuje klasnu borbu kao znanstvenu fikciju i nudi zaključak koji je moguće nazvati samo promišljenom laži: Metropolis je grad budućnosti u kojem okrutno podjarmljeni radnici rade često do smrti u podzemnim tvornicama dok uska elita gospodara uživa u dokolici i bezbrižnim zadovoljstvima na golemim imanjima i uređenim vrtovima upotpunjenima vodoskocima i paunovima. Sin jednoga od gospodara iz te uske elite odlazi u podzemlje da »potraži svoju braću« i pomiri dva sloja koja se nikad ne susreću. No, razlozi njegova interesa za društvo su krivi: zaljubio se, naravno na prvi pogled, u ljupku radnicu koja je zalutala u njegov vrt. Radnja je zbrkana i nije vrijedna prepričavanja u detalje, uključuje radničku pobunu koju je potaknuo robot koji izgleda kao djevojka, ali je zapravo lutka u rukama gospodara. Uništavajući strojeve, radnici skoro uništavaju sami sebe, ali mladić i djevojka spavaju radnike i njihovu djecu, zli izumitelj robota je uništen i u posljednjoj sentimentalnoj sceni, nakon što se mladić i djevojka ponovo sjedine, otac–i–gospodar je prisiljen rukovati se s predradnikom — poučna scena u kojoj je gospodar hladni gospodin, a radnik nespretan, škrt na riječima, svjestan inferiorna statusa — i klase su bile pomirene. Pouka je jednostavna: čak i pod najgorim okolnostima — a takve su bile u Metropolisu — samo zloduh može potaknuti na štrajkove ili na pobunu. Istina leži uvijek u posredovanju srca. To je odbojan film premda nije odbojniji od mnogih na koje Kracauer svraća pozornost, u kojima se muškarci slamaju a žene ih tješe. Kao što je Kracauer primijetio neprestano su se ponavljale scene u kojima muškarac

stavlja glavu, bespomoćan, na ženine grudi.²⁰⁹ Osveta oca i sve-moć majke bili su dva jednaka aspekta weimarske scene, oba jednako pogubna za mlade.

Odgovorni republikanski publicisti nisu bili slijepi za takve opasnosti, mnogo je napisano o onima koji su bili ravnodušni prema Hitleru i prema nacifikaciji mladeži, ali premalo o onima koji su pisali i govorili protiv njih dok nisu bili prisiljeni na šutnju. Thomas Mann i Friedrich Meinecke bili su samo dvojica među mnogima koji su nagovarali studente na strpljenje i poštovanje istinske slobode koja dolazi s racionalnošću i disciplinom. Popularni romanopisac Jakob Wassermann se 1928. godine bavio sukobom oca i sina u dugačkom, tendencioznom romanu *Der Fall Maurizius* koji prikazuje borbu hrabra adolescenta protiv hladna, okrutna, utjecajna oca: otac, tužitelj, nekad davno je počinio čin sudske nepravde. Sin, nakon ustrajne istrage, otkriva očev zločin, odriče ga se — »Ne želim biti tvoj sin« — i tom izjavom neovisnosti tjera oca u ludilo. Dječakov jedini bliski školski prijatelj napada desničarske studente da su tek marionete u rukama nepoznatih snaga, da »dopuštaju da ih ljudi za koje čak ne znaju ni jesu li plaćeni agenti reakcije guraju amo tamo kao punjene lutke«.²¹⁰

Sudeći po književnosti, ova zabrinutost je poprimila do 1932. godine razmjere panike. Prvih šest mjeseci te godine, sudeći samo po jednom primjeru, mjesečnik *Neue Rundschau* objavio je ništa manje nego šest dugih članaka, svi puni zabrinutosti, pametni, ispunjeni razumijevanjem za probleme mladih koji su poticali na razum i strpljenje. Jakob Wassermann je duboko suosjećao s »osjećajem beznada kod studenata«. Iza mladog čovjeka je, pisao je, »rat, pred njim društveno rasulo, s lijevice ga potežu komunisti, s desnice nacionalisti, a nigdje oko njega nema ni traga čestitosti ili racionalnosti, svi su se njegovi instinkti izopačili u mržnju«. Ipak, preklinjao je, nije sve u osje-

²⁰⁹ Vidi Kracauer, *From Caligari to Hitler*, str. 98–99, 112, 114, 122, 157–158, 171.

²¹⁰ Jakob Wassermann, *Der Fall Maurizius* (1928), str. 586, 19.

dopuštenjem Felixa Gilberta

FRIEDRICH MEINECKE, ERICH MARCKS AND HERMANN ONCKEN, 1929. GODINE

Trojica istaknutih povjesničara. Oncken i Marcks bili su stručnjaci za povijest 19. stoljeća; Meinecke, jedan od najslavnijih Vernunftrepublikanera, bio je međunarodno poznat po svojim radovima o njemačkom nacionalnom duhu, demonskoj sili raison d'état i usponu historicizma.

Iz autorove zbirke

MAX LIEBERMANN: ALBERT EINSTEIN

Za svog dugog života, Max Liebermann (1847.1935) bio je najpoznatiji slikar u Njemačkoj; za razliku od svoga predloška, Einsteina, danas je prilično zaboravljen. Židov i pravi Berlinčanin, Liebermann je dočekaio dolazak nacista neprevedivom izjavom: »Mannkann nicht soviel fressen, wie man kotzen möchte!« Grubo prevedeno: »Ne možeš toliko žderati, koliko bi htio povraćati!« Prikladan komentar, ne o životu, već o smrti Weimarske Republike.

čajima, nisu sve akcije dobre samo zato što su akcije. »Nije svaki četrdesetogodišnjak zločinac i idiot samo zato što je dvadeset godina stariji od tebe, nije svaki pedesetogodišnjak ili šezdesetogodišnjak reakcionar ili neprijatelj, nije svaki otac budala i nije svaki sin junak i mučenik.«²¹¹ Na drugom mjestu u istom časopisu Ernst Robert Curtius je opisao rastuću krizu na sveučilištu i pozivao na oživljavanje humanističkih standarda,²¹² dok je filozof Ernst von Aster u oštroumnom članku raščlanio ono što je nazvao »metafizika nacionalizma« u kojem je zablježio ono što su drugi već ranije primijetili: »neobičnu vezu« između »revolucionarne pobune protiv autoriteta i tradicije« i »slijepe pokornosti prema *Führeru*« među mladima.²¹³ U dva uznemirujuća eseja, publicist i izdavač Peter Suhrkamp skicirao je obrise i najavio ishod očeve osvete. Mladež, pisao je, gleda na junačke dane svojeg pokreta — prije Prvoga svjetskog rata. »Njihova razmišljanja su prikrivene težnje; u njihovim raspravama se privatne ideje ističu kao *Weltanschauung*.« Još uvijek su vjerni kultu junaka. »Bez junaka oni ne osjećaju ništa. Oni se prepuštaju. Uništavaju se. Oni nisu nikad shvatili teškoće, opasnosti i okrutne zakonitosti zbilje.« Ukratko, oni još nisu odrasli. Sad, u dubokoj duhovnoj i gospodarskoj nuždi, postaju antiintelektualno raspoloženi, odbacuju razmišljanje kao nemorno te se okreću od liberalnih stranaka i skupljaju pod okriljem otrcanosti i ovisnosti, oni »vole dril i spremno čekaju bilo koga tko će im zapovijedati«. To može biti prirodno za mlade, ali dosad mladi nisu nikad započeli revoluciju. No, danas je mladost, zaključuje Suhrkamp, otuđena, osiromašena, spremna na bilo što, ispunjena »strepnjom, mržnjom, bijesom i uzviše-

²¹¹ Jakob Wassermann, »Rede an die studentische Jugend über das Leben im Geiste: Zum Goethetag 1932«, *Neue Rundschau*, XLIII, dio I (1932), str. 530–544.

²¹² Ernst Robert Curtius, »Die Universität als Idee und Erfahrung«, *ibid.*, str. 145–167. Ovak i drugi eseji bili su poslije sabrani u Curtiusov slavni poziv na razbor i kulturu, *Deutscher Geist in Gefahr* (1932).

²¹³ Ernst von Aster, »Metaphysik des Nationalismus«, *Neue Rundschau*, XLIII, dio I (1932), str. 52.

nim gnjevom« možda spremna na pravu revoluciju. Sve što im treba je »istinska revolucionarna ideja«, ²¹⁴

To je dakle bila Weimarska Republika 1932. godine: jasna vizija i politička nemoć, strah, sumnja i trenuci iracionalne nade; među političarima centra, politika kao i obično, ali za svakoga drugog postojao je osjećaj kritičnog trenutka. Za neke *Vernunftrepublikanere* na lijevoj kako ih je zvao Felix Gilbert — situacija je imala aspekte velike tragedije: bili su otuđeni od institucija za koje su znali da ih moraju braniti od novih barbara i, ako su uopće bili borbeno raspoloženi, bili su spremni boriti se protiv nacista u beznadnom činu, ne da bi održali stvari kakve su bile nego da učine, u duhu Weimara, nešto bolje od Weimarske Republike. Köstler, koji je živio u samom središtu takve atmosfere među berlinskim novinarima sjećao se u autobiografiji šale koja je kružila među Ullsteinovim zaposlenicima; šale koja, bolje od dugačke analize, prenosi prevladavajuće raspoloženje 1932. godine. Bio jednom jedan krvnik imenom Wang Lun koji je živio u vrijeme vladavine drugog cara Ming dinastije. Bio je poznat po svojoj vještini i brzini obezglavljivanja svojih žrtava, ali je cijeloga života gajio tajnu želju, još neispunjenu: da odrubi glavu tako brzo da glava žrtve ostane na vratu. Vježbao je i vježbao i konačno u sedamdeset i šestoj godini ostvario svoj cilj. Na dan brojnih smaknuća otpremao je svakog čovjeka skladnom brzinom dok su se glave kotrljale u prašini. Tad je došao dvanaesti čovjek, počeo se penjati na stratište i Wang Lun je zamahom mača obezglavio žrtvu tako brzo da se nastavio uspinjati stepenicama. Kad je došao do vrha, ljutito je upitao krvnika: »Zašto produžavaš moju agoniju? Bio si milosrdno brz s drugima!« Bio je to Wang Lunov veliki trenutak, okrunio je svoje životno djelo. Spokojan osmijeh raširio se njegovim licem, okrenuo se svojoj žrtvi i rekao: »Samo ljubazno kimnite, molim.« ²¹⁵

²¹⁴ Peter Suhrkamp, »Die Sezession des Familiensohnes: eine nachträgliche Betrachtung der Jugendbewegung«, *ibid.*, str. 95–96; »Söhne ohne Väter und Lehrer: die Situation der bürgerlichen Jugend«, *ibid.*, str. 696.

²¹⁵ Köstler, *Arrow in the Blue: An Autobiography* (1952), str. 254.

Nekoliko mjeseci poslije Adolf Hitler postao je njemački kancelar, a ljudi Weimarske Republike raspršili su se, ponijevši sa sobom njezin duh u ezopizam unutarnje migracije, u smrt koncentracijskih logora, u samoubojstvo — samoubojstvo u berlinskom stanu nakon kucanja na vrata, na španjolskoj granici, u unajmljenom stanu u Parizu, švedskom selu, nekom gradu u Brazilu, hotelskoj sobi u New Yorku. No, drugi su ponijeli duh Weimarske Republike dalje u život, u velike karijere i trajni utjecaj u laboratorijima, bolnicama, novinarstvu, teatru, sveučilištima i dali mu njegov pravi dom, u egzilu.

PRILOZI

KRATKA POLITIČKA POVIJEST WEIMARSKRE REPUBLIKE

I. STUDENI 1918. — SRPANJ 1919: RAZDOBLJE NEVOLJA I POLAGANJA TEMELJA

Socijalni demokrat Philipp Scheidemann proglasio je Weimarsku Republiku 9. studenoga 1918. godine. Proglašenje je uslijedilo nakon više od četiri godine krvavoga rata kad su njemačke jedinice, premda još na stranom tlu, bile rastjerane, kad se Vrhovno zapovjedništvo njemačke vojske gorljivo zalagalo za mir, a carska administracija bila demoralizirana. Nakon što su zaustavili njemačko napredovanje na zapadnom frontu u proljeće 1918. godine, saveznici su krenuli u napad u ljeto i zadržali premoć. Njemački saveznici — Turska, Bugarska i Austro-Ugarska — bili su već u stanju rasula. Kancelar Hertling je 30. rujna dao ostavku, a 4. listopada ustupio mjesto princu Maxu von Badenu, poznatomu liberalnom monarhistu sklonom reformama u zemlji i međunarodnom sporazumijevanju. Princ Max je zatražio od predsjednika Wilsona primirje na temelju Četrnaest točaka. Zemlja je bila iscrpljena, izmučena do smrti avanturom koju je u kolovozu 1914. godine pozdravila kao izbavljenje od sitnih građanskih briga. Njemačka je brojala 1,8 milijuna poginulih i više od 4 milijuna ranjenih, a cijena u opremi, izgubljenim talentima, pomračenim umovima, očaju bila je neprocjenjiva. Od ranog ljeta 1917., kad je Reichstag donio rezoluciju kojom poziva na sporazumni mir, postalo je jasno da stari režim neće ostati nepromijenjen. Mornari u pomorskoj bazi u Kielu pobunili su se 28. listopada 1918. godine pa se prvog tjedna u studenome neka vrsta revolucije činila neizbježnom. Idealistički nezavisni socijalist Kurt Eisner proglasio je Bavarsku Republiku 8. studenoga, a sebe premijerom; drugi gradovi i *Länder* slijedili su njegov primjer. Istoga dana, kancelar Max von Baden izričito je zatražio carevu abdikaciju. U Berlinu su radnici izašli na ulice,

Groener, nasljednik generala Hindenburga i Ludendorffa, pridružio se kancelarovu zahtjevu. Wilhelm II. je otezao zahtijevajući barem prusko prijestolje, ali tražio je previše te je princ Max uzeo ono što njegov nadređeni nije htio dati. Proglasio je socijaldemokratskog vođu Friedricha Eberta svojim nasljednikom i objavio carevu abdikaciju. Neki su smatrali Scheidemannovo proglašenje republike prenatrženim, iz Scheidemannove točke gledanja jedva je bilo na vrijeme — preduhitriло je spartakiste koji su se spremali proglasiti sovjetsku republiku. Te je noći Wilhelm II. pobjegao u Holandiju.

Car i njegove pristaše bili su diskreditirani, vodstvo su trebali preuzeti socijalisti. Ali koji socijalisti? Socijalno demokratska partija već dugo je bila značajna politička partija, ali se već prije 1914. pretvorila u napeti savez podijeljen na radikale koji su ozbiljno shvaćali revolucionarni marksizam, sindikaliste koji su željeli zaboraviti ideologiju i tražili viši standard života i činovnike koji su se kompromitirali kad su govorili kao revolucionari a djelovali kao parlamentarci. Odluka partijske delegacije u Reichstagu 4. kolovoza 1914. godine da glasa za ratne kredite, čime je prekršila svoje godinama poštovano načelo, zauvijek je rascijepilo strukturu stranke. Početkom 1917. godine disidenti iz Socijalno demokratske partije osnovali su vlastitu stranku, Nezavisnu socijalno demokratsku partiju i vršili snažan pritisak za postizanje mira i socijalizma. Pridružila im se mala odlučna grupa marksističkih revolucionara koju su vodili Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht — spartakisti. Kako je pobjeda na bojnopolju sve više izmicala i kako je nezadovoljstvo kod kuće raslo, spartakisti su imali sve više podrške među radikaliziranim radnicima, osobito među nadzornicima u tvornicama, tvrdokornoj pragmatičnoj skupini spremnoj na revoluciju. Vodili su štrajkove i početkom studenoga 1918. godine osnovali Radnička i Vojnička vijeća po sovjetskom modelu. I tako, kad se Ebert zatekao sa sudbinom republike u svojim rukama sastavio je 10. studenoga privremenu vladu sa šest socijalista, od kojih su trojica bili iz redova Socijalno demokratske partije, a trojica iz redova Nezavisne socijalno demokratske partije. Privremena vlada ostala je gotovo dva mjeseca nepromijenjena.

Od 8. studenoga njemačka komisija za primirje pregovarala je sa saveznicima pod vodstvom istaknutog zastupnika Centruma

Matthiasa Erzbergera, bivšeg aneksioniste koji je postao pobornik mira. Rat je završen 11. studenoga premda mir još nije bio postignut. Bio je to obećavajući početak za novi režim, ali je dan ranije Ebert zaključio drugi sporazum koji će imati kobne posljedice za mladu republiku. Na večer 10. studenoga general Groener je pozvao Eberta, stavio vojsku »na raspolaganje njegovoj vladi« i za uzvrat tražio »podršku vlade u održavanju reda i discipline u vojsci. Časnički zbor je očekivao od vlade da se bori protiv boljševizma i bio je spreman za borbu. Ebert je prihvatio ponudu savezništva.«²¹⁶ Groener je bio, u usporedbi s ostalima, umjeren i odgovoran, ali takva nagodba dala je vojsci novi pristup vlasti i ugledu kao i priliku osobama mračnijima od Groenera.

Šesteročlana vlada raspala se 27. prosinca kad su Nezavisni socijalisti istupili nakon neuspješnih rasprava o budućnosti Njemačke unutar kabineta, na javnim sastancima i na ulicama. Ljevica je htjela svu vlast dati sovjetima i potpuno preustrojiti društvo. Socijalni demokrati su težili parlamentarnom režimu i zagovarali politiku čekanja do trenutka društvene i gospodarske preobrazbe. U prosincu bilo je uličnih tuča, poginulih, a to se pamtilo s gorčinom. Ali u cjelini zemlja je podržavala parlamentarizam socijalističke većine. Tako su 19. siječnja 1919. održani izbori za zastupnike za ustavotvornu skupštinu koja se trebala sastati u Weimaru. Usprkos bojkotu komunista, preko trideset milijuna Nijemaca izašlo je na izbore. Glasovalo se za četiristotine dvadeset i jedno zastupničko mjesto. Socijalno demokratska partija dobila je najveći broj glasova: jedanaest i pol milijuna i 163 zastupnika; Centrum, mješavina monarhista i umjerenih republikanaca dobila je manje od 6 milijuna glasova i 89 zastupnika; novoosnovana Demokratska stranka, u kojoj je bilo puno istaknutih građanskih intelektualaca i naprednih industrijalaca, prošla je izvanredno dobro dobivši oko pet i pol milijuna glasova i 75 zastupnika — ta je stranka, bogata talentima, s poštenim metodama predizborne borbe i zagovornica racionalnog programa, na kraju ispala »jedina stranka koja je izgubila u svim izborima«;²¹⁷ Nacionalna pučka stranka, konzervativci iz vre-

²¹⁶ Citirano u F. L. Carsten, *The Reichswehr and Politics, 1918–1933* (1966), str. 11.

²¹⁷ Fritz Stern, »The Political Consequences of the Unpolitical German«, *History* br. 3 (1960), str. 130.

mena Pruskog carstva, nepromijenjeni u svemu osim imenu, dobili su tri milijuna glasova i 42 zastupnika; Nezavisni socijalisti razočarali su svoje sljedbenike dobivši manje od dva i pol milijuna glasova i 22 zastupnika; dok je novoosnovana Narodna stranka, stranka Stresemanna, velikoga kapitala i desničarskih sklonosti, dobila 21 zastupnika na temelju samo jednog i pol milijuna glasova. Weimarska koalicija dobila je čvrstu osnovu.

Skupština je svečano otvorena 9. veljače 1919. godine. Dva dana kasnije izabrala je Eberta za predsjednika koji je zatim tražio od Scheidemanna da sastavi vladu. Ova prva vlada u punom sastavu imala je članove iz tri vodeće stranke, Socijalno demokratske, Centruma i Demokratske stranke — takozvana Weimarska koalicija. No, rad skupštine bio je osujećen premda ne prekinut neredima kod kuće i mirovnim procesom u inozemstvu. U Berlinu su Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht ubijeni 15. siječnja pod gnušnim okolnostima, u Bavarskoj je Kurt Eisner ubijen 28. veljače, u ožujku su socijalnom demokratu Noskeu, zaduženom za uspostavu reda, pomagali prilično sumnjivi fanatični *Freikorps* — žurno osnovane paramilitarne organizacije bivših časnika, nezaposlenih skitnica i mladih pustolova željnih ubijanja. Ubojstvo Eisnera dovelo je do daljnjeg nasilja u Bavarskoj, potom do općeg štrajka i proglašenja Socijalističkog vijeća republika. Tu su republiku zatim surovom okrutnošću zbacile vladine čete krajem travnja i početkom svibnja. Jedna od žrtava bio je književnik Gustav Landauer, plemenit idealist i komunist kojega su vojnici na smrt pretukli u zatvoru.

Za to vrijeme je njemačka delegacija u Versaillesu, prezrivo pozvana u travnju da prihvati mirovne uvjete, pokušavala malo ublažiti ono što nije mogla znatnije popraviti. Nijemci su se razbjesnili kad su doznali mirovne uvjete. Scheidemannova vlada je 20. lipnja dala ostavku i sljedećeg dana bila zamijenjena vladom koju je vodio Gustav Bauer, još jedan socijalni demokrat. Nova vlada odbila je samo nekoliko odredaba, ali su saveznici ostali čvrsti: gubitnici moraju potpisati bez ikakvih zadržki. Suočena s ultimatom njemačka vlada je popustila pa je 28. lipnja nova delegacija predvođena socijaldemokratskim ministrom vanjskih poslova Hermannom Müllerom potpisala *Diktat*. Ništa drugo nije bilo moguće.

Ali koliko god je bila neizbježna, poniznost je ostavila ožiljke koji nikad nisu zacijelili.

Versailleski sporazum nametnuo je teške gospodarske, političke i psihološke obveze poraženoj Njemačkoj. Alsace-Lorraine su bili vraćeni Francuskoj, istočna Prusija bila je odcijepljena od srca Njemačke, zapadna Prusija, Gornja Šleska i Poznań bili su predani Poljskoj, Gdanjsk je pretvoren u slobodni grad, a Belgija je dobila nekoliko malih okruga. Ugovor je ostavio otvorenim uređenje drugih graničnih područja kasnijim plebiscitima, oduzeo Njemačkoj njezine kolonije, zabranio savez Austrije i Njemačke, nametnuo vojnu okupaciju lijeve obale Rajne, smanjio njemačku vojsku na 100.000 vojnika, ukinuo Vrhovno zapovjedništvo njemačke vojske i na druge načine pokušao kontrolirati njemački militarizam. Najodbojniji — svakako najprovokativniji — od svih odredaba bili su članci koji su oduzeli Nijemcima ono neopipljivo, »čast«. Ugovor je pozivao Nijemce da izruče svoje »ratne zločince«, uključujući bivšeg cara, za suđenje zbog »zvjerstava«, a članak 231 je zahtijevao da »Njemačka i njene saveznice« prihvate »odgovornost« za »uzrokovanje svih gubitaka i šteta« kojima su savezničke snage bile izložene »agresijom njenih saveznica«. Njemačka je trebala platiti još neobjavljenu svotu ratne odštete. Odredba nije upotrijebila riječ »krivnja«, ali je bila ubrzo označena kao »odredba o krivnji za rat«. Dok su se gotovo svi Nijemci nadali opozivu ugovora, neki su se nadali osveti.

Usprkos svemu, weimarska skupština se usuglasila i donijela ustav u relativno kratkom vremenu — prihvaćen je 31. srpnja 1919. i stupio na snagu 11. kolovoza. Ustav je sadržavao skup kompromisa koji je uznemirio mnoge, a oduševio samo nekolicinu. U nekim točkama bio je to posve jednostavan dokument. Njemačka je postala demokratska republika. Pravo glasovanja za Reichstag, nacionalno zakonodavno tijelo, imali su svi iznad dvadeset godina, Njemačka je i dalje ostala federalna država iako su ovlasti raznih *Länder* bile u velikoj mjeri ograničene. Vlada, glavno izvršno tijelo, bila je odgovorna Reichstagu. Ali Njemačka nije dobila pravi parlamentarni režim: po ustavu je dobila jakog predsjednika kojeg se na općim izborima biralo na sedam godina. Predsjednik je bio simbol kod kuće i predstavnik u inozemstvu, mogao je raspustiti Reichstag, odabrati i otpustiti kancelara i preuzeti brigu ako bi

»javna sigurnost i red bili ozbiljno narušeni ili ugroženi«. To je bio zloglasni članak 48. Po svojoj upotrebi sredstava poput proporcionalnog predstavnštva, izglasavanja političkih odluka i referendumu, ustav je bio jednako moderan kao i njegovo demokratsko biračko tijelo. U području gospodarskog zakonodavstva i društvene preobrazbe, od čega su toliko očekivali tako puno, bio je prilično neodređen. Položio je temeljna prava i obveze Nijemaca i obećao mogućnost neke vrsti gospodarskog parlamenta. Ali na kraju malo je bilo napravljeno. Kompromis između građanstva i radništva završio je pobjedom buržoazije nad proletarijatom. Ipak, mnogo je bilo učinjeno. Usprkos mnogim prigovorima Njemačka je čak usvojila i novu zastavu — crnu, crvenu i zlatnu, zastavu iz 1848. godine. Kad su zastupnici stigli kući nakon Weimara, njihova je Njemačka bila u velikim poteškoćama, ali republika je započela svoj život.

II. KOLOVOZ 1919 — PROSINAC 1923: VRIJEME NEVOLJA SE NASTAVLJA

Događaji u prvoj godini postojanja Weimarske Republike nisu predodredili njezinu sudbinu, ali su odredili njezin opći smjer. Slijedeće četiri godine bile su u znaku nasilja kod kuće i nepopustljivosti u inozemstvu što je jedno na drugo utjecalo i, na nesreću, oboje pojačavalo.

Kancelar Bauer ustupio je mjesto kolegi socijalnom demokratu Mülleru u ožujku 1920., nakon zastrašujućega, ali neuspješnoga Kappova puča. Müller je zadržao koaliciju do lipnja. Kappov puč je bio prvi ozbiljni pokušaj kontrarevolucije. Otkad je Versailleski ugovor bio prihvaćen, oni koji se s njim nisu mogli pomiriti propagirali su protiv republike i kovali urote za obnovu monarhije. Urotnici su udarili 13. ožujka 1920. godine. Mornarička brigada krenula je na Berlin gdje su je pozdravili Ludendorff i Dr. Wolfgang Kapp, vođa puča — istočnopruski službenik i, što je vrlo značajno, civil koji se pojavio u gradu i zahtijevao mjesto kancelara. Jedinice su odbile pucati na pobunjenike — svoje kolege — pa je vlada postupila razborito i pobjegla. Ali urotnici su bili neiskusni, budalasti, državni službenici im se nisu htjeli pridružiti, a opći

štrajk paralizirao je »novi režim«. Nakon četiri dana Kapp i njegovi kolege »dali su ostavke« predavši ono što nikad nisu ni držali. Osim Bavorske, gdje su reacionari zadržali kontrolu, stara vlada je ponovo preuzela vlast. Noske, kojeg je vojska smatrala preblagim, bio je otpušten iz vlade. Kappu je bilo dopušteno da pobjegne u inozemstvo, a velika čistka na koju je Scheidemann s pravom pozivao nikad nije provedena.

Izbori za Reichstag koji su bili pogubni za republikance održani su 6. lipnja 1920. godine. Iz njih su Njemačka nacionalna stranka i Stresemannova Pučka stranka izašle ojačane dodavši milijune glasova i desetine zastupnika, Demokratska stranka pala je spektakularno dobivši tek trećinu ranijih glasova, Socijalno demokratska partija dobila je samo pet i pol milijuna glasova dok je Nezavisna socijalno demokratska partija pokazala novu veliku snagu. Drugi zloslutni razvoj bio je rast rascjepkanih stranaka. Weimarska koalicija s jedanaest milijuna glasova i 225 zastupnika izgubila je kontrolu u Reichstagu, suočila se s četrnaest milijuna glasova i 241 zastupnikom raznih drugih stranaka. Nije svaki desničarski ili lijevičarski zastupnik bio smrtni neprijatelj Weimarske Republike, neki su bili pouzdani prijatelji. Politika militarizma, revolucionarne i kontrarevolucionarne parole i izravne akcije bili su u usponu.

Nakon dugih pregovora, Konstantin Fehrenbach iz Centruma sastavio je vladu, a godinu dana poslije, 10. svibnja 1921. naslijedio ga je Joseph Wirth, također iz Centruma. Wirth je krajem listopada iste godine sastavio novu vladu koja je preživjela do 22. studenoga 1922. Ali problemi su ostali nerješivi. Krajem travnja 1921. saveznici su dali na znanje da je njemačko plaćanje ratnih odšteta, iako znatno, bilo u velikom zaostatku pa su odredili ukupnu sumu na 132 milijuna zlatnih maraka od kojih je više od 8 milijuna već bilo plaćeno. Wirthova vlada, odana ispunjavanju njemačkih obveza isporučila je još jedan bilijun u zlatu. Ali tad je inflacija, uzrokovana manjkom zlata, pasivnom bilancom u plaćanjima i bijegom kapitala postala zabrinjavajuća. U siječnju 1921. njemačka je marka bila 45 prema američkom dolaru, tijekom proljeća i ljeta ostala je stabilno na 60, u rujnu je dostigla 100, a krajem godine trebalo je 160 maraka da se kupi jedan dolar. Prije toga dogodila se nova tragedija: Matthiasa Erzbergera ubila su dvojica bivših časnika. Ubojice su pobjegle u Mađarsku koja ih je odbila izručiti, a njihove

pomoćnike kod kuće vlast je ostavila na miru ili ih je oslobodila. Tisuće ljudi je otvoreno i besramno slavilo. U listopadu su saveznici, nakon plebiscita održana u ožujku i nakon prekinutih vojnih zapleta, povukli novu granicu u Gornjoj Šleskoj. Ni jedno rješenje nije bilo prihvatljivo za sve, ali rješenje koje su saveznici usvojili dovelo je do krize vlade pa je Wirth sastavio novu vladu. U novoj vladi je Walther Rathenau, zagonetni spoj sanjara i političara, Židov sklon plavim Nordijkama i ministar za obnovu u prvoj Wirthovoj vladi, zauzeo istaknutiji položaj. Wirth ga je postavio za ministra vanjskih poslova 31. siječnja 1922. godine. To imenovanje, učinjeno da bi se spriječila tragedija, samo je prouzrokovalo daljnje tragedije.

Njemačke veze s drugim državama ostale su osjetljive. Propust Njemačke da plati ratne odštete na vrijeme ojačao je protunjemački raspoložene političare u Francuskoj i Engleskoj. U siječnju 1922. dobrog Europljanina Aristidea Brianda srušio je Raymond Poincaré, poznat kao neumoljivi zagovornik provedbe Versailleskog ugovora. Rathenauov put bio je težak. Njegovi neprijatelji u zemlji nisu mu olakšavali. Kuplet je kružio po desničarskim sastancima i studentskim tavernama: »*Knallt ab den Walther Rathenau! Die gottverfluchte Judensau* — Ubijte Waltera Rathenaua/ tu prokletu židovsku svinju.« Uskoro su stihovi postali zbilja: 24. lipnja 1922. Rathenaua su ubili mladi desničarski radikali. Progonjeni od policije, jedan je ubojica bio ubijen, drugi se sam ubio, a treći je bio osuđen na petnaest godina zatvora, ali je u njemu proveo samo sedam godina — Weimarska Republika bila je uvijek velikodušna prema svojim neprijateljima. Neki kolebljivi republikanci sad su odbacivali svoje nacionalističke, militarističke saveznike — »Neprijatelj je na desnici«, uzviknuo je kancelar Wirth — ali desnica je bez kaja-nja nastavila kampanju klevetanja i terora. I krupni industrijalci, vođeni nemilosrdnim magnatom Hugom Stinnesom, ponovo su stekli samopouzdanje; počelo se govoriti da bi osmosatni radni dan trebao biti zamijenjen desetosatnim.

U toj atmosferi Ebert je tražio široko utemeljenu vladu, ali socijalni demokrati su odbili poduprijeti vladu koja bi uključivala Stresemannovu konzervativnu Pučku stranku. Kancelar Wirth dao je ostavku 14. studenoga 1922, a naslijedio ga je 22. studenoga Wilhelm Cuno, upravitelj American Line u Hamburgu. U njegovoj vladi nije bilo socijalnih demokrata. U Francuskoj je Poincaré na-

stavio tvrdnu protunjemačku politiku, u Engleskoj je sredinom listopada pomirljiva Davida Lloyd Georgea naslijedio Bonar Law, dok je u Italiji 30. listopada Mussolini osvojio vlast. To nije bio povoljan stjecaj okolnosti. Poincaré je tražio okupaciju Ruhra. Činjenice su bile jasne: Nijemci nisu na vrijeme plaćali ratne odštete, a Francuzi su kašnjenje tumačili namjernim izigravanjem ugovora. Krajem prosinca 1922. Odbor za ratne odštete službeno je objavio da Njemačka nije udovoljila svojim obvezama pa su 11. siječnja 1923. francusko-belgijske jedinice okupirale Ruhr da bi u ime pobedničkih sila upravljale rudnicima i industrijom. Francuzi su podupirali separatizam, okupacijske trupe su postupale nabusito i s otvorenim surovošću. Bilo je krvavih sukoba. Njemačka vlada preporučila je pasivan otpor. Došlo je do zastoja u proizvodnji. Inflacija, koja je već bila ozbiljna prijetnja, potpuno je izmakla kontroli. Prekida trgovine, pogubnog pada u naplati poreza kao posljedice okupacije Ruhra bilo je više nego što je marka mogla podnijeti. Reichsbank je pokušala pomoći, ali su njezine rezerve bile uskoro iscrpljene i u travnju 1923. brana je probila. Vrijednost marke padala je iz dana u dan, a inflacija je dostizala fantastične razmjere — u listopadu 1923. bili su potrebni ne milijuni ili bilijuni maraka nego trilijuni da bi se kupila štruca kruha ili poslalo pismo. Seljaci su odbijali slati proizvode, proizvodnja je dostigla rekordno nisku razinu, bilo je pobuna zbog gladi, radnici su gotovo gladovali, milijuni građana izgubili su svu uštedevinu dok su se špekulanti bogatili. Gospodarski poremećaj i psihološka uznemirenost samo su pojačali već rašireno nepovjerenje u Weimarsku Republiku.

Početkom kolovoza 1923. socijalni demokrati objavili su potrebu za nacionalnom koalicijom i nepovjerenje u Cunovu vladu. Cuno je dao ostavku pa je Ebert pozvao Stresemanna da sastavi vladu. Prva Stresemannova vlada trajala je do početka listopada, potom je sastavio drugu vladu koja je preživjela do kraja studenoga. Ona je prekinula politiku pasivnog otpora da bi ponovno pokrenula proizvodnju. U studenom je pod upravom Hjalmar Schachta vlada prestala tiskati novac, započela nemilosrdnu gospodarsku kampanju i proglasila novu marku, *Rentenmark* koja je bila »osigurana« ukupnim njemačkim prirodnim bogatstvima. Schacht je

bio nagrađen postavši predsjednikom Reichsbanke. Stabilnost se vratila iako teškoće nisu završile.

Stresemannova pomirljiva politika razljutila je desnicu koja je već bila ogorčena i osokoljena francuskim nasiljem, lokalnim uspjesima u Bavarskoj i općom nesigurnošću. U noći 8. studenoga i izjutra 9. studenoga 1923. Hitler, Göring, Ludendorff i šačica drugih izveli su puč u Münchenu. Puč je propao, ali neki urotnici bili su uhićeni i suđeni. Ludendorff je bio, naravno, oslobođen. Hitler je bio osuđen za veleizdaju, ali mu je bilo dopušteno da suđenje pretvori u propagandnu svečanost protiv Weimarske Republike. Dobio je najmanju moguću kaznu — pet godina — od čega je, u svakom slučaju, proveo samo oko osam mjeseci u zatvoru izašavši kao važna politička figura. Adolf Hitler priključio se opskurnoj desničarskoj grupi — maloj skupini antisemitskih, proturepublikanskih i neodređeno socijalističkih fanatika — u srpnju 1919. godine i pratio njeno postupno napredovanje u Bavarskoj. U travnju 1920. grupa je oblikovala svoj program i uzela ime, Nationalsocijalistička njemačka radnička partija, ime koje nije bilo bez značenja. Sljedeće tri godine nacisti su izazivali nered, držali provokativne govore protiv Weimarske Republike, zagovarali nasilje protiv Židova i privukli neke pristaše na visokim položajima. Nakon što je Hitlerova pobuna propala u studenom 1923. godine, i s postupnim povratkom financijske stabilnosti republikanci su mogli lakše disati. Nije li Hitler, uostalom, bio tek još jedan čudak. Trebale su proći godine prije nego se pokazalo da su bili u krivu.

III. PROSINAC 1923 — LISTOPAD 1929: ZLATNE DVADESETE

Tvrdnja da sretna razdoblja nemaju povijest je mit. U svakom slučaju, srednje doba Weimarske Republike bilo je daleko od sretnog. Ipak politički događaji toga relativno mirnog razdoblja mogu se brzo sažeti. Činilo se da se razboritost vraća i kod kuće i u inozemstvu. U studenom 1923. socijalni demokrati srušili su Stresemannovu vladu optuživši je da je bila blaga prema desničarskim urotama dok je djelovala oštro protiv ljevičarskog radikalizma. No,

sljedećih šest vlada koje su vladale Njemačkom između prosinca 1923. i lipnja 1928. pokazale su čvrst kontinuitet: u svakoj je Stresemann bio ministar vanjskih poslova, Wilhelm Marx, vođa Centruma, bio je kancelar u četiri vlade, a Hans Luther, nestranački javni službenik konzervativnih sklonosti, vodio je dvije. Ako je to bio relativno stabilan period, bio je također i konzervativan: premda su opetovano podržavali vlade svojim glasovima, socijalni demokraci bili su izvan vlade gotovo pet godina. U međuvremenu, Poincaré je bio poražen na izborima u svibnju 1924., a naslijedio ga je Édouard Herriot, još jedan dobar Europljanin koji je imao razumijevanja za njemački položaj. Njegovo posredovanje bilo je ojačano »Dawesovim planom«, nazvanim po američkom bankaru i državniku Charlesu G. Dawesu koji je predložio napuštanje Ruhr-a, znatno smanjivanje ratnih odšteta i kredite Njemačkoj.

Njemačka vlada prihvatila je plan usprkos žestokim desničarskim protivljenjima. Bila je to uvijek ista priča: ustupci koji su se neumoljivim Francuzima činili prevelikima, nepomirljivim Nijemcima bili su premali. U srpnju 1924. saveznici su se sastali u Londonu, a u kolovožu pozvali su Nijemce da im se pridruže te su Francuzi nevoljko pristali da počnu povlačenje nekih trupa. Nakon žučnih rasprava u Reichstagu, Njemačka je prihvatila Dawesov plan, francuske jedinice napustile su Ruhr — do srpnja 1925 — Njemačka je dobila strane kredite i *Rentenmark* je bila zamijenjena *Reichsmarkom*. Sredinom 1925. započele su »zlatne dvadesete«.

Međutim, 28. veljače 1925. umro je predsjednik Ebert, a izbori za njegova nasljednika iznijeli su na vidjelo sve stare podjele. U prvom krugu nitko nije dobio potrebnu kvalificiranu većinu; u drugom krugu trebala je samo većina glasova. Nakon produljenog manevriranja među strankama, nakon što su neki stari kandidati bili ispušteni a novi predloženi, ostarjeli junak Prvoga svjetskog rata Hindenburg dobio je najveći broj glasova — četrnaest i pol milijuna ili 48 posto. Njegov glavni protivnik Marx, vođa Centruma, dobio je blizu četrnaest milijuna glasova. Hindenburgova pobjeda izgledala je kao ozbiljan udarac Weimarskoj Republici, ali Hindenburg je djelovao prilično principijelno i, dok nije posenilio, učinkovito kao lojalni glavni izvršni organ.

Kako su popuštale bojazni njemačkih republikanaca vezane uz Hindenburga, tako su slabili i strahovi u inozemstvu. Njemačka izolacija postupno se smanjivala. Od početka 1925. Stresemann se pokušavao približiti saveznicima. U listopadu su Francuska, Velika Britanija, Belgija, Italija i Njemačka potpisale ugovor u Locarnu koji je uređio njemačke zapadne granice i pozvao na mirno rješavanje svih daljnjih sukoba. Kao i svaki drugi korak prema savezništvu, desnica u Njemačkoj osudila je sporazum iz Locarna, ali je ipak bio prihvaćen tijesnom većinom. Sljedećih nekoliko godina »duh Locarna« vodio je europsku diplomaciju. U lipnju 1926. Njemačka je zaključila ugovor o prijateljstvu sa Sovjetskom Rusijom, a u rujnu je ušla u Ligu nacija. Stresemann je popratio te uspjehe pregovorima s Briandom o međunarodnom miru, zaključenima 1928. godine Kellogg–Briandovim sporazumom koji je osudio rat kao sredstvo nacionalne politike. Bio je to zgodan paravan koji je skrivao neugodnu zbilju.

Bilo je nečega prikrivenog i u njemačkom unutrašnjem blagostanju. Napredak je bio istinski. Njemačka industrija modernizirala je tvornice, poslovi su bili stabilni, plaće relativno visoke, nezaposlenost niska — pala je ispod 750.000 u 1928. Ali bilo je skrivenih zloslutnih znakova: industrija i kapital su se spajali u dotad nečuvenoj mjeri; vlade, i državna i pojedinih *Länder*, trošile su gotovinu; moćni industrijski magnat Alfred Hugenberg, koji se obogatit za vrijeme inflacije, stekao je kontrolu nad medijima; i, naposljetku, prosperitet se velikim dijelom temeljio na stranom novcu koji se ulijevao u Njemačku — izvor koji je mogao presušiti. Ratne odštete ostale su i dalje problem. Komunisti su nastavili odbijati suradnju sa »socijalnim fašistima« — to jest, socijalnim demokratima. Nova vojska zadržala je stare ideje: željela je utjecaj na politiku, potom je zagovarala nacionalističku politiku i potajno naoružavanje. Desničarski fanatici nikad nisu popustili u odlučnosti da zbace režim koji je bio gotovo samoubilački popustljiv prema njima. U rujnu 1928. brandenburška podružnica *Stahlhelma*, ekstremne grupe veterana protivnika Weimarske Republike osnovane 1918. koja je nabujala u brojnu organizaciju u sljedećem periodu, otvoreno je izjavila: »Mrzimo sadašnji režim« koji »nam je omogućio oslobođenje naše porobljene Domovine, rušenje laži o

ratnoj krivnji i osvajanje potrebnog *Lebensrauma* na istoku. Progllašavamo rat protiv sustava koji danas vlada državom i protiv svih koji ga iz kompromisa podržavaju.«²¹⁸ Bilo bi pogrešno reći da nitko nije čuo te prijetnje, ali sve je išlo predobro pa se one nisu činile odveć zastrašujuće.

Doista, dok su nacisti i njihovi saveznici posrtali i bjesnjeli — u razdobljima mira i prosperiteta nisu nikad bili jaki — a komunisti nastavljali svoju oporbenu politiku, socijalni demokrati su jačali. U posljednjim izborima za Reichstag, u prosincu 1924., socijalisti su imali 131 zastupnika, a na novim izborima, u svibnju 1928., povećali su broj zastupnika na 152. Za razliku od uspjeha socijalista, njemačkim nacionalistima pao je broj zastupnika sa 103 na 78, a nacistima s 14 na 12. Ostalim strankama desnice i centra također je pao broj zastupnika. Došlo je vrijeme za socijalistički povratak na vodeću ulogu. Hermann Müller sastavio je 28. lipnja 1928. kabinet »ličnosti«, istaknutih pojedinaca koji su zastupali sebe, premda su većinom bili socijalni demokrati. Ali ne svi: Stresemann, nezamjenjiv čovjek, pristao je još jednom nakon kraćeg oklijevanja postati ministrom vanjskih poslova. Nije potrebno dodati, neprijatelji Weimarske Republike nisu šutjeli. Zlokobni Hugenberg preuzeo je vodstvo Njemačke nacionalne stranke i uskoro se pokušao približiti Hitleru, tada još uvijek izopćeniku njemačke politike. Među mnogim samozvanim grobarima Weimarske Republike, Hugenberg je neosporno bio među prvima. Nacisti su održali prvi stranački skup u Nürnbergu u kolovozu 1927. na kojem su izložili rasnu teoriju i pozvali na opću čistku njemačke politike i njemačke duše. Ali oni nisu samo vikali. Nacistički vođe imali su sve više veza u uglednim krugovima, među vojnim osobama koje su prezirale Weimarsku Republiku, agrarijancima koji su težili za obnovom i industrijalcima željnim da zaštite svoje trustove i oslabe socijalističke sindikate.

Ali 1928. i 1929. središte napetosti još je uvijek bilo na području vanjske politike. Tek je u kolovozu 1929. Briand obećao

²¹⁸ Citirano u William S. Halperin, *Germany Tried Democracy: A Political History of the Reich from 1918 to 1933* (1946), str. 366.

evakuirati posljednje francuske jedinice iz Porajnja do 1930. godine — neugoda okupacije nastavila se širiti tijekom šest odlučujućih godina. Nešto prije, sredinom prosinca 1928., Francuska, Velika Britanija i Njemačka sporazumjele su se da imenuju odbor stručnjaka koji bi još jednom proučio mogućnost njemačkog plaćanja ratne odštete. Sjedinjene Države su se pridružile, i jedan od njenih delegata, Owen D. Young postao je predsjedatelj odbora. Stručnjaci, uključujući Hjalmara Schachta koji je stekao ugled financijskog čarobnjaka, prepirali su se privatno i javno više od pola godine. Konačno su 7. lipnja 1929. potpisali sporazum: Njemačka je postala potpunim gospodarom svojih poslova, ali je trebala nastaviti plaćati ratnu odštetu po postupnoj skali od 1,7 milijuna maraka prve godine do 2,5 milijuna 1966. godine, a nakon toga oko 1,5 milijuna godišnje do 1988. godine. Svota, iako velika, bila je manja od bilo kojeg dotad postavljena zahtjeva. Takva određenost je, premda se danas čini apsurdnom, bila zamišljena da smiri strasti i svede ratnu odštetu samo na tehničko pitanje. Njemački odgovor bio je brz i potpuno predvidiv: žestoke osude Hitlera i Hugenberg, opasni govori na desnici, odlučne obrane republikanaca i zahtjeva u isplaćivanju. Bio je čak održan i plebiscit o Youngovu planu koji je propao, pa je Schacht, jedan od potpisnika, povukao svoju raniju podršku te je 7. ožujka dao ostavku na mjesto predsjednika Reichsbanke i neočekivano prešao u redove ekstremne desnice. Pet dana kasnije Reichstag je konačno glasovao o prihvatanju Youngova plana i Hindenburg ga je odgovorno potpisao. Ali tada je, sredinom ožujka 1920, Gustav Stresemann, arhitekt njemačke vanjske politike, bio mrtav već pet mjeseci. Lošega zdravlja više od godine dana, progonjen od članova svoje stranke, oklevetan od nacista i Njemačke nacionalne stranke, branio je svoju politiku do samoga kraja. Umro je 3. listopada 1929., a naslijedio ga je Julius Curtius, kolega iz Njemačke pučke stranke, prijatelj i sljedbenik, ali ne i zamjena. Ne valja sentimentalizirati Stresemanna, niti preuveličavati moć jednoga čovjeka; u burnom tijeku povijesti u New Yorku, Parizu i Berlinu djelovale su snage koje ni Stresemann ne bi mogao spriječiti. Ipak njegova smrt bila je težak gubitak; bila je, ako ne uzrok, barem znak početka kraja.

IV. LISTOPAD 1929 — SVIBANJ 1932: POČETAK KRAJA

Stresemannova smrt dramatiizirala je dilemu »građanskog protestantizma koji nije imao političkog doma«²¹⁹ — velikog broja glasača u smrtnom strahu od komunista, nesklonih da se pridruže socijalistima, sumnjičavih prema Centrumu, dezorijentiranih ratom i njegovim posljedicama i u cjelini ravnodušnih prema brzom oporavku Njemačke i obnovljenom međunarodnom ugledu Njemačke. Stresemann je poučio milijune tih glasača vrijednostima suradnje sa socijalnim demokratima — suradnje koja, kako je iskreno sam rekao, nije bila suradnja iz ljubavi nego iz razboritosti. Njegovom smrću, desno krilo njegove Pučke stranke ponovno je prevladalo pa se fragmentacija Weimarske koalicije — njezina po opstanak važnoga političkog centra — nastavila.

To ne bi postalo opasno da nije bilo svjetske gospodarske krize. Ali kriza je došla. Nestabilan njemački napredak bio je uzdrman već početkom 1929. kad se broj nezaposlenih povećao na dva milijuna i kad se smanjio prikupljeni porez. Naknade u slučaju nezaposlenosti, općepriznat težak i rastući teret za vladu, našle su se u središtu političkih rasprava. Za socijalne demokrate bilo je to načelo u koje se nisu usudili dirati, a za industrijalce i konzervativce svih vrsta, pritužba koju su bili skloni proglasiti krivcem za sve nakupljene njemačke teškoće. Potom je, krajem listopada 1929., došao slom burze na Wall Streetu. Odjeci sloma posvuda su se osjećali. Velika ekonomska kriza bila je svjetskih razmjera. Ali najpogubnija je bila za najnestabilnije režime, to jest za Njemačku koja je živjela od strane pomoći više nego su mnogi Nijemci znali ili htjeli priznati. U žurbi za zaštitom vlastitih interesa, njemački izvoz se smanjivao, a strani krediti nisu obnavljani. Zbog toga su porezni prihodi i dalje padali, stečajevi su se množili i nezaposlenost je neumoljivo rasla. Socijalni demokrati zahtijevali su porast naknada za nezaposlene. Centrum i Pučka stranka, zastupajući interese poslodavaca, odbijale su podršku takvu zahtjevu pa je 27. ožujka 1930. Müllerova vlada dala ostavku. Velika koalicija bila je

²¹⁹ Theodor Eschenburg, »Kurze Geschichte der Weimarer Republik«, *Die Improvisierte Demokratie: Gesammelte Aufsätze zur Weimarer Republik* (1963), str. 64.

mrtva. Sljedećega dana Hindenburg je tražio Heinricha Brüninga da sastavi vladu ličnosti. Brüning koji je od 1929. bio predsjedatelj kluba zastupnika Centruma u Reichstagu, hladan, konzervativan katolik s ugledom financijskog stručnjaka i bez govorničkog dara, obećao je nastavak pomirljive vanjske politike, tražio odlučnu akciju na gospodarskom planu i pozivao, gotovo prijetećim tonom, Reichstag na suradnju u tom kritičnom trenutku. Njegov program bio je program poljoprivrednih tarifa, viših indirektnih poreza, vladine gospodarske politike — deflatorska politika zamišljena da razveseli konzervativce i zaplaši radnike. Ipak Nacionalistička stranka je i dalje bila nezadovoljna. Nacisti, koji su izašli na ulice usprkos policijskim naredbama, vodili su politiku opstrukcije, socijalni demokrati i komunisti su se naravno protivili Brüningovim prijedlozima. Usred rastuće nevolje, konačna evakuacija francuskih jedinica s njemačkog tla 30. lipnja 1930. prošla je gotovo neopaženo; bio je to ironični komentar o prolaznosti političkih strasti. Budući da se nije mogao postići sporazum o Brüningovu programu, kancelar je zaprijetio da će se pozvati na članak 48. Weimarskog ustava. Nakon što program nije prošao u Reichstagu, Hindenburg se 16. srpnja, umjesto da podnese ostavku, pozvao na članak 48. Njemačkom se sad upravljalo predsjedničkim dekretima. Sučeljen sa žestokim protestima, Brüning je raspustio Reichstag i odredio izbore za 14. rujna 1930.

Tijekom ljeta, odgovorni građanski i socijalistički političari su, svjesni pritisa ekstremista, tražili neku vrst nagodbe. Uzalud. Kampanja je pomakla granice demagogije i čistog nasilja. Postotak izašlih na izbore 14. rujna bio je visok: 35 milijuna glasača 1930. godine, a samo 30 milijuna dvije godine prije. Mnogi od njih bili su dotad apatični građani, privučeni na birališta općom nevoljom i militantnim strankama, i mladi, koji su se okrenuli desnici na sveučilištima i na ulicama prije nego su njihovi roditelji krenuli u istom smjeru. Socijalni demokrati zadržali su svoje pozicije, izgubili su pola milijuna glasova i 10 zastupničkih mjesta, ali je njihov zastupnički klub još uvijek imao 132 zastupnika. Centrum je dodao pola milijuna glasova i povećao broj zastupničkih mjesta sa 78 na 87. Ostale su stranke katastrofalno izgubile i po broju glasova i po broju zastupničkih mjesta. Komunisti su dobili više od milijun no-

vih glasova i 23 zastupnička mjesta, bili su predstavljeni u Reichstagu sa 77 zastupnika. Ali pravi pobjednici bili su nacisti; popeli su se od 800.000 glasova na gotovo 6 i pol milijuna, od 12 zastupnika na 107. Među ekstremistima samo je ekstremna desnica izvušla koristi od prilika u Weimarskoj Republici.

Brüning je vladao do 30. svibnja 1932. usred rastuće nezaposlenosti, sve veće bijede, pojačanog nasilja i sve jasnijih znakova da Weimarska Republika umire: za mnoge intelektualce je 14. rujna 1930. označio smrt Weimarske Republike. Tijekom 1931. Hindenburg je potpisivao hitne dekrete jedan za drugim, kontrolirajući cijene hrane, regulirajući isplate banaka, smanjujući naknade za nezaposlene. Nacisti nisu tajili svoje planove za budućnost. Kad se u rujnu 1930. sudilo trojici poručnika za izdaju — zato što su htjeli privući svoje kolege časnike u nacističku stranku — Hitler je svjedočio u korist obrane pred blještavim svjetlima javnosti, i najavio da će ukoliko njegov »pokret« pobjedi, »novembarski zločini« biti osvećeni i potom će se »doista, glave kotrljati u pijesku«. Nacisti su započeli nasrtati na židovske dućane, tisak koji je Goebbels vješto vodio, zagovarao je akcije protiv republikanaca, demokrata, Židova, komunista — svih »novembarskih zločinaca«. Nacisti su ometali prikazivanje Remarqueova *Im Westen nichts Neues*. Pokušaji da se zabrane povorke bili su uzaludni i u listopadu 1931. nacisti su proširili svoj utjecaj na desnicu na sastanku u Harzburgu, na kojemu su bili prisutni vodeći nacisti, industrijalci poput Thyssena i Hugenberg, vojne osobe poput Seeckta, financijski stručnjaci poput Schachta. Stvorili su »nacionalni« front protiv bolševizma — fatalan, premda još uvijek prilično krhak, spoj koji je sjedinjavao moć novca, političku oštromnost, poziv masama i aristokratsku kićenost.

Prijetnja je bila dovoljno ozbiljna da potakne socijalne demokrate na podršku Hindenburgu u predsjedničkim izborima početkom 1932. godine. Po prvi put nezaposlenost je prešla brojku od šest milijuna u siječnju 1932. i sve se činilo mogućim. Ali »Harzburški front« još nije bio dovoljno učvršćen da ujedinjen podrži Hitlerovu kandidaturu. Na izborima 13. ožujka Hindenburg je dobio 18 i pol milijuna glasova, Hitler gotovo 11 i pol milijuna, komunistički kandidat Thaelmann 5 milijuna, a Duestenberg, kandi-

dat Nacionalističke stranke, 2 i pol milijuna. U drugom krugu, 10. travnja 1932, Hindenburg je bio ponovno izabran za predsjednika republike s više od 19 milijuna glasova, Hitler je bio drugi dobivši čak 13 i pol milijuna glasova, a Thaelmann treći s manje od 4 milijuna glasova. Tri dana kasnije, predsjednik je raspustio obje nacističke paramilitarne organizacije, Smedokošuljaše (SA) i Crno-košuljaše (SS), ali u nizu pokrajinskih izbora nacisti su učvrstili svoju snagu pa je 12. svibnja general Groener, ministar obrane koji je naredio vladine protunacističke mjere, bio otpušten. Potom je 30. svibnja Hindenburg raspustio Brüningov kabinet nakon što su ga prijatelji i utjecajni savjetnik Kurt von Schleicher uvjerali da Brüningov socijalni program miriši na agrarni socijalizam. Brüningov nasljednik bio je Franz von Papen iz Centruma, uglađen, mračan, reakcionar i vješt manipulator. Čak je i izgledao kao pogrebnik.

V. LIPANJ 1932 — SIJEČANJ 1933: PREMA BARBARSTVU

Ostalo je priča o strahu, teroru, neodgovornosti, propuštenim prilikama i sramnoj izdaji. Von Papenov kabinet uključivao je ambiciozna Kurta von Schleichera kao ministra obrane i skupinu aristokrata — što je bila novost u Weimarskoj Republici. »Lista postavljenih ministara«, pisao je William Halperin, »čitala se poput stranica 'Tko je tko?' njemačkog plemstva pa je javnost nazvala Papena i njegove kolege vladom 'Almanach de Gotha.'«²²⁰ Uz junkere, vlada je uključivala istaknute industrijalce. Činilo se kao da revolucije 1918. godine nikad nije ni bilo. Hindenburg je raspustio Reichstag 4. lipnja 1932. i raspisao izbore za kraj srpnja, a 16. lipnja opozvao je zabranu SA i SS organizacija — obje odluke su bile velike pobjede za nacistе. Smedokošuljaši i crnokošuljaši nisu nikad mirovali, a sad su svim snagama krenuli u akciju, pa je ljeto 1932. bilo obilježeno krvavim sukobima među komunistima i nacistima te socijalistima i nacistima. Socijalisti su te sukobe nazvali građanskim ratom i bili su u pravu. Ali vlada nije poduzimala ništa ili je pomagala agresoru — naslov Werfelova ekspresionističkog

²²⁰ Halperin, *Germany Tried Democracy*, str. 486–487.

romana *Kriv je ubijeni, a ne ubojica* — dobio je novo značenje. Von Papen je 20. srpnja, nakon što je uvjerio Hindenburga da je to potrebno, preuzeo vladu u Prusiji od socijalnih demokrata i vladao Prusijom kao »državni povjerenik«. Socijalni demokrati, zanešeni idejom o republikanskoj pravnoj državi, osporavali su taj korak na sudu, ali nisu pružili nikakav otpor.

Izbori su se održali 31. srpnja 1932. i završili zapanjujućom pobjedom nacista: dobili su više od 13 i pol milijuna glasova i 230 zastupnika. Socijalni demokrati s 8 milijuna glasova i 133 zastupnička mjesta zadržali su snagu, dok su komunisti s 5 milijuna glasova i 89 zastupnika i Centrum s gotovo 6 milijuna glasova i 97 zastupnika nešto ojačali. Ostale stranke bile su izbrisane. Opozicija je ostala brojna ali razjedinjena. Nacistički vođe bili su puni samopouzdanja. Von Papen je pregovarao s Hitlerom, spreman da primi naciste u svoju vladu, ali Hitler je želio kancelarsko mjesto ili ništa. U tom trenutku dobio je ništa. Von Papen je čak neko vrijeme oštro postupao, javno pokazujući nesklonost prema Hitlerovoj političkoj taktici i podršci zločinima. Tada je von Papen, nakon sukoba s Göringom, nacističkim predsjednikom novog Reichstaga, raspustio Reichstag i raspisao nove izbore.

Izbori su održani 6. studenoga 1932. i dali su nove nade nekoć licini preostalih optimista među republikancima. Nacisti su izgubili 2 milijuna glasova i 34 zastupnika u Reichstagu; još uvijek su bili najjača stranka sa zastupničkim klubom od 196 članova u odnosu na 100 komunističkih (koji su ponovo ojačali), 121 socijaldemokratskih i 90 centrumaških zastupnika. Socijalni demokrati i Centrum pretrpili su umjerene gubitke. Ali bilo je mnogo onih, uključujući i naciste, koji su tumačili izborne rezultate kao početak stvarnoga i konačnoga primicanja kraju. Sredinom studenoga, u nizu izbora na lokalnoj razini taj se pad činio potvrđenim. Nacistička brutalnost na riječima i na djelu otuđila je mnoge. Hitler je imao i drugih problema: u očajničkoj potrebi za financijskom potporom već je odavno napustio svaki zahtjev za socijalizmom, što je bilo uključeno u program pa i sam naziv njegove stranke. Ali bilo je starih nacista još prožetih agrarnim, antikapitalističkim »njemačkim socijalizmom« premda i antimarksističkim i antisemitskim kolektivizmom. U prosincu 1932. jedan od vodećih »socijalističkih« ideologa među nacistima, Gregor Strasser, neizmjereno oštroman

organizator, dao je ostavku na sve svoje stranačke dužnosti. Goebels je strahovao za budućnost, a Hitler je neodređeno aludirao na samoubojstvo. Spasili su ga njegovi takmaci na desnici. Hindenburg je nevoljko dopustio von Papenu, jednom od svojih miljenika, da odstupi 17. studenoga 1933. godine koji je, koliko god bio nepopularan, nastavio vladati dok se ne nađe nasljednik. Potom je Schleicher preuzeo većinu von Papenove vlade. Ali nitko, ni na lijevoj ni na desnici, nije vjerovao Schleicheru pa je on 28. siječnja 1933. dao ostavku.

U međuvremenu je umiruća Weimarska Republika proživljavala posljednju i najsudbonosniju spletku od svih dotadašnjih. Svrnut s kancelarskog položaja, nenaklonjen Schleicheru i željan povratka na vlast, von Papen je odlučio upotrijebiti Hitlera kao izgovor. I on je podcijenio toga čovjeka. Susreo se privatno s Hitlerom i nastojao uvjeriti ostarjela Hindenburga da postavi Hitlera za kancelara. »Starac« je oklijevao, ali je vjerovao von Papenu — povjerenje koje je samo po sebi bilo znak ograničene moći prosuđivanja i uznapredovale senilnosti — i ostalim povjerljivim ljudima oko sebe, poput svog tajnika Otta Meissnera i njegova sina Oskara koji su također zagovarali Hitlerovo imenovanje. Nakon Schleicherove ostavke čak je i Schleicher preporučivao taj put. Svi su Hindenburgovi savjetnici bili sigurni: von Papen kao vicekancelar i ostali pouzdani konzervativci u kabinetu držat će Hitlera na uzdi. Starac je popustio i 30. siječnja 1933. imenovao Adolfa Hitlera kancelarom. Weimarska Republika postojala je još samo formalno, žrtva strukturalnih pogrešaka, neodlučnih branitelja, beskrupuloznih aristokrata i industrijalaca, povijesnog nasljeđa autoritarizma, pogubne svjetske situacije i promišljenog ubojstva.

Bez obzira na način nacističkog preuzimanja vlasti i razne »zakonske« korake poduzete kasnije, to nije bilo ništa manje od ubojstva. »Naglašavajući 'zakonitost'«, pisao je Karl Dietrich Bracher, »Hitler nije ušao u vladu kao vođa parlamentarne većinske koalicije (kako još uvijek krivo tumače apologeti) nego kroz autoritarnu rupu u Weimarskom ustavu i, odmah nakon što je položio zakletvu da će braniti ustav, počeo ga je kršiti. Tu formalno pravilnu zakletvu smatrao je simbolom i krajem svoje uspješne politike legaliteta. Sad je započelo istinsko osvajanje vlasti. Sad je taktiku zakonitosti trebalo kombinirati sa strategijom revolucije i stvoriti osobitu teh-

niku osvajanja vlasti koja bi u kratkom vremenu nadigrala, uklonila ili disciplinirala sve političke, socijalne i intelektualne zaštitnike kao i protivnike.«²²¹ Nasuprot kulturnoj povijesti, politička povijest Weimarske Republike je depresivna priča, ali je El Dorado u usporedbi s onim što će slijediti. A slijedila je povijest degradacije, korupcije, gušenje svih živućih kulturnih snaga, sistematsko laganje, zastrašivanje, političko ubojstvo praćeno organiziranim masovnim ubojstvima. U svjetlu *takve* povijesti nije hiperbola nego trijezan realizam reći da je smrt Weimarske Republike bila svjedokom radanja mračnog doba.

²²¹ Karl Dietrich Bracher, »The Technique of the National Socialist Seizure of Power«, u *The Path to Dictatorship, 1918–1933: Ten Essays by German Scholars*, (1966), str. 118–119.

Bibliografija

Ova bibliografija iako opsežna ne teži da bude cjelovita. Upućujem čitatelje na bibliografiju *From Weimar to Hitler: Germany 1918–1933* (2. prepravljeno i prošireno izdanje 1964) koju je objavila Wiener Library iz Londona. Ovdje sam se usredotočio na knjige i članke koje držim korisnima, zanimljivima ili zbog nekog razloga važnima. Dodao sam kratku ocjenu većini premda ne svim bibliografskim jedinicama. Da olakšam čitateljima, naveo sam naslove na engleskom gdje god je bilo moguće iako sam se obično koristio njemačkim izvornicima. Podjela bibliografije trebala bi unijeti red u gomilu materijala.

I. IZVORI I DOKUMENTI

Ova knjiga mnogo duguje razgovorima i prepisci s proučavateljima Weimarske Republike i s onima koji su živjeli u doba Weimarske Republike. U predgovoru sam naveo njihova imena.

A. OBJAVLJENA KORESPONDENCIJA

BARLACH, Ernst, *Leben und Werk in seinen Briefen*, ur. Friedrich Dross (1952).

BECKMANN, Max, *Briefe im Kriege*, sakupila Minna Tube (2. izdanje, 1955). Pokazuje razvoj njegova stila.

BENJAMIN, Walter, *Briefe*, 2 sveska, ur. Gershom Sholem i Theodor Adorno (1966).

- FREUD, Sigmund, *A Psycho-Analytical Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907–1926*, ur. Hilda C. Abraham i Ernst L. Freud (1965). Poučno o razvoju Njemačke.
- GEORGE, Stefan, *Briefwechsel zwischen George und Hofmannsthal*, ur. Robert Boehringer (2. izdanje, 1953).
- , *Stefan George–Friedrich Gundolf Briefwechsel*, ur. Robert Boehringer (1962). Mnogo otkriva o njihovu odnosu i o Gundolfovu šovinizmu za vrijeme Prvoga svjetskog rata.
- GOLL, Iwan i GOLL, Claire, *Briefe*, predgovor napisao Kasimir Edschmid (1966).
- HOFMANNSTHAL, Hugo von i NOSTITZ, Helene von, *Briefwechsel*, ur. Oswalt von Nostitz (1965).
- i BEBENBURG, Edgar Karg von, *Briefwechsel*, ur. Mary E. Gilbert (1966).
- i SCHNITZLER, Arthur, *Briefwechsel*, ur. Therese Nickl i Heinrich Schnitzler (1964). Vrlo važno, pažljivo napisano, pokazuje razvoj izvanrednog uma i važnost Berlina.
- LANDAUER, Gustav, *Sein Lebensgang in Briefen*, 2 sveska, ur. Martin Buber (1929).
- MANN, Heinrich, *Briefe an Karl Lemke, 1917–1949* (1963).
- MANN, Thomas, *Briefe, 1889–1936*, ur. Erika Mann (1962). Iako poučno, odabir pisama je previše izbirljiv da bi dopustio puni uvid.
- , *Thomas Mann–Heinrich Mann: Briefwechsel, 1900–1949* (1965). Dvojica suprotstavljene braće, licem u lice.
- MEINECKE, Friedrich, *Ausgewählter Briefwechsel*, ur. Ludwig Dehio i Peter Classen (1962). Važno premda (osobito odgovori Siegfrieda A. Kaehlera) mjestimice depresivno.
- MENDELSON, Erich, *Briefe eines Architekten*, ur. Oskar Beyer (1961). Artikulirano o njegovoj ekspresionističkoj filozofiji arhitekture.
- NOLDE, Emil, *Briefe aus den Jahren 1894–1926*, ur. Max Sauerlandt (1927).
- RATHENAU, Walther, *Briefe*, 2 sveska (4. izdanje, 1927).
- , *Politische Briefe* (1929).
- RILKE, Rainer Maria, *Gesammelte Briefe*, 6 svezaka, ur. Ruth Sieber–Rilke i Carl Sieber (1936–1939).
- , *Briefe*, 2 sveska, ur. Karl Altheim (1950). Pristupačnije, ali nepotpuno izdanje.

- SPENGLER, Oswald, *Briefe, 1913–1936*, ur. Anton M. Koktanek (1963). Postoji i skraćena verzija na engleskom Arthura Helpsa (1966), ali nije za preporučiti. Izvornik prenosi Spenglerov mentalitet i radne navike.
- TUCHOLSKY, Kurt, *Ausgewählte Briefe, 1913–1935*, ur. Mary Gerold-Tucholsky i Fritz J. Raddatz (1962). Iako nepotpuno, britko, često sjajno štivo.
- WOLFF, Kurt, *Briefwechsel eines Verlegers, 1911–1963* (1966). Zanimljiva pisma izdavača koji je sve poznavao i objavljivao najbolje.
- WOLFSKEHL, Karl, *Briefe und Aufsätze, München 1925–1933*, ur. Margot Ruben (1966). Pisma koja sadrže puno o Stefanu Georgeu na str. 19–181.
- ZWEIG, Stefan, *Stefan Zweig, and Friderike Zweig: Their Correspondence, 1912–1942*, ur. Henry G. Alsberg (1954). Premda prijevod nije uvijek najbolji, vrlo dirljivo.

B. AUTOBIOGRAFIJE, DNEVNICI, USMENA POVIJEST

- ALEXANDER, Franz, *The Western Mind in Transition: An Eyewitness Story* (1960). Djelomice autobiografija, a djelomice povijest pokreta psihoanalize.
- BAUM, Vicki, *Es war alles ganz anders: Erinnerungen* (1962). Naslov — Sve je bilo sasvim drugačije — puno otkriva. Iskreno, naivno, beznadno prosječno, ali pruža dobar uvid u izdavačku kuću Ullstein.
- BEBEL, August, *Aus meinem Leben*, 3 sveska (1910–1914). Izvrsna sjećanja velikog vođe Socijalno demokratske partije prije Prvoga svjetskog rata.
- BECKMANN, Max, *Leben in Berlin: Tagebuch, 1908–9*, ur. Hans Kinkel (1966). Izvanredne bilješke.
- BELOCH, Karl Julius (vidi pod Steinberg).
- BELOW, Georg von (vidi pod Steinberg).
- BENN, Gottfried, *Doppelleben*, u *Gesammelte Werke*, 4 sveska, ur. Dieter Wellershoff (1958–1961), IV, str. 69–176. Autoportret desničarskoga ekspresionističkog pjesnika koji nesvjesno mnogo toga otkriva. Odabrani radovi Gottfrieda Benna, pod nazivom *Primal Vision*, ur. E. B. Ashton (1958) dostupni na engleskom.

- BERNAUER, Rudolf, *Das Theater meines Lebens: Erinnerungen* (1955). Pruža odmak od Jessnerova kulta.
- BISMARCK, Otto von, *Gedanken und Erinnerungen*, 3 sveska (1921). Glasovita sjećanja već mnogo puta proučavana; koristiti oprezno.
- BONN, M. J., *Wandering Scholar* (1949). Sjajna autobiografija jednog liberala i razborita ekonomista.
- BRECHT, Arnold, *Aus nächster Nähe: Lebenserinnerungen 1884–1927* (1966). Oštroumna zapažanja visokopozicioniranoga demokratskoga državnog službenika.
- BRENTANO, Lujo, *Mein Leben* (1931). Sjećanja utjecajnog i zanimljivoga njemačkoga ekonomista, »socijalista s katedre« koji je bio istodobno liberal i domoljub.
- EBERT, Friedrich, *Schriften, Aufzeichnungen, Reden*, ur. Paul Kampffmeyer (1926). Zbirka djela prvog predsjednika Weimarske Republike objavljena nakon njegove smrti. Ograničen, ali pošten i energičan čovjek.
- ERNST, Max, »An Informal Life of M. E.«, u William S. Lieberman, ur. *Max Ernst* (1961), str. 7–24. Ova autobiografija je nadrealistična kao i Ernstove slike.
- GRAF, Oskar Maria, *Gelächter von Aussen: Aus meinem Leben, 1918–1933* (1966).
- GLUM, Friedrich, *Zwischen Wissenschaft, Wirtschaft und Politik: Erlebtes und Erdachtes in vier Reichen* (1964). Savjesno, prepuno podataka, ali iscrpnost je vrlo korisna.
- GROENER, Wilhelm, *Lebenserinnerungen*, ur. Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen (1957). Važna vojna ličnost u Weimarskoj Republici.
- GROSZ, George, *A Little Yes and a Big No* (1946). Vrijedan dodatak njegovim grafikama.
- GUTHMANN, Johannes, *Goldene Frucht: Begegnungen mit Menschen, Gärten und Häusern* (1955). Bogat connoisseur s izvanrednim vezama među umjetnicima i izdavačima.
- HAAS, Willy, *Die literarische Welt: Erinnerungen* (1960). Sjajna, iako kratka sjećanja kritičara i urednika.
- HARTMANN, Heinz, »Reminiscences«, Oral History Collection, Columbia University (1963). Odlomci s njemačke psihoanalitičke scene.

- HASENCLEVER, Walter, »Autobiographisches«, u Walter Hasenclever, *Gedichte, Dramen, Prosa*, ur. Kurt Pinthus (1963), str. 501–508.
- HAUPTMANN, Gerhart, *Die grossen Beichten* (1966). Sakupljene njegove ranije autobiografije *Das Abenteuer meiner Jugend* i *Buch der Leidenschaft*, te pridodani dosad neobjavljeni materijali iz njegova privatnog života. Pretenciozno i razočaravajuće, ali ne bez vrijednosti.
- HEUSS, Theodor, *Erinnerungen, 1905–1933* (1963). Sjećanja suradnika Friedricha Naumanna i Hitlerova protivnika.
- HOLLAENDER, Friedrich, *Von Kopf bis Fuss* (1965). Memoari popularnog skladatelja.
- JÄCKH, Ernst, *Weltsaat: Erlebtes und Erstrebtes* (1960). Pomalo neobično, ali puno vrijednog materijala o berlinskoj *Hochschule für Politik* te o naporima za postizanje svjetskog mira.
- KÄSTNER, Erich, »Meine sonnige Jugend«, u *Kästner für Erwachsene* (1966), str. 527–528.
- KESSLER, Harry Graf, *Tagebücher, 1918–1937* (1961). Neprocjenjivo. Bogati estet, aristokrat i demokratski političar, Kessler je pisao o svakome s velikom zajedljivošću. Na trenutke dramatičar pobjeđuje povjesničara, ali samo na trenutke. (Za kritiku vidi Glum.) Dijelovi Kesslerova dnevnika prevedeni na engleski i objavljeni u: *Encounter*, XXIX, 1 (srpanj, 1967), str. 3–17; 2 (kolovoz, 1967), str. 7–17; 3 (rujan, 1967), str. 17–28.
- KÖSTLER, Arthur, *Arrow in the Blue: An Autobiography* (1952). Lucidno o atmosferi zadnjih godina Weimarske Republike.
- KORTNER, Fritz, *Aller Tage Abend* (1959). Sjećanja velikoga, politički osvještena glumca s odličnim učinkom.
- KÜHLMANN, Richard von, *Erinnerungen* (1948).
- LOEWENSTEIN, Rudolph M., »Reminiscences«, Oral History Collection, Columbia University (1965). Kratko ali poučno o psihoanalizi u Berlinu do 1925. godine.
- MANN, Heinrich, *Ein Zeitalter wird besichtigt* (1945). Ponešto razočaravajuće. Eseji (vidi dio II) su zanimljiviji.
- MANN, Klaus, *The Turning Point: Thirty-Five Years in this Century* (1942). Senzitivno, zanimljivo zbog uvida u reakcije briljantna, ambiciozna mladića na književni svijet oko njega.
- MANN, Thomas, *A Sketch of my Life* (1960).

- MANN, Viktor, *Wir waren fünf: Bildnis der Familie Mann* (1949). Točno ono što stoji u podnaslovu: obiteljski portret.
- MARCUSE, Ludwig, *Mein zwanzigstes Jahrhundert: Auf dem Weg zu einer Autobiographie* (1960). Vrlo neformalno, ali poučno.
- MAYER, Gustav, *Erinnerungen: Vom Journalisten zum Historiker der deutschen Arbeiterbewegung* (1949). Memoari židovskog akademskog intelektualca, autora opsežne Engelsove biografije.
- MEHRING, Walter, *Die verlorene Bibliothek: Autobiographie einer Kultur* (rev. izdanje, 1964; ranije englesko izdanje *The Lost Library*, 1946). Lirska sjećanja političkog pjesnika u obliku razgovora s omiljenim knjigama.
- MEINECKE, Friedrich, *Erlebtes, 1862–1901* (1941).
- , *Strassburg, Freiburg, Berlin, 1901–1919* (1949). Zaslužuje čitanje uz njegovu prepisku.
- NABOKOV, Vladimir, *Speak Memory* (1951). Nekoliko dobrih stranica o Berlinu dvadesetih godina.
- NOLDE, Emil, *Das eigene Leben* (2. izdanje, ur. Christian Wolff, 1949).
- , *Jahre der Kämpfe* (2. izdanje, ur. Christian Wolff, 1958). Oba djela govore o njegovu životu do 1914. godine; ispunjeno predrasudama.
- NOSKE, Gustav, *Von Kiel bis Kapp* (1920).
- , *Aufstieg und Niedergang der deutschen Sozialdemokratie* (1947). Sjećanja, nužno u obrambenom tonu, samozvana čuvara Weimarske Republike.
- OSBORN, Max, *Der Bunte Spiegel: Erinnerungen aus dem Kunst-, Kultur-, und Geistesleben der Jahre 1890 bis 1933* (1945). Sjećanja utjecajnoga dramskog kritičara.
- PIPER, Reinhard, *Mein Leben als Verleger* (1964), zajedno s dvije ranije autobiografije *Vormittag* (1947) i *Nachmittag* (1950).
- RACHFAHL, Felix (vidi pod Steinberg).
- REIK, Theodor, »Reminiscences«, Oral History Collection, Columbia University (1965).
- SCHEIDEMANN, Philipp, *Memoiren eines Sozialdemokraten*, 2 sveska (1928). Važna sjećanja ključnog sudionika revolucije.
- SCHNABEL, Artur, *My Life and Music* (1961). Zbirka autobiografskih govora održanih na *University of Chicago* 1945. godine.

SCHOENBERGER, Franz, *Confessions of a European Intellectual* (1946).

—, *The Inside Story of an Outsider* (1949). Vrijedni memoari urednika *Simplicissima*; naslov potonjeg djela pomogao mi je da formuliram svoje postavke.

STEINBERG, Sigfrid, *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, 2 sveska (1925–1926). Dio većeg pothvata skupljanja autobiografskih članaka istaknutih njemačkih intelektualaca. Ova zbirka sadrži autobiografije povjesničara poput Karla Juliusa Belocha, Georga von Belowa, Felixa Rachfahla (koje citiram u knjizi) i mnogih drugih.

STRAUS, Rahel, *Wir lebten in Deutschland: Erinnerungen einer deutschen Jüdin, 1880–1933*, ur. Max Kreutzberger (1961). Prva njemačka doktorica i Židovka pripovijeda o svom životu.

STRESEMANN, Gustav, *Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden*, ur. Henry Bernhard (1923–1932). Problematično nasljeđe; vidi Hans W. Gatzke, »The Stresemann Papers«, *Journal of Modern History*, XXVI (1954), str. 49–59.

SUSMAN, Margarete, *Ich habe viele Leben gelebt. Erinnerungen* (1964). Intelektualka, Židovka i žena, bliska Georgeovu krugu kao i drugim pjesnicima i piscima.

TOLLER, Ernst, »Eine Jugend in Deutschland« i »Briefe aus dem Gefängnis«, u Toller, *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte*, predgovor napisao Kurt Hiller (1961), str. 25–234. Neformalna, izvanredno zanimljiva sjećanja tragične ekspresionističkečnosti.

ULLSTEIN, Heinz, *Spielplatz meines Lebens: Erinnerungen* (1961). Posve površna, ali poučna sjećanja člana velikoga izdavačkog carstva premda sam ravnodušan prema izdavaštvu.

WALTER, Bruno, *Theme and Variations; An Autobiography* (1946). Nevino, suzdržano, dobro o kulturnom životu.

WASSERMANN, Jakob, *Mein Weg als Deutscher und Jude* (1921). Važno svjedočanstvo o pokušaju da se bude istodobno i Nijemac i Židov.

WOLFF, Kurt, *Autoren, Bücher, Abenteuer: Betrachtungen und Erinnerungen eines Verlegers* (1965). Neformalni eseji.

ZUCKMAYER, Carl, *Als Wäre ein Stück von mir* (1966). Velika u svojoj životnosti, knjiga pokriva cijelu kulturnu i mnogo političke scene dvadesetih godina. Sjajno.

ZWEIG, Stefan, *The World of Yesterday* (1953). Važno, nostalglično.

II. POLITIKA, EKONOMIJA, DRUŠTVO, OBRAZOVANJE, MISAO

Ovaj dio obuhvaća opće povijesti, povijesti specifičnih predmeta ili gradova, analize društvenih struktura i promjena, političku misao i opću filozofiju, studije mladenačkih pokreta, sveučilišta, škola, raznih specijaliziranih institucija uključujući psihoanalizu, monografije i biografije vodećih ličnosti.

ABRAHAM, Karl, »Die Psychoanalyse als Erkenntnisquelle für die Geisteswissenschaften«, *Neue Rundschau*, XXXI, dio 2 (1920), str. 1154–1174. Jedno od prvih pregleda psihoanalize upućeno općoj (kultiviranoj) publici.

ANDERSON, Evelyn, *Hammer or Anvil* (1945). Povijest njemačkoga radničkog pokreta s radikalnog stajališta.

ANGRESS, Werner T., *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921–1923* (1963). Detaljan prikaz.

ARENDT, Hannah, *The Origins of Totalitarianism* (1951).

ARON, Raymond, *German Sociology* (1936). Kratak i poticajan pregled.

ASTER, Ernst von, »Metaphysik des Nationalismus«, *Neue Rundschau*, XLIII, dio 1 (1932), str. 40–52. Dobra analiza desničarske misli toga razdoblja.

—, »Othmar Spann's Gesellschaftsphilosophie«, *Die Gesellschaft*, VII, dio 2 (1930), str. 230–241. Odlična, jetka studija o desničarskom »misliocu«.

Ausnahmezustand, ur. Wolfgang Weyrauch (1966). Antologija članaka iz *Weltbühne* i *Tagebuch* čija je korist smanjena poetskim uvodom i nedostatkom točnih datuma.

BAUM, Marie, *Leuchtende Spur: Das Leben Ricarda Huchs* (1950). Udvojnička, ali korisna biografija fine konzervativne spisateljice i povjesničarke.

BELOW, Georg, *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen: Geschichte und Kulturgeschichte* (1916). Povijest njemačke historiografije napisao reakcionar u političkim i stručnim pitanjima.

- BENDIX, Reinhard, *Max Weber: An Intellectual Portrait* (1962). Prije opširni pregled Weberova djela nego portret, ali korisno u tom smislu.
- BERGSTRÄSSER, Ludwig, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland* (11. izdanje, 1965). Standardno djelo, 4. i 5. dio posebno važni za ovu knjigu.
- Berichte der deutschen Hochschule für Politik*, VIII, br. 7 (listopad, 1930), str. 113–129. Izvještava o proslavi desete obljetnice.
- BERNSTEIN, Eduard, *Die deutsche Revolution* (1921). Tužnu, ali nepristranu povijest revolucije napisao slobodoumni socijalist.
- BESSON, Waldemar, »Friedrich Meinecke und die Weimarer Republik«, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, VII (1959), str. 113–129. Pristrano i kritično.
- BÖHME, Helmut, *Deutschlands Weg zur Grossmacht* (1966). Oštro umna recentna analiza njemačkog uspona sredinom devetnaestog stoljeća; koristi se modernim istraživačkim tehnikama.
- BRACHER, Karl Dietrich, *Deutschland zwischen Demokratie und Diktatur. Beiträge zur neueren Politik und Geschichte* (1964). Zbirka važnih eseja najistaknutijega njemačkog povjesničara. (Vidi također pod *The Path to Dictatorship*.)
- , *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie* (1955). Uvodni dijelovi ovoga remek-djela relevantni su za kraj Weimarske Republike.
- , SAUER, Wolfgang i SCHULZ, Gerhard, *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland, 1933–1934* (1960). Od 1. do 368. stranice Bracher se bavi strukturom Weimarske Republike, njezinim padom, »legalnim« osvajanjem vlasti i prvom godinom nacističke vladavine. Prvorazredno.
- , *Die Entstehung der Weimarer Verfassung* (1963). Kratki uvod popraćen ustavom Weimarske Republike.
- BRACKMANN, Albert, »Kaiser Friedrich in 'mythischer Schau'«, *Historische Zeitschrift*, CXXXX (1929), str. 534–549; »Nachwort«, *ibid.*, CXXXXI (1930), str. 472–478. Prikaz Kantorowiczeva *Kaiser Friedrich der II.* i odgovor na Kantorowiczovo reagiranje.
- BRECHT, Arnold, *Federalism and Regionalism in Germany: The Division of Prussia* (1945). O planovima da se podijeli Prusija, sa zemljovidima.
- , *Prelude to Silence: The End of the German Republic* (1944).

- , »Bureaucratic Sabotage«, *Annals of the American Academy of Political Science*, CLXXIX (siječanj 1937), str. 48–57. Klasičan članak o ovoj temi.
- BRIEFS, Goetz, »Das gewerbliche Proletariat«, *Grundriss der Sozialökonomik*, dio IX, »Das soziale System des Kapitalismus«, dio 1, »Die gesellschaftliche Schichtung im Kapitalismus« (1926), str. 142–240. Pionirski dio pionirskoga sociološkog djela, tipičan za najbolja djela Weimarske Republike. (Vidi također pod Brinkmann, Lederer i Marschak, i pod Michels.)
- BRINKMANN, Carl, »Die Umformung der kapitalistischen Gesellschaft in geschichtlicher Darstellung«, *Grundriss der Sozialökonomik*, IX, 2, str. 1–21. (Vidi gore.)
- , »Die Aristokratie im kapitalistischen Zeitalter«, *ibid.*, str. 22–34. (Vidi gore.)
- BULLOCK, Alan, *Hitler: A Study in Tyranny* (rev. izdanje, 1964). Potpuna biografija.
- BUSSMANN, Walter, *Treitschke: Sein Welt- und Geschichtsbild* (1952).
- , »Siegfried A. Kaehler: Ein Gedenkvortrag«, *Historische Zeitschrift*, CLXXXVIII (1964), str. 346–360.
- CARSTEN, F. L., *The Reichswehr and Politics, 1918–1933* (1964). Vrijedan pregled.
- CASSIRER, Toni, *Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer* (1950). Mjestimice hirovito, ali uglavnom zanimljivo.
- CONZE, Werner, »Brünings Politik unter dem Druck der grossen Krise«, *Historische Zeitschrift*, CIC (1964), str. 529–550. Izvanredan esej stručnjaka za posljednje godine Weimarske Republike.
- CRAIG, Gordon, *The Politics of the Prussian Army* (1955). Dobra opća povijest, 8. do 11. poglavlje o Prvom svjetskom ratu i Weimarskoj Republici. (Vidi također pod Carsten.)
- , *From Bismarck to Adenauer: Aspects of German Statecraft* (rev. izdanje, 1965). Lucidna predavanja o njemačkim ministrima vanjskih poslova i njemačkoj vanjskoj politici.
- , »Engagement and Neutrality in Weimar Germany«, *Journal of Contemporary History*, II, 2 (travanj 1967), str. 49–63. Analizira stavove prema politici nekih pisaca iz razdoblja Weimarske Republike.

- CURTIUS, Ernst Robert, *Deutscher Geist in Gefahr* (1932). Zbirka članaka uglednog švicarskog znanstvenika kao poziv na savjest, razbor i humanost.
- DAHRENDORF, Ralf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* (4. izdanje, 1965). Sjajni njemački sociolog daje opći, nemarksiistički prikaz modernih društava, uključujući i njemačko društvo.
- , *Society and Democracy in Germany* (1965). Ozbiljna, disciplinirana, poštena sociološka analiza »njemačkog pitanja«. Možda najbolja knjiga objavljena u Njemačkoj zadnjih deset godina.
- DEHIO, Ludwig, *Germany and World Politics in the Twentieth Century* (1959). Sjajna zbirka eseja, napisanih uglavnom pedesetih godina, koji preispituju njemački imperijalizam, njemački osjećaj da im je povjerena misija, Versailleski ugovor. Uključuje i članak, pun poštovanja ali i kritički, »Ranke and German Imperialism«. Obavežno.
- , *The Precarious Balance: Four Centuries of the European Power Struggle* (1948). Traži da se njemački poriv za širenjem postavi u europski kontekst.
- DORPALEN, Andreas, *Hindenburg and the Weimar Republic* (1964). Čista studija.
- , »The German Historians and Bismarck«, *Review of Politics*, XV, 1 (siječanj 1953), str. 53–67. Ocjenjuje mnoge radove o Bismarcku.
- , »Historiography as History: The Work of Gerhard Ritter«, *Journal of Modern History*, XXXIV, 1 (ožujak 1962), str. 1–18.
- EPSTEIN, Klaus, *Matthias Erzberger and the Dilemma of German Democracy* (1959). Važna politička biografija pokojnoga njemačko–američkog povjesničara.
- ESCHENBURG, Theodor, *Die improvisierte Demokratie: Gesammelte Aufsätze zur Weimarer Republik* (1963). Zbirka političkih eseja o Weimarskoj Republici iskusna promatrača, uglavnom o vodećim ličnostima poput Stresemanna, Papena, Brüninga i drugih.
- EYCK, Erich, *Bismarck and the German Empire* (1963).
- , *A History of the Weimar Republic*, 2 sveska (1956). Obavezna politička povijest pametnog i razboritog liberala.
- FELDMAN, Gerald D., *Army, Industry and Labor, 1914–1918* (1966). Odlična knjiga o zanemarenoj temi.

- FISCHER, Fritz, *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschlands, 1914–1918* (3. rev. izdanje, 1964). Glasovito kontroverzno propitivanje njemačkih ofanzivnih ratnih ciljeva. Premda ponešto opsesivno, posve dokumentirano. (Vidi također pod Gatzke.)
- , »Der deutsche Protestantismus und die Politik im 19. Jahrhundert«, *Historische Zeitschrift*, CLXXI, 3 (svibanj 1951), str. 473–518. (Vidi također pod Holborn.)
- FLEXNER, Abraham, *Universities: American, English, German* (1930). Pionirski komparativni pregled; dobrohotan, ali i kritičan.
- FRANK, Philipp, *Einstein: His Life and Times* (1947). Solidna biografija najvećega njemačkog znanstvenika i najpoznatijeg prognanika.
- FREISEL, Ludwig, *Das Bismarckbild des Alldeutschen Verbandes von 1890 bis 1933: Ein Beitrag zum Bismarckverständnis des deutschen Nationalismus* (1964). Poučna knjiga o političkoj percepciji.
- FROBENIUS, Else, *Mit uns zieht die neue Zeit: Eine Geschichte der deutschen Jugendbewegung* (1927). Zaneseno, ali informativno; koliko simptom toliko i povijest mladenačkog pokreta. (Vidi također pod Laqueur.)
- FREUD, Sigmund, »The Resistances to Psycho-Analysis« (1925). *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, XIX (1961), str. 213–224. Relevantno za položaj psihoanalize u prvim godinama Weimarske Republike. (Vidi također pod Hartmann i Loewenstein.)
- FROMM, Erich, *The Dogma of Christ and Other Essays on Religion, Psychology, and Culture* (1966). Sadrži Frommov u to vrijeme subverzivan esej o Kristu (1930).
- , *Escape from Freedom* (1941). Još uvijek važan, premda kontroverzan pokušaj tumačenja psihološke podloge nacizma kao bijega od tereta koje je nudila sloboda.
- GATZKE, Hans W., *Germany's Drive to the West: A Study of Germany's Western War Aims During the First World War* (1950). (Vidi također pod Fischer.)
- , *Stresemann and the Rearmament of Germany* (1954). Obje knjige su pouzdane studije.
- GAY, Peter, *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx* (1952). Intelktualna biografija revizionističkog

- socijalista koji se protivio ratu i živio u razdoblju Weimarske Republike. (Vidi pod Schorske.)
- GEIGER, Theodor, *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes* (1932). Pionirski, još uvijek vrijedan pokušaj analize njemačke društvene strukture s neovisnoga marksističkog stajališta; osobito je važna analiza nacističkog uspona.
- GILBERT, Felix, »European and American Historiography«, u John Higham, Leonard Krieger i Felix Gilbert, *History* (1965), str. 315–387. Briljantna studija europskih povjesničara dvadesetog stoljeća, ponešto naklonjenija Meineckeu nego što sam ja u ovoj knjizi.
- GOETZ, Walter, *Historiker in meiner Zeit: Gesammelte Aufsätze* (1957). Važni eseji o modernim njemačkim povjesničarima i modernoj njemačkoj povjesničarskoj struci demokratskog povjesničara kulture.
- GOODSPEED, D. J., *Ludendorff: Genius of World War I* (1966).
- GORDON, Harold J., *The Reichswehr and the German Republic, 1919–1926* (1957). (Vidi pod Carsten i Craig.)
- GRABOWSKY, Adolf i KOCH, Walther, ur., *Die freideutsche Jugendbewegung: Ursprung und Zukunft* (1920). Zanimljiva zbirka eseja, uključujući i esej Paula Tillicha o mladima i religiji. Drugi eseji o odnosima mladih prema državi i prema seksu.
- GROENER-GEYER, Dorothea, *General Groener: Soldat und Staatsmann* (1954). Apologetski premda informativno; odličan dodatak s dokumentima.
- GRÜNBERG, Carl, *Festrede, gehalten zur Einweihung des Instituts für Sozialforschung... Juni 22, 1924*, Frankfurter Universitätsreden, XX (1924). Iskren marksistički pogled na funkciju Instituta. (Vidi također pod Horkheimer.)
- GUMBEL, Emil Julius, *Zwei Jahre Mord* (1921).
- , *Vier Jahre politischer Mord* (1922).
- , *Verräter verfallen der Feme* (1929).
- , *Lass die Köpfe rollen* (1932). Vrijedna, pouzdana serija studija o političkim ubojstvima tijekom Weimarske Republike.
- HABERMAS, Jürgen, *Strukturwandlung der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (2. izdanje, 1965). Važna analiza promjena u koncepciji i značaju javnog mnijenja.

- HALÉVY, Elie, *The Era of Tyrannies* (1938). Uključuje veliki esej »The World Crisis of 1914–1918: An Interpretation« (1929) velike povjesničarke, str. 209–247.
- HALPERIN, S. William, *Germany Tried Democracy: A Political History of the Reich from 1918 to 1933* (1946). Podnaslov odgovara istini; knjiga je pouzdan, jasno napisan prikaz političkog razvoja Weimarske Republike. Koristio sam se njome u sastavljanju kratke povijesti na kraju knjige.
- HAMEROW, Theodore S., *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany, 1815–1871* (1958). Koristan pregled njemačke povijesti u razdoblju prije i tijekom Bismarckova uspona na vlast.
- HAMPE, K., »Das neueste Lebensbild Kaiser Friedrichs II.«, *Historische Zeitschrift*, CXXXVI (1932), str. 441–475. Pristran, kritički prikaz Kantorowiczove biografije.
- HANNOVER, H. i E., *Politische Justiz, 1918–1933* (1966). Bespoštedna analiza »političke pravde« u Weimarskoj Republici. Depresivno, ali bitno.
- HARTENSTEIN, Wolfgang, *Die Anfänge der deutschen Volkspartei, 1918–1920* (1962). Moderna monografija kakve su Nijemci tek počeli pisati. (Vidi također pod Morsey.)
- HEIDEGGER, Martin, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*, Freiburger Universitätsreden, XI (1933). Zloglasni inauguralni govor Heideggera kao rektora Sveučilišta u Freiburgu nakon što su nacisti došli na vlast. Heideggerovi apologeti potrošili su mnogo vremena na objašnjavanje ovoga govora kao i na tumačenje njegove složene filozofske misli.
- HEUSS, Theodor, *Friedrich Naumann: Der Mann, Das Werk, Die Zeit* (1937). Važna biografija demokratskog imperijalista.
- , *Hitlers Weg: Eine historisch-politische Studie über den Nationalsozialismus* (1932). Ironično i proročanski.
- , *Robert Bosch: Leben und Leistung* (1946). Biografija o naprednom industrijalcu.
- HILLER, Kurt, *Köpfe und Tröpfe: Profile aus einem Vierteljahrhundert* (1950). Otvoreni, ugodno iskreni portreti.
- HOFSTADTER, Richard, »The Paranoid Style in American Politics«, u *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (1965), str. 3–40. Ako se proširi može osvijetliti i njemačku politiku.

HOLBORN, Hajo, *The Political Collapse of Europe* (1951). Usredotočena, bogata analiza političke sudbine Europe prije i poslije Prvog svjetskog rata.

—, »Protestantismus und politische Ideengeschichte«, *Historische Zeitschrift*, CXXXIV (1931), str. 15–30.

—, »Der deutsche Idealismus in sozialgeschichtlicher Beleuchtung«, *Historische Zeitschrift*, CLXXIV (listopad 1952), str. 359–384. S pravom utjecajan članak usredotočen na izvore odvajanja Njemačke od zapada na prijelazu devetnaestog stoljeća.

HORKHEIMER, Max, *Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung*, Frankfurter Universitätsreden, XXXVII (1931). Važno, ali već ponešto ezopovski. (Vidi također pod Grünberg.)

—, ur., *Studien über Autorität und Familie* (1936). Slavna zbirka članova Instituta für Sozialforschung napravljena u egzilu u Francuskoj s člancima Horkheimera, Ericha Fromma, Herberta Marcusea i drugih.

HÜHNERFELD, Paul, *In Sachen Heidegger* (1961). Lucidna, mirna, razorna kritika Heideggera.

International Institute of Social History: A Short Description of its History and Aims (bez datuma, 1935?).

International Institute of Social History: A Report on its History, Aims and Activities, 1933–1938 (bez datuma, 1939?). Oba rada su informativna izvješća Instituta für Sozialforschung pripremljena u New Yorku premda prilično ublažavaju njegovo marksističko usmjerenje.

JÄCKH, Ernst, ur., *Politik als Wissenschaft: Zehn Jahre deutsche Hochschule für Politik* (1931). Objetničko izdanje.

JOLL, James, *The Second International, 1889–1914* (1955). Lucidno, ali ton pretjerano dosadan.

—, *Three Intellectuals in Politics* (1960). Jedan od trojice je Rathenau — dobar esej (str. 57–129).

JONES, Ernest, *The Life and Work of Sigmund Freud*, 3 sveska (1953–1957). Zadnji dio sadrži nešto (ali nedovoljno) materijala o psihoanalizi u razdoblju Weimarske Republike.

KAMPFFMEYER, Paul, *Fritz Ebert* (1923). Kratka ocjena.

KANTOROWICZ, Ernst, *Kaiser Friedrich der II.*, 2 sveska (1927, 1931).

- , »'Mythenschau', Eine Erwiderung«, *Historische Zeitschrift*, CXXXI (1930), str. 457–471. Odgovor Albertu Brackmannu na prikaz njegove velike knjige. (Vidi pod Brackmann.)
- KEHR, Eckart, *Schlachtfloottenbau und Parteipolitik, 1894–1901* (1930). Glasovita disertacija koja povezuje program gradnje pomorske flote s domaćim gospodarskim pritislima.
- , *Der Primat der Innenpolitik: Gesammelte Aufsätze zur preussisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, ur. Hans-Ulrich Wehler (1965). U uvodu Wehler ocjenjuje Kehrovo djelo i žestoko ga — prežestoko — brani. Članci o pruskoj birokraciji i drugim osjetljivim temama često su vrlo originalni i duboko proñicavi.
- KESSLER, Harry Graf, *Walther Rathenau: Sein Leben und sein Werk* (1929; englesko izdanje 1930; vidi preñisak [1963?]) s dugim napomenama Hansa Fürstenberga). Lucidna biografija zagonetna i duboko proturječna državnika i utopista.
- KIAULEHN, Walther, *Berlin: Schicksal einer Weltstadt* (1958). Iako svjesno popularan prikaz Berlina u devetnaestom i dvadesetom stoljeću, vrlo informativan i sadržajan.
- KINDT, Werner, *Grundschriften der deutschen Jugendbewegung* (1963). Inteligentna i obuhvatna kompilacija velike količine djela o mladenačkom pokretu. Obilno sam se njime koristio.
- KLEMPERER, Klemens von, *Germany's New Conservatism: Its History and Dilemma in the Twentieth Century* (1957). Odličan pregled desničarskih razmišljanja.
- KNOWLES, David, »The Monumenta Germaniae Historica«, u *Great Historical Enterprises and Problems in Monastic History* (1963), str. 63–97. Fascinantan prikaz njemačke historiografije devetnaestog stoljeća i početka dvadesetog stoljeća.
- KOPLIN, Raimund, *Carl von Ossietzky als politischer Publizist* (1964).
- KRIEGER, Leonard, *The German Idea of Freedom: History of a Political Tradition* (1957). Važna povijest odnosa ideja i politike u Njemačkoj.
- KRILL, Hans-Heinz, *Die Ranke-Renaissance: Max Lenz und Erich Marcks* (1962). Odlična studija dvaju Rankeovih epigona i političke posljedice njihova djela.
- KROCKOW, Christian Graf von, *Die Entscheidung: Eine Untersuchung über Ernst Jünger, Carl Schmitt, Martin Heidegger* (1958).

- Komparativna studija trojice »filozofskih« iracionalista koji su imali neku naklonost prema nacistima.
- KURUCZ, Jenő, *Struktur und Funktion der Intelligenz während der Weimarer Republik* (1967). Apstraktna ali poticajna kratka analiza sociološke pozicije intelektualca u Weimarskoj Republici.
- LAMPL-DE GROOT, Jeanne, »Die Entwicklung der Psychoanalyse in Deutschland bis 1933«, *Ansprachen und Vorträge zur Einweihung des Instituts-Neubaues am 14. Oktober 1964*, Sigmund Freud Institut, Frankfurt am Main (1964). Vrlo površno, tek početak.
- LAQUEUR, Walter Z., *Young Germany: A History of the German Youth Movement* (1962). Pouzdan vodič kroz zbunjujuće područje.
- , i MOSSE, George L., ur., *The Coming of the First World War* (1966). Niz članaka.
- LAUE, Theodore von, *Leopold Ranke: The Formative Years* (1950). Odlična kratka studija.
- LEDERER, Emil i MARSCHAK, Jakob, »Der neue Mittelstand«, *Grundriss der Sozialökonomik*, IX, dio 1 (1926), str. 120–141. (Vidi pod Briefs.)
- LEIPART, Theodor, *Carl Legien* (1929). Biografija iznimnog njemačkoga radničkog vođe.
- LENZ, Max i MARCKS, Erich, ur., *Der Weltkrieg im Spiegel Bismarckscher Gedanken* (1915). Domoljubna zbirka iz razdoblja Prvoga svjetskog rata koja pokazuje kako je Bismarckov duh živio ili bio korišten poslije njegove smrti.
- LILGE, Frederic, *The Abuse of Learning: The Failure of the German University* (1948). Kritički pregled.
- LOEWENTHAL, Leo, »German Popular Biographies: Culture's Bargain Counter«, u *The Critical Spirit: Essays in Honor of Herbert Marcuse*, ur. Kurt H. Wolff i Barrington Moore, Jr. (1967), str. 267–283. Zanimljiva analiza životopisa Stefana Zweiga i drugih, pokazuje njihove lake superlative, jeftin optimizam i intelektualnu bezvrijednost.
- MANN, Golo, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* (1966). Snažno, neformalno, antiautoritativno, zanimljivo.
- MANN, Heinrich, *Essays* (1960). Ovo izdanje sadrži njegove najprovokativnije nastupe uključujući rane eseje poput »Voltaire-Goethe«, »Zola«, koji su toliko ogorčili njegova brata Thomasa, i eseje napisane dvadesetih godina.

- MANNHEIM, Karl, *Essays on the Sociology of Knowledge*, ur. Paul Kecskemeti (1952). Zgodna zbirka, u engleskom prijevodu, nekih od najvažnijih Mannheimovih socioloških eseja napisanih tijekom weimarskog razdoblja, koji nadopunjuju *Ideologiju i utopiju*.
- MASUR, Gerhard, *Prophets of Yesterday: Studies in European Culture, 1890–1914* (1961). Bavi se presudnim razdobljem u europskoj povijesti. Masurova tumačenja nisu uvijek odgovarajuća, a ponekad, kao u slučaju s Freudom, su karikature.
- MAYER, Arno J., *Political Origins of the New Diplomacy, 1917–1918* (1959). Nekonvencionalno i autoritativno djelo diplomatske historiografije; analizira zamorenost zaraćenih sila.
- , *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918–1919* (1967). Nastavak, jednako autoritativan; usredotočeno na isključenje Sovjetske Rusije iz redova velikih sila.
- MEHRING, Franz, *Die Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, dio I i II, 2 sveska (1897–1898). Savjesna, mada dobrohotna povijest razdoblja između 1830. i 1891. iskusnoga socijalističkog intelektualca.
- MEINECKE, Friedrich, *Weltbürgertum und Nationalstaat: Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates* (1907). Od kozmopolitizma do nacionalizma, od Humboldta do Bismarcka; knjiga koja je donijela Meineckeu ugled.
- , *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* (1924). Postoji engleski prijevod Douglasa Scotta ove suptilne knjige s nesuptilnim i zavaravajućim naslovom *Machiavellianism* (1965).
- , *Die Entstehung des Historismus*, 2 sveska (1936). Žestoka obrana i sjajna, mada po mojem mišljenju ne i adekvatna, analiza historizma.
- , *The German Catastrophe: Reflections and Recollections* (1946). Dirljivo i patetično preispitivanje njemačke povijesti.
- , *Politische Schriften und Reden*, ur. Georg Kotowski (1958). Važna zbirka razgovora i eseja o politici.
- , »Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik«, *Historische Zeitschrift*, CXXV (1922), str. 248–283.
- , »Values and Causalities in History« (1928), u *The Varieties of History*, ur. Fritz Stern (1956), str. 267–288.
- MEYER, Henry Cord, *Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815–1945* (1955).

- MICHELS, Robert, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (1949). Studija o pesimizmu, o sudbini demokracije, koristeći se slučajevima njemačke Socijaldemokratske partije prije Prvog svjetskog rata.
- , »Psychologie der antikapitalistischen Massenbewegungen«, *Grundriss der Sozialökonomik*, IX, dio I (1926), str. 241–359. (Vidi pod Briefs.)
- MITCHELL, Allan, *Revolution in Bavaria, 1918–1919: The Eisner Regime and the Soviet Republic* (1965). Oprezna, preopreznna studija dokumenata.
- Modern Germany in Relation to the Great War, by Various German Writers* (1916). Obrane Otta Hintzea, Ernsta Troeltscha, Hansa Delbrücka, Friedricha Meineckea: postava zvijezda u dramatičnom neuspjehu.
- MOHLER, Armin, *Die konservative Revolution in Deutschland, 1918 bis 1932: Grundriss ihrer Weltanschauungen* (1950). Vrlo obuhvaatan pregled njemačke desničarske misli u gospodarskom području.
- MOMMSEN, Hans, »Zum Verhältnis von politischer Wissenschaft und Geschichtswissenschaft in Deutschland«, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, X (1962), str. 341–372. Odlomak iz preispitivanja njemačke historiografije.
- MOMMSEN, Wolfgang J., *Max Weber und die deutsche Politik* (1959). Vrlo potrebno ispitivanje junaka; zaključuje da Weber nije bio politički liberal.
- , »Universalgeschichtliches und politisches Denken bei Max Weber«, *Historische Zeitschrift*, CCI (1965), str. 557–612. Odličan doatak njegovoj knjizi; kompletna bibliografija o kontroverzi oko Webera; vidi karizmu kao središnji problem za Webera.
- MORSEY, Rudolf, *Die deutsche Zentrumspartei, 1917–1923* (1966). Iscrpna uzorna monografija.
- MOSSE, George L., *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich* (1964). Naglašava, dajući pregled razizma, mladenačkih pokreta, političkih pojmova, »völkische« elemente.
- , »Die deutsche Rechte und die Juden«, u *Entscheidungsjahr 1932: zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik*, ur. Werner E. Mosse (1963), str. 183–246.
- NETTL, J. P., *Rosa Luxemburg*, 2 sveska (1966). Izvršna sveobuhvatna biografija.

- NEUMANN, Franz L., *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* (2. izdanje 1944). Dugi uvod sažima Neumannova tumačenja unutarnje strukture Weimarske Republike; važan neovisni marksistički pogled.
- , »The Social Sciences«, u *The Cultural Migration: The European Scholar in America* (1953), str. 4–26. Sjajna komparativna analiza društvenih znanosti u Njemačkoj i Americi s vrijednim osobnim sjećanjima. (Vidi također pod Panofsky i Tillich.)
- NEUMANN, Sigmund, *Die Parteien der Weimarer Republik* (1932; izdanje iz 1965. sadrži predgovor Karla Dietricha Brachera). Odličan, zapravo obavezan pregled stranačke politike u Weimarskoj Republici.
- , »Die Stufen des preussischen Konservatismus: Ein Beitrag zum Staats- und Gesellschaftsbild Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert«, u *Historische Studien*, br. 190 (1930). Važna društveno-povijesna analiza konzervatizma, valja usporediti s djelom Karla Mannheima.
- NEUROHR, Jean F., *Der Mythos vom dritten Reich: Zur Geistesgeschichte des Nationalsozialismus* (1957). Dobra analiza kobnog mita.
- OBERSCHALL, A., *Empirical Social Research in Germany, 1848–1914* (1965). Kratko; potrebno još proučavanja; u međuvremenu vrlo korisno. (Vidi također pod Shad.)
- PANOFSKY, Erwin, »The History of Art«, u *The Cultural Migration: The European Scholar in America* (1953), str. 82–111. Duhovite usporedbe načina podučavanja povijesti umjetnosti na njemačkim i američkim sveučilištima. (Vidi također pod Neumann, Franz i Pevsner.)
- PEM (pseud. Paula Ericha Marcusa), *Heimweh nach dem Kurfürstendamm: Aus Berlins glanzvollsten Tagen und Nächten* (1952). Nostalgично dozivanje Berlina iz »zlatnih dvadesetih«.
- PEVSNER, Nikolaus, »Reflections on Not Teaching Art History«, *The Listener*, XLVIII, br. 1235 (listopad 30, 1952), str. 715–716. Informativna sjećanja na njemački način podučavanja predmeta. (Vidi također pod Panofsky.)
- PFLANZE, Otto, *Bismarck and the Development of Germany: The Period of Unification, 1815–1871* (1963). Odličan prvi dio.
- , »Bismarck and German Nationalism«, *American Historical Review*, LX, 3 (travanj 1955), str. 548–566.

- PLESSNER, Helmuth, *Die verspätete Nation: Über die politische Verführbarkeit bürgerlichen Geistes* (1959). Teži objasniti svjesno odbijanje zapada od strane mnogih Nijemaca u ime »njemačkih« vrijednosti.
- RAMM, Agatha, *Germany, 1789–1919: A Political History* (1967). Inteligentan, adekvatno detaljan pregled; toplo preporučujem.
- RATHENAU, Walther, *Die neue Wirtschaft* (1918).
- , *Der neue Staat* (1919). Dva politička pamfleta obavezna za razumijevanje Rathenauova načina razmišljanja; drugi pamflet je izraz dubokog razočaranja u »revoluciju«.
- RAUSCHNING, Hermann, *Die konservative Revolution: Versuch und Bruch mit Hitler* (1941). Važan, uznemirujući esej najprije pristaše, a poslije protivnika Hitlera koji tvrdi da su nacisti izdali istinsku »konzervativnu revoluciju«.
- RÖHL, J. C. G., *Germany without Bismarck: The Crisis of Government in the Second Reich, 1890–1900* (1967). Odlično korištenje dokumenata za osvjetljavanje sumornog razdoblja.
- ROSENBERG, Arthur, *The Birth of the German Republic, 1871–1918* (1928).
- , *A History of the German Republic* (1935). Oba rada obavezna; orijentacija je lijevo radikalna, ali neovisna; izvršno razumijevanje važnih problema.
- ROTHFELS, Hans, »Problems of a Bismarck Biography«, *Review of Politics*, IX, 3 (srpanj, 1947), str. 362–380. Dobar doprinos važnim temama.
- SCHIEDER, Theodor, ur., *Hundert Jahre Historische Zeitschrift 1859–1959* (1959). Velika ali razočaravajuća zbirka članaka koja osvjetljava mnoge aspekte njemačke historiografije u posljednjih stotinu godina bez ozbiljnog hvatanja ukoštac s nekim važnim temama.
- , »Grundfragen der neuen deutschen Geschichte: Zum Problem der historischen Urteilsbildung«, *Historische Zeitschrift*, CLXXXII (1961), str. 1–16.
- SCHIMANSKI, Stefan, »Forward« u Martin Heidegger, *Existence and Being* (1949). Četiri kratka eseja autora knjige *Sein und Zeit*, s kratkim uvodom Schimanskog i dugim uvodom Wernera Brocka.
- SCHMITT, Carl, *Hugo Preuss: Sein Staatsbegriff und seine Stellung in der deutschen Staatslehre* (1930). Ocjena »oca« njemačkog ustava

od strane povodljiva, Preussu nenaklonjena, pravnog teoretičara. (Vidi također pod Simons.)

SCHNABEL, Franz, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, 4 sveska (2. izdanje, 1937–1949). Liberalno, ali ne »preliberalno«; detaljna tumačenja njemačke povijesti devetnaestog stoljeća. Svezak II, str. 245–253 sadrži prikaz sastanka u Wartburgu 1817. godine.

SCHORSKE, Carl E., *German Social Democracy, 1905–1917: The Development of the Great Schism* (1955). Sjajno i važno.

SCHWABE, Klaus, »Zur politischen Haltung der deutschen Professoren im ersten Weltkrieg«, *Historische Zeitschrift*, CLXXXVIII (1961), str. 601–634. Puno izvrsnih, to jest groznih slučajeva šovinizma među njemačkim intelektualcima tijekom Prvoga svjetskog rata.

SELL, Friedrich C., *Die Tragödie des deutschen Liberalismus* (1953). Dobro kazuje poznatu priču.

SHAD, Susanne P., »Empirical Social Research in Weimar Germany«, doktorat na Sveučilištu Columbija (1964).

SHEEHAN, James J., *The Career of Lujo Brentano: A Study of Liberalism and Social Reform in Imperial Germany* (1966).

SIEFERT, Hermann, *Der bündische Aufbruch, 1918–1923* (1963). Pristrana studija mladenačkih pokreta prvih godina Weimarske Republike.

SIMONS, Walter, *Hugo Preuss* (1930).

SONTHEIMER, Kurt, *Anti-Demokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933* (1962). Odličan pregled desničarskih filozofija u razdoblju Weimarske Republike.

SPENGLER, Oswald, *The Decline of the West*, 2 sveska (1918–1922).

—, *Preussentum und Sozialismus* (1919). Oba djela iznimno važna kao dokumenti.

SRBIK, Heinrich Ritter von, *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart*, 2 sveska (1950–1951). Opsežnog stila, konzervativne filozofije.

STAMPFER, Friedrich, *Die vierzehn Jahre der ersten deutschen Republik* (3. izdanje, 1953). Povijest Weimarske Republike, napisao socijaldemokratski publicist koji je i sam proživio to razdoblje.

- STEINHAUSEN, Georg, *Deutsche Geistes- und Kulturgeschichte von 1870 bis zur Gegenwart* (1931).
- STERLING, Richard W., *Ethics in a World of Power: The Political Ideas of Friedrich Meinecke* (1958). Prvo potpuno proučavanje političke misli velikoga njemačkog povjesničara.
- STERN, Fritz, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology* (1961). Dobra studija o trojici preteča: Langbehn, Lagarde i Moellera van den Brucku.
- , »The Political Consequences of the Unpolitical German«, *History*, br. 3 (1960), str. 104–134. Trijezno proučavanje važne teme.
- STOLPER, Gustav, *The German Economy, 1870–1940* (1940). Važno.
- STOLPER, Toni, *Ein Leben in Brennpunkten unserer Zeit: Gustav Stolper, 1888–1947* (1960). Informativna biografija svestranoga ekonomskog povjesničara, napisala njegova udovica.
- SUHRKAMP, Peter, »Die Sezession des Familiensohnes: Eine nachträgliche Betrachtung der Jugendbewegung«, *Neue Rundschau*, XLIII, dio I (1932), str. 94–112.
- , »Söhne ohne Väter und Lehrer: Die Situation der bürgerlichen Jugend«, *ibid.*, str. 681–696. Oba djela su promišljene analize dezorijentirane mladeži na rubu kaosa.
- TAYLOR, A. J. P., *The Course of German History* (1945).
- , *Bismarck: The Man and the Statesman* (1955). Oba djela karakteristična za Taylora: sjajno pisana, puna poticajnih ideja, ekscentrična u tumačenju.
- The Path to Dictatorship, 1918–1933: Ten Essays by German Scholars* (1966). Razgovori koje su vodili na radiju Karl Dietrich Bracher, Kurt Sontheimer, Rudolf Morsey, Hans Rothfels i šestorica drugih o političkim strankama, antidemokratskim razmišljanjima, nacističkoj taktici. Nejednake vrijednosti, ali su uvod Fritza Sterna i kronologija posljednjih pet godina Weimarske Republike korisni.
- THIMME, Anneliese, *Gustav Stresemann: Eine politische Biographie zur Geschichte der Weimarer Republik* (1957). Oštro, nesentimentalno, revizionistički, važno.
- TIETZ, Georg, *Hermann Tietz: Geschichte einer Familie und ihrer Warenhäuser* (1965). O velikoj robnoj kući i njezinim vlasnicima.
- TILLICH, Paul, »The Transmoral Conscience«, u *The Protestant Era*, ur. James Luther Adams (1951), str. 152–166.

- , »The Protestant Message and the Man of Today«, *ibid.*, str. 189–204. Oba djela bacaju svjetlo na liberalnu teologiju u zadnjim godinama Weimarske Republike.
- , »The Conquest of Theological Provincialism«, u *The Cultural Migration: The European Scholar in America* (1953), str. 138–156. Nepretenciozno i zabavno Tillich izvještava što je bio teološki ponos u Njemačkoj, a što je naučio u Americi. (Vidi također pod Neumann, Franz i Panofsky.)
- TROELTSCH, Ernst, *Spektator-Briefe*, ur. Hans Baron (1924). Eseji o njemačkoj revoluciji i svjetskoj politici u razdoblju 1918–1922; puno otkrivaju.
- TURNER, Henry Ashby, Jr., *Stresemann and the Politics of the Weimar Republic* (1963). Pouzdano istraživanje.
- WAITE, Robert G. L., *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923* (1952).
- WASSERMANN, Jakob, »Rede an die studentische Jugend über das Leben im Geiste: Zum Goethetag 1932«, *Neue Rundschau*, XLIII, dio I (1932), str. 530–544. Književnikova molba mladima, opravdana.
- WEBER, Marianne, *Max Weber: Ein Lebensbild* (1926). Važna biografija.
- WEBER, Max, *Gesammelte Politische Schriften* (2. prošireno izdanje, ur. Johannes Winckelmann, 1958). Iznimno važno; Weber je puno pisao o unutarnjoj i vanjskoj politici i njegov se glas čuo.
- WEHLER, Hans-Ulrich, ur., *Moderne deutsche Sozialgeschichte* (1966). Urednik kraćih radova Eckarta Kehra sastavio raznovrsnu zbirku o socijalnoj povijesti; mnogi eseji koji se uglavnom bave njemačkom poviješću devetnaestog i dvadesetog stoljeća su izvrsni.
- WHEELER-BENNETT, John W., *The Nemesis of Power: The German Army in Politics, 1918–1945* (1954). (Vidi također pod Carsten i Craig.)
- WUCHER, Albert, *Theodor Mommsen: Geschichtsschreibung und Politik* (1956). Izvanredan, originalan esej u literaturi u kojoj prevladava strahopoštovanje.
- Zehn Jahre Berliner Psychoanalytisches Institut (Polyklinik und Lehranstalt)* (1930). Godišnjak s pojedinostima o povijesti Instituta i njegovim postignućima.

ZIEKURSCH, Johannes, *Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches*, 3 sveska (1925–1930). Možda danas više ne pobuđuje toliku pozornost (iako i danas zasluđuje čitanje), ali neovisne procjene i jasnoća prikazivanja bile su iznimka u historiografiji Weimarske Republike.

III. UMJETNOST

Ovaj dio obuhvaća slikare, grafičare, kipare, skladatelje i druge glazbenike, arhitekte i povijest umjetnosti.

BARR, Alfred H., Jr., *Cubism and Abstract Art* (1936). Pionirski pregled, uključuje i njemačke umjetnike.

BAYER, Herbert, GROPIUS, Ise i GROPIUS, Walter, ur., *Bauhaus 1919–1928* (1938, ponovno izdanje 1959). Klasik koji prati izložbu o Bauhausu. (Vidi također pod Wingler.)

BING, Gertrud, *Aby M. Warburg* (1958). Bliski suradnik o osnivaču Warburg Instituta.

BUCHHEIM, Lothar-Günther, *Der Blaue Reiter und die Neue Künstler-Vereinigung München* (1959).

—, *The Graphic Art of German Expressionism* (1960).

DREXLER, Arthur, *Ludwig Mies van der Rohe* (1960). Kratko, dobro ilustrirano.

ECKARDT, Wolf von, *Eric Mendelsohn* (1960). Koristan kratki esej.

EDSCHMID, Kasimir, *Über den Expressionismus in der Literatur und die neue Malerei* (1921). Važan proglas vodećega književnika.

FITCH, James Marston, *Walter Gropius* (1960). Dobra kratka studija.

—, »A Utopia Revisited«, *The Columbia University Forum*, IX, 4 (jesen 1966), str. 34–39. Suvremeni pogled na Bauhaus s nekim tužnim fotografijama.

GOERGEN, Aloys, »Beckmann und die Apocalypse«, *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge* (1962), str. 9–21.

GROHMANN, Will, *Das Werk Ernst Ludwig Kirchners* (1962). Važna knjiga; uključuje sve osim posljednjih dvanaest godina Kirchnerova života.

—, *Zeichnungen von Ernst Ludwig Kirchner* (1925). Jednako dobro o crtežima.

- , *Ernst Ludwig Kirchner* (1961).
- , *Wassily Kandinski: Life and Work* (1959). Uključuje *oeuvre* katalog.
- GROPIUS, Walter, *The New Architecture and the Bauhaus* (1965). Temeljni iskaz.
- , *Scope of Total Architecture* (1962). Zbirka kraćih članaka.
- GROTE, Ludwig, *Der Blaue Reiter: München und die Kunst des 20. Jahrhunderts* (1949).
- , *Die Maler am Bauhaus* (1950).
- , ur., *Oskar Kokoschka*, eseji, katalog izložbe održane u Münchenu 1950. godine (1950). Dobro poput svih ostalih Groteovih radova.
- HAFTMANN, Werner, *Emil Nolde* (1958, na engleski prevedeno 1959).
- , *The Mind and Work of Paul Klee* (1954).
- , *Painting in the Twentieth Century*, 2 sveska (2. izdanje, 1965).
- HAMILTON, George Heard, *Painting and Sculpture in Europe, 1880–1940* (1967). Sjajan svezak u *Pelican History of Art*; opsežan, ali važan zbog sažimanja.
- HEISE, Carl Georg, *Persönliche Erinnerungen an Aby Warburg* (1947). Osobna i dirljiva sjećanja.
- HESS, Hans, *Lyonel Feininger* (1961). Standardno djelo s *oeuvre* katalogom. Knjiga o Feiningerovim grafikama još se uvijek čeka.
- KANDINSKI, Wassily i MARC, Franz, *Der Blaue Reiter* (1912, ponovno izdanje uredio Klaus Lankheit, 1965). Dokument iznimne važnosti.
- , *Über das geistige in der Kunst* (1912).
- , *Punkt und Linie zu Fläche: Beitrag zur Analyse der malerischen Elemente* (1926). Izdanje Bauhaus br. 9.
- KLEE, Paul, *Pedagogical Sketchbook* (1925). Izdanje Bauhaus br. 2; važno djelo.
- KUHN, Charles L., *German Expressionism and Abstract Art: The Harvard Collections* (1957), sa sjajnim uvodnim esejom Jakoba Rosenberga. Izvanredno informativan katalog.
- , *Supplement* (1967). Nadopuna Harvardovu katalogu.
- KULTERMANN, Udo, *Geschichte der Kunstgeschichte: Der Weg einer Wissenschaft* (1966). Iako pretjerano popularno, sadrži korisna poglavlja o ekspresionističkom razdoblju i skupini Warburg.

- McCOY, Esther, *Richard Neutra* (1960). Monografija o važnom arhitektu koji je napustio Njemačku 1923. godine.
- MOHOLY-NAGY, Laszlo, *Malerei, Fotografie, Film* (2. izdanje, 1927).
- , *The New Vision: From Material to Architecture* (1929).
- MOHOLY-NAGY, Sibyl, *Moholy-Nagy, a Biography* (1950).
- MYERS, Bernard S., *The German Expressionists: A Generation in Revolt* (1963; skraćeno izdanje 1966). Sjajan pregled o pokretu i pojedinim umjetnicima, uz izvrsnu bibliografiju.
- PANOFSKY, Erwin, »A. Warburg«, *Repertorium für Kunstwissenschaft*, LI (1930), str. 1–4. Kratak, oštrouman nekrolog.
- PEVSNER, Nikolaus, *Pioneers of Modern Design, from William Morris to Walter Gropius* (3. izdanje, 1960). Sjajna, lucidna analiza pokreta koji je doveo do Bauhauusa. Obavezno.
- REDLICH, H. F., *Alban Berg, the Man and His Music* (1957). Vrijedna biografija važnoga modernog skladatelja. (Vidi također pod Reich.)
- REICH, Willi, *Alban Berg: Leben und Werk* (1963).
- REIFENBERG, Benno, »Max Beckmann« (1921), u *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge* (1962), str. 101–109.
- RETI, Rudolph, *Tonality in Modern Music* (1958). Skladatelj proučava modernu glazbu, osobito njemačke skladatelje Schönberga, Berga i Weberna.
- RICHTER, Hans, *Dada: Art and Anti-Art* (1965). Obuhvatan prikaz. (Vidi također pod Rubin.)
- ROH, Franz, *Nach-Expressionismus* (1925). Nekrolog koji poziva na »neue Sachlichkeit«.
- RÖTHEL, Hans K. i CASSOU, J., *Vasilij Kandinski, 1866–1944, A Retrospective Exhibition* (1962). Sjajan katalog velike retrospektivne izložbe u Guggenheim muzeju u New Yorku.
- RUSSELL, John, *Max Ernst* (1967). Opsežna, dobro ilustrirana monografija.
- SAXL, Fritz, »Die Bibliothek Warburg und ihr Ziel«, *Vorträge der Bibliothek Warburg, 1921–1922*, ur. Fritz Saxl (1923), str. 1–10. Inauguralno predavanje prvog ravnatelja Warburg Instituta.
- , »Ernst Cassirer«, u *The Philosophy of Ernst Cassirer*, ur. Paul Arthur Schilpp (1949), str. 47–51. Važna sjećanja na jednog od najistaknutijih suradnika Warburg Instituta.

- SCHEFFLER, Karl, *Max Liebermann* (novo izdanje 1953). Biografija najpoznatijega njemačkog slikara; žestoki impresionist u ekspressionističkom razdoblju.
- SELZ, Peter, *Emil Nolde* (1963). Kratka i iskrena monografija i katalog putujuće izložbe iz 1963. godine.
- , *German Expressionist Painting* (1957). Dobar općenit prikaz.
- , *Max Beckmann* (1964). Izvrstan katalog i monografija.
- TAYLOR, Joshua C., *Futurism* (1961). Dobar katalog putujuće izložbe toga važnog pokreta.
- VERKAUF, Willy, JANCO, Marcel i BOLLIGER, Hans, ur., *Dada: Monographie einer Bewegung* (1958). Raskošno ilustrirano.
- WARBURG, Aby, *Gesammelte Schriften*, 2 sveska (1932). Plodonosna djela pionirskog povjesničara umjetnosti i izmučena čovjeka.
- WHITTICK, Arnold, *Erich Mendelsohn* (1940). Koristan prikaz.
- WINGLER, Hans M., ur., *Das Bauhaus, 1919–1933: Weimar, Dessau, Berlin* (1962). Golema zbirka dokumenata o svim aspektima Bauhaua, popraćena bilješkama i izvrsno ilustrirana. Važno.
- Worte zur Beisetzung von Professor Dr. Aby M. Warburg* (bez datuma, kraj 1929?).
- WUTTKE, Dieter, »Aby Warburg und seine Bibliothek«, *Arcadia*, I, 3 (1966), str. 319–333. Informativan članak sa sjajnom bibliografijom.

IV. KNJIŽEVNOST

- Ovaj dio obuhvaća sabrana djela, pojedina djela, biografije i monografije o pjesnicima, romanopiscima i dramatičarima, također i djela o kazalištu.
- ALLEMANN, Beda, *Hölderlin und Heidegger* (2. izdanje, 1954). Složena studija o naklonostima.
- BARLACH, Ernst, *Das dichterische Werk*, 3 sveska, ur. Klaus Lazarewicz i Friedrich Dross (1956–1959).
- BENJAMIN, Walter, *Schriften*, 2 sveska, ur. Theodor W. Adorno, Gretel Adorno i Friedrich Podszus (1955). Sabrana djela sjajnog društvenog i književnog kritičara koji je počinio samoubojstvo u rujnu 1940. godine na španjolskoj granici, na granici utočišta, ko-

- jeg su španjolski službenici natjerali u smrt. (Postoji i korisna jednosveščana zbirka njegovih izabranih djela *Illuminationen*, ur. Siegfried Unseld [1961].)
- BEISSNER, Friedrich, *Hölderlin Heute: Der lange Weg des Dichters zu seinem Ruhm* (1963). Predavanje vodećeg poznavatelja Hölderlina.
- BENN, Gottfried, *Gesammelte Werke*, 4 sveska, ur. Dieter Wellershoff (1958–1961).
- BITHELL, Jethro, *Modern German Literature, 1880–1938* (2. izdanje, 1946). Unatoč čvrstim autorovim stavovima pouzdan pregled.
- BOEHRINGER, Robert, *Mein Bild von Stefan George* (1951). Dva srodna djela; drugi dio je galerija (zabavna), a prvi dio sastoji se od biografskih bilježaka koje se odnose na drugi dio.
- BRECHT, Bertolt, *Gesammelte Werke*, 8 svezaka, ur. Elizabeth Hauptmann (1967). Najbolje izdanje dosad.
- , *Bertolt Brechts Dreigroschenbuch* (1960). Sadrži dramu, filmski scenarij i druge vrijedne dokumente.
- BROCH, Hermann, *Gesammelte Werke*, 10 svezaka (1952–1961).
- , *The Death of Vergil* (1945). Njegov glavni roman.
- BÜCHNER, Georg, *Sämtliche Werke*, ur. Hans Jürgen Meinerts (1963). Jedno od nekoliko dostupnih izdanja.
- BUTLER, E. M., *The Tyranny of Greece over Germany* (1935). Pretjerana, ali ipak snažna teza o zavedenosti mnogih Nijemaca mit-skom grčkom antikom.
- CASSIRER, Ernst, *Idee und Gestalt* (2. izdanje, 1924). Pet civiliziranih eseja o njemačkoj književnosti te eseji o Hölderlinu i Kleist.
- DAVID, Claude, *Von Richard Wagner zu Bertolt Brecht: Eine Geschichte der neueren deutschen Literatur* (1959). Pronicava povijest uglednoga francuskog znanstvenika.
- DILTHEY, Wilhelm, »Hölderlin«, u *Das Erlebnis und die Dichtung* (izdanje iz 1957), str. 221–291. Iako napisan 1867. godine, ovaj je esej otvorio novi smjer u proučavanju Hölderlina; bio je prepravljen za prvo izdanje zbirke (1905).
- DÖBLIN, Alfred, *Die drei Sprünge des Wang-lun, Chinesischer Roman* (1915).
- , *Berlin Alexanderplatz: Die Geschichte von Franz Biberkopf* (1929). Dva najistaknutija romana prvorazrednoga ekspresionističkog pisca; potonji je osobito vrijedan.

- EMRICH, Wilhelm, *Franz Kafka* (2. izdanje, 1960). Među najboljim studijama. (Vidi također pod Politzer i Sokel.)
- ESSLIN, Martin, *Brecht: The Man and his Work* (1959). Opsežna studija o Brechtovu životu i djelima.
- FAIRLEY, Barker, *A Study of Goethe* (1947). Sjajan esej, osobito važan za ovo djelo jer analizira Goetheovu borbu za objektivnost koju je izjednačavao s mentalnim zdravljem.
- FALLADA, Hans, *Little Man, What Now?* (1932). Tipičan roman za razdoblje velike gospodarske krize; iznimno popularan, još uvijek rado čitan.
- FEUCHTWANGER, Lion, *Erfolg: Drei Jahre Geschichte einer Provinz*, 2 sveska (1930). Njegov najpopularniji roman; roman à clef o Bavorskoj ranih dvadesetih, uključuje i jedva prikrivena Bertolta Brechta.
- GARTEN, H. F., *Gerhart Hauptmann* (1954).
- , *Modern German Drama* (1959). Ozbiljno i korisno.
- GEORGE, Stefan, *Gesamtausgabe der Werke*, 18 svezaka (1927–1934). Postoji također prikladan dvosveščani izbor, ur. Robert Boehringer (1958).
- GERHARD, Melitta, *Stefan George, Dichtung und Kündigung* (1962).
- GOERING, Reinhard, *Prosa, Dramen, Verse*, ur. Dieter Hoffmann (1961). Prikladan izbor iz djela desničarskog ekspresionista koji je imao samo jednu uspješnicu, *Seeschlacht*, 1917. godine.
- GRIMM, Hans, *Volk ohne Raum* (1926). Slavni *völkische* roman.
- GUNDOLF, Friedrich, *Shakespeare und der deutsche Geist* (1911).
- , *Stefan George* (1920).
- , *Heinrich von Kleist* (1922). Vjerojatno najvažnija djela omiljenoga Georgeova učenika.
- GÜNTHER, Herbert, *Joachim Ringelnatz in Selbstzeugnissen und Bild-dokumenten* (1964). Ilustrirana biografija popularnoga humoriističnog pjesnika.
- HAAS, Willy, *Bert Brecht* (1958). Kratko, impresionistički.
- HASENCLEVER, Walter, *Gedichte, Dramen, Prosa*, ur. Kurt Pinthus (1963). Velik izbor iz djela ovoga ekspresionističkog pisca.
- HATFIELD, Henry, *Thomas Mann* (rev. izdanje, 1962). Lucidno, kratko, pouzdano.

- , *Aesthetic Paganism in German Literature from Winckelmann to the Death of Goethe* (1964). Senzibilno; ispravlja Butlerova pretjerivanja o Hölderlinu i drugima.
- HAUPTMANN, Gerhart, *Sämtliche Werke* (Centenar Ausgabe) u pripremi (ur. H.–E. Hass, 1962–).
- HEERIKHUIZEN, F. W. van, *Rainer Maria Rilke: His Life and Work* (1946). Senzibilna biografija u masi ekstravagantnih radova.
- HELLER, Erich, *The Ironic German: A Study of Thomas Mann* (1958). Studija sa stilom.
- , *The Disinherited Mind: Essays in Modern German Literature and Thought* (2. izdanje 1959). Poticajna zbirka.
- HERALD, Heinz, *Max Reinhardt* (1953).
- HERING, Gerhard F., »Nachwort« u Zuckmayer, *Meisterdramen* (1966), str. 583–590. Poučan kratki esej.
- HESSE, Hermann, *Gesammelte Schriften*, 7 svezaka (1957).
- , *Demian* (1919).
- , *Steppenwolf* (1927).
- , *Magister Ludi* (1943). Hesseova tri najpopularnija romana.
- HOFMANNSTHAL, Hugo von, *Gesammelte Werke*, u pripremi, 15 svezaka dosad, ur. Herbert Steiner (1945–).
- , »Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation«, u *Die Berührung der Sphären* (1931), str. 422–442, prikladna zbirka Hofmannsthalove proze.
- HÖLDERLIN, Friedrich, *Werke*, ur. Fritz Usinger (bez datuma). Jedno od mnogih izdanja; ovo izdanje ima dobar izbor i koristan uvod.
- HOLTHUSEN, Hans Egon, *Rainer Maria Rilke: A Study of his Later Poetry* (1952).
- , *Rainer Maria Rilke in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1958). Oba djela vrlo naklonjena Rilkeu, ali još uvijek racionalna.
- HORVATH, Ödön von, *Stücke*, ur. Traugott Krischke (1961).
- JOHANN, Ernst, *Georg Büchner in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1958).
- KAFKA, Franz, *The Trial* (objavljeno 1925, prevedeno na engleski 1937).
- , *The Castle* (objavljeno 1926, prevedeno na engleski 1930).

- , *Amerika* (objavljeno 1927, prevedeno na engleski 1946).
- , *Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande und andere Prosa aus dem Nachlass*, ur. Max Brod (1953). Uključuje pismo ocu.
- KAISER, Georg, *Stücke, Erzählungen, Aufsätze, Gedichte*, ur. Walther Huder (1966). Dobar izbor iz Kaiserova velikog i važnog djela. (Vidi također pod Kenworthy.)
- KARASEK, Hellmuth, *Carl Sternheim* (1965). Kratka, dobro ilustrirana studija o duhovitom dramatičaru.
- KÄSTNER, Erich, *Kästner für Erwachsene*, ur. Rudolf Walter Leonhardt (1966). Kao što sam naziv kaže, ovaj izbor ispušta knjige za djecu *Emil i detekтиви*, 35. Maj i druge koje su ga proslavile u cijelom svijetu; sadrži izbor poezije, autobiografiju i roman *Fabian: Die Geschichte eines Moralisten* (1931).
- KENWORTHY, B. J., *Georg Kaiser* (1957). Korisna studija na engleskom.
- KESTING, Marianne, *Bertolt Brecht in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1959).
- KILLY, Walther, *Deutscher Kitsch: Ein Versuch mit Beispielen* (1962). Fascinantna zbirka loše njemačke književnosti sa zanimljivim uvodnim tumačenjem.
- KRAUS, Karl, *Ausgewählte Werke*, u pripremi, ur. Heinrich Fischer (1952–).
- KUTSCHER, Artur, *Frank Wedekind: Sein Leben und Seine Werke*, 3 sveska (1922–1931). Standardna biografija velikog pobunjenika njemačkoga kazališta.
- LANDMANN, Georg Peter, ur., *Der George-Kreis* (1965). Inteligentna i obuhvatna antologija.
- LASKER-SCHÜLER, Else, *Sämtliche Gedichte*, ur. Friedhelm Kemp (1966).
- MANN, Heinrich, *Little Superman* (1918, prevedeno na engleski 1945).
- , *Small Town Tyrant* (1905, prevedeno na engleski 1944). Roman po kojem je snimljen slavni film *Plavi andeo*.
- , *Novellen* (1963). Zbirka njegovih kraćih romana ili dužih priča. Ova tri naslova pružaju tek mali izbor iz velikog i iznimno raznovrsnog djela.

- MANN, Klaus, *Mephisto: Roman einer Karriere* (1936). Zloban roman; slabo prikriiven prikaz meteorske karijere Gustava Gründgensa, glumca i producenta te Mannova bivšeg šogora.
- MANN, Thomas, *Gesammelte Werke*, ur. Hans Bürgin, 12 svezaka (1960). Još uvijek najbolje izdanje, sadrži četiri sveska eseja i go-vora.
- , *Buddenbrooks* (1901, prevedeno na engleski 1924).
- , *The Magic Mountain* (1924, prevedeno na engleski 1927).
- , *Joseph and His Brothers*, 4 sveska (1933–1943, prevedeno na en-gleski 1933–1944).
- , *Stories of Three Decades* (1936).
- , *Essays of Three Decades* (1947). (Naslovi na engleskom su samo izbor; gotovo sva Mannova djela prevedena su na engleski.)
- MÜLLENMEISTER, Horst, *Leopold Jessner: Geschichte eines Regie-stils* (1956). Korisna njemačka teza; još puno treba napraviti.
- MUSCHG, Walter, *Die Zerstörung der deutschen Literatur* (3. prošire-no izdanje, 1958). Osvježavajući eseji smrtnog neprijatelja licem-jerja i njemačke sklonosti za pretvaranjem književne kritike u op-skurnu metafiziku.
- , *Von Trakl zu Brecht: Dichter des Expressionismus* (1961). Snažne, često sjajne studije.
- MUSIL, Robert, *The Man Without Qualities* (prvu »potpunu« verziju rekonstruirao A. Frisé, 1952, prevedeno na engleski 1953–1960).
- PINTHUS, Kurt, ur., *Menschheitsdämmerung: Ein Dokument des Ex-pressionismus* (1920; 2. poboljšano izdanje, 1959). Prvo izdanje bi-lo je važna zbirka dokumenata; drugo izdanje još je vrijednije.
- PISCATOR, Erwin, *Das politische Theater* (1929). Manifest radikalno-ga kazališta u Berlinu kasnih dvadesetih.
- POLITZER, Heinz, *Franz Kafka: Parable and Paradox* (1962). Izvrsno.
- RAABE, Paul, ur., *Expressionismus: Aufzeichnungen und Erinnerungen der Zeigenossen* (1965). Opsežna antologija svjedočanstava.
- i GREVE, H. L., ur., *Expressionismus: Literatur und Kunst, 1910–1923* (1960). Informativan, dobro dokumentiran katalog s važne izložbe u Schillerovu nacionalnom muzeju u Marbachu.
- REMARQUE, Erich Maria, *All Quiet on the Western Front* (1929; pre-vedeno na engleski 1929). Glasoviti antiratni roman *Im Westen nichts Neues*.

- , *The Road Back* (1931; prevedeno na engleski 1931). Manje poznati nastavak.
- RIESS, Curt, *Gustav Gründgens: Eine Biographie* (1965). Apologetska i naklonjena biografija, ali i informativna o životu vodećega glumca i producenta. (Vidi također pod Mann, Klaus.)
- RILKE, Rainer Maria, *Sämtliche Werke*, ur. Ernst Zinn i Ruth Sieber-Rilke, 6 svezaka (1955–1966). Postoji i korisno trosveščano izdanje Insel Verlags iz 1966. godine koje sadrži veliki izbor.
- ROTH, Joseph, *Romane, Erzählungen, Aufsätze* (1964). Veliki izbor iz djela pisca koji je umro od alkohola u egzilu u Parizu.
- RÜHLE, Günther, *Theater für die Republik, 1917–1933, im Spiegel der Kritik* (1967). Bogata antologija prikaza weimarskoga kazališta s potpunim bilješkama i izvrsnim uvodom.
- SALIN, Edgar, *Um Stefan George: Erinnerung und Zeugnis* (2. izdanje, 1954). Možda najinformativnije djelo poteklo od Georgeovih učenika. (Vidi također pod Boehringer i Wolters.)
- , *Hölderlin im George-Kreis* (1950).
- SCHICK, Paul, *Karl Kraus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1965).
- SCHMALENBACH, Fritz, »The Term 'Neue Sachlichkeit'«, *Art Bulletin*, XXII, 3 (rujan 1940), str. 161–165. Analizira važan pojam.
- SCHNITZLER, Arthur, *Die erzählenden Schriften*, 2 sveska (1961).
- , *Die dramatischen Werke*, 2 sveska (1962). Priručan komplet u četiri sveska.
- SCHONAUER, Franz, *Stefan George in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1960). Relativno jednostavan prikaz s nekoliko važnih fotografija.
- SCHRÖTER, Klaus, *Heinrich Mann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1967).
- SCHUMACHER, Ernst, *Die dramatischen Versuche Bertolt Brecht, 1918–1933* (1955). Premda ortodoksno marksistički i stoga često suhoparno, puno podataka.
- SERTORIUS, Lilli, *Der Wandel des deutschen Hölderlinbildes* (1928). Kratka disertacija koja pokazuje radikalni pomak u njemačkom viđenju Hölderlina.
- SEMBDNER, Helmut, ur., *Heinrich von Kleists Nachruhm* (1967). Fascinantna, dobro strukturirana i bilješkama popraćena antologija

- koja dokumentira promjenljivu sreću književnog djela nakon smrti velike njemačke književne figure.
- Sinn und Form, Posebno izdanje, Bertolt Brecht (1949).
- , Drugo posebno izdanje, Bertolt Brecht (1957). Oba, osobito drugo, izdanja ispunjena važnim obavijestima.
- SOKEL, Walter H., *The Writer in Extremis: Expressionism in Twentieth-Century German Literature* (1959). Pokušaj da se shvati bit njemačke ekspresionističke književnosti na gospodarskom području.
- , *Franz Kafka: Tragik und Ironie* (1964).
- SONTHEIMER, Kurt, *Thomas Mann und die Deutschen* (1961). Uvjerljiva (ali ne potpuno) obrana političkih stajališta Thomasa Manna.
- STEFFEN, Hans, ur., *Der deutsche Expressionismus: Formen und Gestalten* (1965). Zbirka eseja, uglavnom o ekspresionističkim pjesnicima, ali i o ekspresionizmu u drugim umjetnostima; općenito zadovoljavajuće.
- STERNHEIM, Carl, *Das Gesamtwerk*, ur. Wilhelm Emrich, 8 svezaka (1963–1968). Sabrana djela sjajnoga, neprevodiva umjetnika.
- STRICH, Fritz, *Deutsche Klassik und Romantik* (1922).
- TANK, Kurt Lothar, *Gerhart Hauptmann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1959).
- TOLLER, Ernst, *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte*, predgovor napisao Kurt Hiller (1961). Bogat izbor, u predgovoru borbene izjave u Tollerovu obranu.
- TORBERG, Friedrich, *Der Schüler Gerber* (1929). Roman o samoubojstvu studenta; tipično za svoj žanr.
- TUCHOLSKY, Kurt, *Gesammelte Werke*, ur. Mary Gerold-Tucholsky i Fritz J. Raddatz, 3 sveska (1960). Iako nepotpuno, naznačeno ono što je ispušteno.
- VIËTOR, Karl, *Georg Büchner: Politik, Dichtung, Wissenschaft* (1949). Sažeta ocjena iskusna germanista.
- WASSERMANN, Jakob, *Der Fall Maurizius* (1928). Možda još uvijek najpoznatiji roman pisca čiji je ugled bio iznimno visok tijekom Weimarske Republike, ali više nije.
- WEDEKIND, Frank, *Prosa, Dramen, Verse*, ur. Hansgeorg Maier, 2 sveska (1964). Prikladno i prilično potpuno izdanje.

- WEIGAND, Hermann J., *Thomas Mann's Novel »Der Zauberberg«* (1933). Impresivna analiza.
- WEISSTEIN, Ulrich, *Heinrich Mann: Eine historisch-kritische Einführung in sein dichterisches Werk* (1962). Kratko ali korisno.
- WERFEL, Franz, *Nicht der Mörder, der Ermordete ist Schuldig* (1920). —, *Verdi* (1924; prevedeno na engleski 1925). Prekretnica za Werfela.
- , *The Forty Days of Musa Dagh* (1933; prevedeno na engleski 1934).
- , *Erzählungen aus zwei Welten*, ur. A. D. Klarmann, 3 sveska (1951–1954).
- , *Die Dramen*, ur. A. D. Klarmann, 2 sveska (1959).
- WILLETT, John, *The Theatre of Bert Brecht: A Study from Eight Aspects* (1959). Dobra analiza.
- WOLTERS, Friedrich, *Stefan George und die Blätter für die Kunst* (1930). Ostaje važno.
- ZUCKMAYER, Carl, *Meisterdramen* (1966). Sadrži njegovo najpoznatije djelo, ali ispušta rane ekspresionističke drame.
- ZWEIG, Arnold, *The Case of Sergeant Grischa* (1927; prevedeno na engleski 1928).
- ZWEIG, Stefan, »Abschied von Rilke« (1926), u *Begegnungen mit Menschen, Büchern, Städten* (1956), str. 59–73.
- , »Hölderlin«, u *Baumeister der Welt* (1951), str. 159–246.
- , »Heinrich von Kleist«, u *ibid.*, str. 247–301.

V. FILM I IZDAVAŠTVO

Autobiografije izdavača poput Pipera i Wolffa također su vrlo korisne.

- ARNHEIM, Rudolf, *Film als Kunst* (1932). Prevedeno na engleski 1933. godine; bitni dijelovi ovoga teorijskog djela pretiskani su u *Film as Art* (1966).
- BALÁZS, Béla, *Der Film: Werden und Wesen einer neuen Kunst* (1961). Sabrani eseji marksista, naobraženog i pametnog kritičara, mnogi iz dvadesetih godina.

- »Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*, begründet von Leopold Sonnemann«, *Die Gegenwart*, XI (29. listopada 1956), posebno izdanje. Velik, fascinantant pregled najboljih novina u razdoblju Weimarske Republike.
- ERMAN, Hans, *August Scherl* (1954). Biografija o moćnom berlinskom izdavaču novina koji je prodao svoj posao Hugenbergu.
- GRIFFITH, Richard, *Marlene Dietrich, Image and Legend* (1959). Dobro ilustriran pamflet.
- GROTHER, Wolfgang, »*Die neue Rundschau* des Verlages S. Fischer«, *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, Frankfurter Ausgabe, XVII (14. prosinca 1961). Zanimljiv pregled književnog mjesečnika u kojem su i najbolji književnici rado surađivali.
- HINTERMEIER, Mara i RADDATZ, Fritz J., ur., *Rowohlt Almanach, 1908–1962* (1962). Sjajan, opsežan pregled liste jednoga od glavnih izdavača s nekoliko istaknutih autora.
- KIAULEHN, Walther, *Mein Freund der Verleger: Ernst Rowohlt und seine Zeit* (1967). Nježan prikaz; odličan dodatak *Rowohlt Almanachu*.
- KRAUCAUER, Siegfried, *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film* (1947). Obavezna knjiga, čak i ako su njezine teze ponešto pretjerane. Velik sam dužnik toj knjizi.
- KURTZ, Rudolf, *Expressionismus und Film* (1926). Pionirski esej.
- MENDELSSOHN, Peter De, *Zeitungsstadt Berlin: Menschen und Mächte in der Geschichte der deutschen Presse* (1959). Razdražujuća knjiga; puna detalja i odličnih ilustracija, ali jednostrana i često nekritična i površna.
- OSBORN, Max, ur., *50 Jahre Ullstein, 1877–1927* (1927). Službeno.
- ROTHA, Paul, *The Film Till Now* (rev. izdanje 1967). Obuhvatan pregled pionira filma.
- SCHLAWE, Fritz, *Literarische Zeitschriften*, dio II, 1910–1933 (1962). Opsežan faktografski pregled; vrlo koristan. Isto je potrebno učiniti za novine.
- ULLSTEIN, Hermann, *The Rise and Fall of the House of Ullstein* (1943). Puno irelevantnosti i tek povremeno informativno.
- WEINBERG, Herman G., *Joseph von Sternberg: A Critical Study* (1967).

Nakon što su nacistički zločini postali poznati, mnogi se nisu prestali pitati kako je u Njemačkoj, čuvenoj po umjetničkim, znanstvenim, gospodarskim postignućima, u određenom povijesnom trenutku zavladao jedan od najzločinačijih režima u povijesti. Tumačenja nacističkog uspona na vlast i potonja vladavina postala su jedna od najčešće istraživanih tema ovoga stoljeća. Analizirajući pojavu nacizma, istraživači su često tražili ključ nacističkog uspona u njemačkoj prošlosti kako u razdoblju koje je neposredno prethodilo nacističkom režimu tako i u ranijim razdobljima. Objašnjenja za uspjehe nacista tražili su u kasnom ujedinjenju njemačkih zemalja, u pruskoj autoritarnoj tradiciji po mnogočemu prenesenoj u novu njemačku državu, u ulozi i utjecaju Bismarckove ličnosti u stvaranju Drugog Carstva i, napokon, u neuspjehu vođa Weimarske Republike da učvrste demokraciju.

Peter Gay, američki povjesničar, profesor Sveučilišta Yale u mirovini, autor dvadesetak knjiga, ravnatelj Centra za znanstvenike i pisce pri New York Public Library, među onima je koji su uzroke nacističkog uspona na vlast tražili u razdoblju Weimarske Republike. Gay, rođen u asimiliranoj židovskoj obitelji u Berlinu 1923. godine, kao petnaestogodišnjak u travnju 1939. s roditeljima napušta Njemačku pred nacističkim progonima. Kako opisuje u nedavno objavljenoj knjizi *My German Question*, izbjegli su luksuznim brodom za turistička putovanja, posljednjim koji je stigao na cilj, Kubu čime je spašeno nekoliko stotina Židova. Već slijedećem brodu koji je krenuo dva tjedna kasnije kubanske vlasti zabranile su uplovljavanje te se brod na-

kon bezuspješnog kruženja Karibima u potrazi za zemljom koja bi primila židovske izbjeglice vratio u Europu. Od oko devet stotina Židova koji su pokušali izbjeći pred nacistima na brodu *St. Louis* tek ih je oko trećine preživjelo nacističko »konačno rješenje«.

Osobno iskustvo Petera Gaya uvelike je odredilo i njegov kasniji profesionalni interes te se u mnogim svojim djelima bavio njemačkom poviješću. Unutar povijesti kulture moderne europske civilizacije, što smatra područjem svog interesa, u ranijim djelima se bavio dvjema europskim ideologijama koje su uveliko odredile povijest modernog doba. Njegovo prvo djelo je intelektualna biografija Eduarda Bernsteina, njemačkog socijaldemokrate koji je krajem devetnaestog stoljeća ustvrdio da se dio Marxovih predviđanja nije ispunio pa je u skladu s tim zaključio da neke marksističke postavke i ciljeve treba revidirati (*The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx*, 1952). Zatim je šezdesetih godina napisao nekoliko djela o prosvjetiteljstvu (*Voltaire's Politics: The Poet as Realist*, 1959, ponovljeno izdanje 1988; *The Party of Humanity: Essays in French Enlightenment*, 1964; *The Enlightenment: An Interpretation*, 2 sveska, 1966–1969; *The Bridge of Criticism: Dialogues on the Enlightenment*, 1970). Druga povijesna ličnost koja je pobudila njegov profesionalni interes bio je Sigmund Freud o kojem je objavio iscrpnu biografiju (*Freud: A Life for Our Time*, 1988). Proučavajući Freuda, dotakao se i odnosa Nijemaca i Židova (*Freud, Jews, and Other Germans: Masters and Victims in Modernist Culture*, 1978), a iskustva psihoanalize preporučio je i svojim kolegama povjesničarima (*Freud for Historians*, 1985). Tijekom posljednjih petnaestak godina objavio je pet svezaka istraživanja o raznim aspektima građanskog iskustva američke i europske srednje klase od dvadesetih godina devetnaestog stoljeća do izbijanja Prvog svjetskog rata (*The Bourgeois Experience: Victoria to Freud*, 1984–1998).

U *Weimarskoj kulturi*, Gay se na indirektni način bavi uspomom nacizma analizirajući zašto je velik broj Nijemaca prihvatio odnosno još češće tolerirao naciste. Ili, točnije, zašto je velik broj Nijemaca mirno promatrao postupno odbacivanje parlamentarne demokracije, a potom i ukidanje Weimarske Republike. Naime, posljednjih godina Weimarske Republike predsjednik republike obilato se koristio člankom 48. ustava koji je omogućavao razrješavanje i imenovanje kancelara. Tako je 30. siječnja 1933. predsjednik republike Hindenburg imenovao Hitlera kancelarom. Po Gayevu mišljenju, znatan dio njemačke javnosti nije se usprotivio kad se republika počela urušavati, da bi na kraju nestala, jer joj od samog početka nije bio naklonjen.

Upravo ti Nijemci najviše zaokupljaju Gayevu pažnju u ovoj knjizi. Gay smatra da Weimarska Republika nije od samog početka bila osuđena na propast. Usprkos brojnih objektivnih problema koji su otežavali zaživljavanje moderne političke demokracije u Njemačkoj, Gay drži da je demokracija mogla biti učvršćena da su tvorci i prvaci Weimarske Republike uspjeli pridobiti veći broj Nijemaca za taj cilj. U trenutku stvaranja Weimarske Republike nije postojao velik broj pristaša demokracije, a vodeći političari toga razdoblja to stanje nisu u bitno me izmijenili.

Naravno, Gay ne previda ni druge čimbenike koji su prvacima Weimarske Republike otežavali pridobivanje nenaklonjenog dijela javnosti. Velikim dijelom bila je to posljedica suvremenih okolnosti koje nisu išle na ruku njihovim nastojanjima. Za mnoge Nijemce već je samo stvaranje Weimarske Republike bilo povezano s traumom vojnog poraza u Prvom svjetskom ratu i susljednim ponižavajućim mirovnim ugovorom koji su zapadni saveznici nametnuli Njemačkoj. Mnogim Nijemcima se Versailleski ugovor činio odveć teškim i nepravednim. Gay navodi ulomak iz pisma Friedricha Meineckea, možda najznačajnijeg njemačkog povjesničara u razdoblju Weimarske Republike, u kojem on o nametanju Versailleskog ugovora piše kao o

grijehu saveznika »skoro bez usporedbe«. Takav doživljaj savezničke politike svjedoči o obuzetosti Nijemaca vlastitim problemima zbog čega nisu bili u stanju preispitati svoju ulogu u izazivanju rata i svoje držanje tijekom rata. Poniženje uzrokovano ratnim porazom i nametnutim mirovnim ugovorom Nijemce učinilo osjetljivim samo na vlastitu nesreću. Ni povjesničari nisu kritički prikazivali nedavnu prošlost već su opravdavali njemačku politiku pa čak i njemačku okupaciju Belgije 1914. godine. Upravo takva nemogućnost sagledavanja vlastitih pogrešaka razlikuje Njemačku weimarskog razdoblja od Njemačke nakon Drugog svjetskog rata.

Međutim, mnogim Nijemcima nisu najteže pale gospodarske sankcije tog ugovora kojim se tražila isplata ogromne ratne odštete, oduzimanje kolonija i dijelova teritorija u Europi. Brojni Nijemci teže su primili članak ugovora koji je tražio prihvaćanje odgovornosti za uzrokovanje gubitaka i šteta nanijetih saveznicima tijekom rata. Upravo je povrijeđena čast iznjedrila mit o »nožu zabijenom u leđa«. Naime, nije prošlo dugo vremena prije nego su izvjesni demagozi počeli širiti priče kako njemačka vojska nije bila vojno poražena na bojištima već da su joj izdajnički elementi u zemlji — u prvom redu, socijaldemokrati i Židovi — zabili nož u leđa zaključivši mir sa saveznicima i tako onemogućili njemačku vojsku da izbori konačnu pobjedu. Velik broj Nijemaca bio je spreman zaboraviti tešku situaciju u kojoj se vojska nalazila 1918. godine i povjerovati takvom tumačenju događaja s kraja rata.

Ni ono što je slijedilo nije moglo privući velik broj Nijemaca. Počevši od krvavog obračuna socijaldemokratske vlade sa spartakističkim pučistima, preko političkih atentata čak i na najviše dužnosnike, primjerice ubojstvo Rathenaua, ministra vanjskih poslova u tom trenutku, do desničarskih pučeva poput Kappovog u Berlinu 1920. godine ili Hitlerova i Göringova puča u Münchenu 1923. godine. Teške gospodarske prilike, oso-

bito dotad nezabilježena hiperinflacija, povećavale su broj nezadovoljnika i protivnika Weimarske Republike.

Osim objektivnih okolnosti koje nisu išle na ruku tvorcima Weimarske Republike, i oni sami snose odgovornost jer nisu uspjeli privući veći broj Nijemaca, koji nisu bili njihove pristaše, na svoju stranu. Socijaldemokratski prvaci koji su proglasili republiku i vodili prvih nekoliko vlada do studenoga 1922. zbog svoje neodlučnosti nisu učinili jasan prekid s nasljeđem carskog razdoblja. Propustili su preustrojiti institucije nasliedene od predhodnog režima poput sudstva, vojske i državne administracije i na taj su način ostavili svoje protivnike na utjecajnim mjestima. Na kraju im se to i osvetilo, ali, što je još važnije, imalo je pogubne posljedice i za njemačku povijest. Svojim propustima uvelike su pridonijeli jačanju desnice budući da su pripadnici državnih službi dijelili istu nesklonost prema ljevici pa su zločini desnice, za razliku od onih ljevice, ostajali nekažnjeni ili tek blago kažnjeni. Gay tek utvrđuje zaprepašćujuće razmjere te nesklonosti državnog aparata prema ljevici što se lako moglo uočiti na primjeru dijeljenja sudske pravde. Za istovrsne zločine sudovi su tijekom Weimarske Republike imali dvostruka mjereila s obzirom na počinitelje. Za dvadeset i dva politička ubojstva dokazana ljevičarima sudovi su donijeli deset smrtnih kazni dok za tristotine pedeset i četiri ubojstva počinjena od strane desničara nije bila dosuđena niti jedna smrtna kazna.

Socijaldemokrati isto tako nisu ni pokušali ostvariti određene ciljeve poput socijalizacije industrije koje je socijaldemokracija zagovarala prije izbijanja Prvog svjetskog rata. Prvotni strah industrijalaca nastao iz bojazni da će im socijaldemokrati oduzeti vlasništvo ubrzo se pretvorio u prezir prema nemoći i neodlučnosti socijaldemokrata da oživotvore davno postavljene ciljeve. Na taj način socijaldemokrati nisu ispunili očekivanja pristaša, a istodobno su izgubili poštovanje protivnika.

Uz objektivne poteškoće na koje su naišli vođe i pobornici Weimarske Republike, izrazita nesklonost velikog broj Nijema-

ca prema Weimarskoj Republici bila je odlučujući faktor njezine propasti. Raspon onih koji su se protivili Weimarskoj Republici bio je širok. Od raznih desničarskih grupa koje nisu mogli prežaliti pad carstva te su od samog početka potkopavali Weimarsku Republiku ne prezajući ni od političkih atentata do tzv. *Vernunftrepublikanera* koji nisu podržali republiku mada su je držali neminovnom. Ono što im je bilo zajedničko bio je prezir prema suvremenoj Njemačkoj i naporima koje su vodeći političari Weimarske Republike činili u moderniziranju političkog života u Njemačkoj.

Mnogi Nijemci bili su koliko nepripremljeni toliko i neskloni prihvatiti modernu političku demokraciju. Ono što je nudila i tražila parlamentarna demokracija nije bilo ono što je većina Nijemaca očekivala od politike. Mnogi nisu bili spremni zamijeniti vrijednosti carskog doba za vrijednosti demokracije koju su držali prihvaćanjem tuđeg oblika političke organizacije, primjerene materijalističkim anglosaksonskim i francuskim političarima, a suprotne njemačkoj duhovnosti i idealizmu. Skepsa prema zapadnim uzorima nije nikakva njemačka osobitost. I u drugim europskim državama često su se vodile rasprave o tome je li moderna politička demokracija koju su počele razvijati zapadne industrijske zemlje put koji trebaju i druge zemlje slijediti. Protivnici takvih viđenja zagovarali su odbacivanje zapadnih uzora tvrdeći kako ne odgovaraju tradicijama i potrebama njihovih naroda. Poznat je sukob Turgenjeva i Dostojevskog o tom pitanju. Dok je Turgenjev zastupao mišljenje da postoji samo jedan, neizbježni put koji vodi u civilizaciju, Dostojevski je pisao o osobitoj misiji Rusije koja stoga ne može slijediti zapadne uzore. U mnogočemu, te rasprave o budućnosti Rusije nisu ni do danas završene.

Nakon Drugog svjetskog rata postalo je u zapadnoj historiografiji vrlo popularno tumačenje nacističkog uspona kao posljedice osobitog povijesnog razvoja Njemačke (*Sonderweg*), različitog od ostalih zapadnih industrijskih zemalja. To je uzrok,

prema ovom tumačenju, što u Njemačkoj nije bila učvršćena demokracija. Mada je ta teza osporena utoliko što su usporedne analize pokazale da nije postojao tipični put prema uspostavi demokracije u zapadnim industrijskim zemljama, da je razvoj demokracije bio u svakoj zemlji specifičan te da je prihvatanje demokracije bilo na ozbiljnim kušnjama u svim zapadnim zemljama, ostaje činjenica da su osobitosti njemačke povijesti ostavile posljedice na shvaćanje politike kod mnogih Nijemaca. Kasno ujedinjenje njemačkih zemalja, odnosno višestoljetno nepostojanje jedinstvene njemačke države, uzdiglo je stvaranje države na razinu najviše vrijednosti i kod nekih od najznačajnijih njemačkih filozofa, primjerice Hegela. Slijedeća bitna razlika u povijesnom razvoju Njemačke u odnosu spram drugih zapadnih zemalja je neuspjeh njemačkog građanstva da osvoji političku vlast kao što je to učinio građanski sloj u Francuskoj 1830. godine i u Engleskoj 1832. godine. Tako je građanstvo u Njemačkoj ostalo bez mogućnosti utjecaja na politički život što je mnoge odvelo u suprotnu krajnost, u prezir prema praktičnoj politici i u eskapizam. Umjesto bavljenja politikom i borbe za svoje političke ciljeve, mnogi su se intelektualci i umjetnici povukli u osamu proglašavajući naobraženost i samousavršavanje najvišim vrijednostima. Ernst Troeltsch, njemački filozof i teolog, pisao je 1922. godine o razlikama između političkih ideja u Njemačkoj i onih u zapadnoj Europi i Americi. Po njemu, ideje o osobnoj slobodi i pravu naroda da kontrolira vođe koje je sam izabrao stvorene u Engleskoj i Americi ili pak teorija o samoupravi, jednakosti i punom sudjelovanju u kontroli države ponikla u Francuskoj nisu uhvatile korijena u Njemačkoj. Umjesto toga Nijemci su naglašavali važnost unutarnjeg razvoja pojedinca i njemačkog naroda kao jedinstvenog kulturnog izraza. Naglašavajući te vrijednosti, zanemarivali su one koje čine bit parlamentarne demokracije. Naravno, koliko god raširena, bila je to tek jedna od tradicija političkog mišljenja u Njemačkoj. Napokon, Socijaldemokratska partija Njemačke (SPD), najmasov-

nija njemačka politička stranka uoči Prvog svjetskog rata, držala je demokraciju bitnim dijelom svojeg političkoga programa budući da je svoj politički uspon i moć prvenstveno temeljila na izbornim uspjesima. Potičući radnike da koriste opće pravo glasa, kojeg je Bismarck iz vlastite političke računice uveo 1871. godine, i u što većem broju izlaze na izbore SPD se uspjela nametnuti tradicionalnim političkim faktorima u Njemačkoj što je mnoge pristaše SPD-a učvrstilo u opredjeljenju za parlamentarnu demokraciju.

Kao što su mnogi Nijemci odbacivali modenu političku demokraciju tako su odbacivali i modernu umjetnost. Ono po čemu danas najčešće pamtimo Weimarsku Republiku su njezina umjetnička djela i dizajn svakodnevnih uporabnih predmeta (čije replike i danas proizvodi talijanska tvrtka *Officina Alessi*). Ali kao što Gay konstatira, umjetnost weimarskog razdoblja imala je veći utjecaj izvan Njemačke nego u Njemačkoj i to nakon raspada Weimarske Republike. Za postojanja Weimarske Republike velik broj Nijemaca nije dijelio težnje i ideje moderne umjetnosti i Bauhauusa već su ih privlačili sasvim drugačiji umjetnici poput pjesnika Stefana Georgea i njegovog kruga koji su nezadovoljni suvremenom Njemačkom tražili inspiraciju u prošlosti i povijesnim ličnostima. Bila je to sklonost koju su dijelili s nacistima.

Kao što Gay naglašava, mnogi protivnici Weimarske Republike nisu se priklonili nacistima, neki su i otvoreno prezirali Hitlera. Međutim, njihovo odbacivanje demokracije pridonijelo je jačanju protudemokratskih tendencija te usponu nacista. Odbacivanje vrijednosti modernog društva u ime nekih drugih ideala otvorilo je put najomraženijem režimu u njemačkoj povijesti. Knjiga Petera Gaya govori o povijesnom primjeru neuspjelog pokušaja uvođenja demokracije koje je propalo jer nije bilo dovoljno onih koji bi stali na njenu stranu. Možda je ključ neuspjeha bio u nerazumijevanju da rješenje onoga što je bilo loše u Weimarskoj Republici nije ležalo u odbacivanju moder-

niteta i demokracije već u činjenici da nije bilo dovoljno moderniteta i demokracije da bi stvari krenule nabolje. Ovaj povišeni primjer trebalo bi shvatiti kao upozorenje da odbacivanje demokracije nije nimalo bezazleno. Opravdani prigovori na nedostatke koje demokratski režimi kriju u sebi ne znači da demokraciju treba odbaciti već da njene nedostatke valja otkloniti još širom primjenom demokracije.

Danja Šilović Karić

Povjesničar Peter Gay je profesor povijesti Emeritus na Sveučilištu Yale i ravnatelj Centra za znanstvenike i pisce u New York Public Library.

Rođen je 1923. godine u Berlinu, u asimiliranoj židovskoj građanskoj obitelji, koja u posljednjem trenutku 1939. godine bježi pred nacistima. Nakon dvogodišnjeg egzila na Kubi, njegovoj obitelji je 1941. godine odobreno useljenje u Sjedinjene Američke Države gdje završava studij na Sveučilištu Columbia u New Yorku, te započinje uspješnu akademsku karijeru, koju nastavlja kao profesor europske intelektualne povijesti na Sveučilištu Yale.

Objavio je mnoge knjige od kojih su najutjecajnije: *The Bourgeois Experience: Victoria to Freud* (u pet svezaka), *The Enlightenment: An Interpretation* (u dva sveska), konačna biografija Sigmunda Freuda *Freud: A Life for Our Time* i posljednja *My German Question: Growing Up in Nazi Berlin*.

Živi sa suprugom Ruth u New Yorku i Hamdenu, Savezna Država Connecticut.

Kazalo imena

A

ABRAHAM, Karl, 49, 50
ADORNO, Theodor, 57
ALBERS, Josef, 125, 126
ALBERT, Eugen d', 60
ALEXANDER, Franz, 49
ARENDT, Hannah, 9, 91, 96,
169
ARNDT, Ernst Moritz, 118
ASTER, Ernst von, 178
AUGUSTE VICTORIA, Carica,
13

B

BACON, Francis, 128
BAHR, Hermann, 80
BARLACH, Ernst, 137
BASSERMANN, Albert, 143
BAUDELAIRE, Pierre Charles,
66
BAUM, Vicki, 167
BAYER, Herbert, 125
BAYLE, Pierre, 7
BEARD, Charles, 44, 54
BECKER, Carl, 53
BECKMANN, Max, 8, 133, 135,
136, 144, 160
BEETHOVEN, Ludwig von, 60

BEHRENS, Peter, 16
BELOCH, Karl Julius, 118
BELOW, Georg von, 115, 119
BENN, Gottfried, 164
BENJAMIN, Walter, 57
BERG, Alban, 84, 132, 163
BERGSON, Henri, 17
BERNSTEIN, Eduard, 18, 23
BERTRAM, Ernst, 68
BISMARCK, Otto von, 11, 13,
38, 42, 52, 92, 112, 113, 117,
121
BLÜCHER, Gebhard von, 112
BLÜHER, Hans, 99
BOEHM, Max Hildebert, 55
BONN, M. J., 25
BOSCH, Robert, 38, 53
BRAHM, Otto, 80
BRECHT, Arnold, 32, 41, 42
BRECHT, Bertolt, 8, 17, 19, 20,
55, 84, 132, 153, 160, 167, 171
BREUER, Hans, 99
BREUER, Marcel, 125, 126
BRONNEN, Arnolt, 145
BRÜNING, Heinrich, 39, 42,
169, 198, 199, 200
BUBER, Martin, 86
BÜCHNER, Georg, 83, 84

BURCKHARDT, Jacob Christoph, 46
BUTLER, Nicholas Murray, 54

C

CASSIRER, Ernst, 8, 46, 47, 81
CASSIRER, Paul, 20
CHLODWIG ZU HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST, Princ, 13
CLEMENCEAU, Georges, 25, 28
CURTIUS, Ernst Robert, 52, 178, 196

D

DANTE, 7
DARWIN, Charles, 122
DÄUBLER, Theodor, 134
DEBUSSY, Claude, 18
DELBRÜCK, Hans, 116
DESCARTES, René, 128
DIETRICH, Marlene, 7, 129, 202
DILTHEY, Wilhelm, 77
DIX, Otto, 134
DÖBLIN, Alfred, 164
DOSTOJEVSKI, F. M., 17

E

EBERT, Friedrich, 22, 24, 32, 59, 60, 184, 185, 186, 190, 191, 193
EINSTEIN, Albert, 8, 124
EISNER, Kurt, 30, 183, 186
EITINGON, Max, 49
ELIOT, T. S., 77

ERNST, Max, 17
ERZBERGER, Matthias, 28, 34, 185, 189

F

FEININGER, Lyonel, 16, 125, 126, 133
FENICHEL, Otto, 49
FISCHER, Samuel, 50, 59
FREUD, Sigmund, 18, 48, 49, 50, 51, 76
FREYER, Hans, 106
FRIEDRICH II, Car, 69, 70
FRIEDRICH VELIKI, 94, 111, 112, 120, 121, 147, 148
FRIEDRICH WILHELM I, 148
FROMM, Erich, 43, 57
FURTWÄGLER, Wilhelm, 163

G

GALSWORTHY, John, 163
GAUDI, Antonio, 18
GAUGUIN, Paul, 16
GEORGE, Stefan, 66, 67, 68, 77
GILBERT, Felix, 9, 51, 69, 179
GOEBBELS, Joseph, 55, 199, 202
GOETHE, J. W., 11, 12, 50, 67, 68, 77, 80, 87, 88, 113, 154
GOETZ, Walter, 118
GOGH, Vincent van, 17
GOLTZ, Joachim von der, 149
GOOCH, G. P., 54
GÖRING, Hermann, 143, 192, 201
GRAETZ, Paul, 164

GRIMM, Hans, 105
 GROENER, Wilhelm, 173, 184,
 185, 200
 GROPIUS, Walter, 8, 16, 19,
 124, 125, 126, 127, 128
 GROSSMANN, Henryk, 57
 GROSZ, George, 8, 20, 91, 129,
 133, 137
 GROTIUS, Hugo, 7
 GRÜNBERG, Carl, 55, 56, 57
 GUMBEL, E. J., 34
 GUNDOLF, Friedrich, 22, 66,
 67, 68, 70
 GÜNTHER, Hans F. K., 173
 GUTTMANN, Simon, 20

H

HAAS, Willy, 86, 129, 131, 145,
 161
 HAMPE, Karl, 69
 HÄNISCH, Konrad, 142
 HARTLAUB, Gustav, 154
 HASENCLEVER, Walter, 14,
 81, 86, 144, 145
 HAUPTMANN, Gerhart, 13, 59,
 81, 83, 142, 164
 HECKEL, Erich, 16
 HEGEL, Georg W. F., 57
 HEIDEGGER, Martin, 78, 89,
 106, 107, 108, 109, 164
 HEINE, Heinrich, 7, 113
 HEINES, Edmund, 34
 HELLINGRATH, Norbert von,
 77, 78, 89
 HERDER, J. G. von, 68
 HERZFELDE, Wieland, 20
 HESSE, Hermann, 147, 164

HESTERBERG, Trude, 164
 HEUSS, Theodor, 54, 70
 HEYM, Georg, 152
 HINDEMITH, Paul, 132
 HINDENBURG, Paul von, 96,
 149, 151, 184, 193, 194, 196,
 198, 199, 200, 201, 202
 HINTZE, Otto, 15, 116, 117
 HITLER, Adolf, 7, 19, 33, 34, 96,
 169, 175, 180, 192, 195, 196,
 199, 200, 201, 202
 HOFMANNSTHAL, Hugo von,
 18, 67, 81, 87, 106, 109, 110,
 111, 112, 122, 163, 164
 HOLBORN, Hajo, 9, 54, 93, 119,
 152, 169
 HÖLDERLIN, Friedrich, 66, 72,
 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85,
 87, 88, 89, 107
 HORKHEIMER, Max, 57
 HORNEY, Karen, 49
 HUCH, Ricarda, 50
 HUGENBERG, Alfred, 166,
 194, 195
 HÜHNERFELD, Paul, 107
 HUMBOLDT, Alexander von,
 93
 HUMBOLDT, Karl Wilhelm I,
 11
 HUME, David, 122
 HUSSERL, Edmund, 109
 HUXLEY, Aldous, 145

I

IBSEN, Henrik, 17, 87, 142
 ITTEN, Johannes, 126

J

JÄCKH, Ernst, 53
JAEGER, Werner, 8
JANACEK, Leos, 163
JANOWITZ, Hans, 129
JESSNER, Leopold, 142, 143,
153, 163
JUNG, Carl Gustav, 51, 52
JÜNGER, Ernst, 106

K

KAFKA, Franz, 147
KAISER, Georg, 47, 144
KAMPF, Arthur, 59
KANDINSKI, Vasilij, 8, 13, 14,
16, 125, 126, 129, 133, 135
KANTOROWICZ, Ernst, 69, 70,
122
KAPP, Wolfgang, 21, 33, 42, 188,
189
KÄSTNER, Erich, 161
KAYSER, Rudolf, 153
KEATS, John, 87
KEHR, Eckart, 43, 44, 50, 68, 69
KERR, Alfred, 84, 155
KESSLER, Harry Graf, 20, 21,
28, 29, 32, 40, 41, 59, 151, 168
KIERKEGAARD, Soren, 107
KIPLING, Rudyard, 17
KIRCHHEIMER, Otto, 57
KIRCHNER, Ernst Ludwig, 14,
16, 17, 135
KLAGES, Ludwig, 106
KLEE, Paul, 16, 17, 125, 126, 133
KLEIBER, Erich, 163
KLEIN, Melanie, 49
KLEIST, H. J. von, 81, 82

KLEIST, Heinrich von, 51, 79,
80, 81, 82, 83, 84, 149
KÖHLER, Wolfgang, 8
KOLLWITZ, Käthe, 13, 134
KOMMERELL, Max, 68, 70
KORNFELD, Paul, 153
KORTNER, Fritz, 142, 143
KÖSTLER, Arthur, 170, 179
KRACAUER, Siegfried, 97, 129,
131, 154, 174
KRAUS, Karl, 18
KÜHLMANN, Richard von, 53

L

LANG, Fritz, 133, 174
LAZARSELD, Paul, 9, 57
LEHAR, Franz, 164
LEHMANN, Paul, 47
LENEL, Walter, 37
LENZ, Max, 116
LEONHARD, Rudolf, 17
LEOPARDI, Giacomo, 87
LESSING, Gotthold E., 48
LIEBERMANN, Max, 81
LIEBKNECHT, Karl, 22, 24,
134, 143, 184, 186
LIEBKNECHT, Wilhelm, 92
LLOYD GEORGE, David, 18
LÖBE, Paul, 59
LOCKE, John, 122
LOEWENSTEIN, Rudolph, 49,
50
LOEWENTHAL, Leo, 57
LUDENDORFF, Erich, 33, 184,
188, 192
LUDWIG, Emil, 68
LUTHER, Hans, 193

LUTHER, Martin, 112, 113
LUXEMBURG, Rosa, 24, 143,
184, 186

M

MACHIARELLI, Niccolo, 120
MACKE, August, 14
MALLARME, Stephane, 18, 66
MANN, Heinrich, 15, 94, 95, 96,
156, 160, 164
MANN, Thomas, 8, 15, 22, 28,
71, 81, 94, 95, 117, 119, 120,
155, 156, 157, 158, 159, 160,
164, 175
MANNHEIM, Karl, 8
MARC, Franz, 13, 14, 16, 17
MARCKS, Erich, 114, 116
MARCKS, Gerhard, 125
MARCUSE, Herbert, 57
MARCUSE, Ludwig, 96
MARINETTI, F. T., 17
MARTIN, Karlheinz, 163
MARX, Karl, 7, 55, 111, 122, 193
MARX, Wilhelm, 193
MAYER, Carl, 129
MAYER, Gustav, 87, 114
MEHRING, Walter, 15, 67, 164
MEIER-GRAEFE, Julius, 160
MEINECKE, Friedrich, 15, 20,
29, 32, 37, 38, 44, 53, 87, 88,
89, 92, 106, 114, 117, 119, 120,
121, 122, 151, 175
MENDELSON, Erich, 123,
124
MEYER, Adolf, 16
MEYER, C. F., 88
MOHOLY-NAGY, Laszlo, 125,
126

MOLIERE, 163
MOMMSEN, Theodor, 92, 114
MÖRIKE, E. F., 88
MUNCH, Edvard, 16, 134
MUSCHG, Walter, 71, 72, 73, 82

N

NATORP, Paul, 104
NAUMANN, Friedrich, 53, 116
NEUMANN, Franz, 52, 53, 54,
57, 58, 85, 169
NEUMANN, Sigmund, 54
NIETZSCHE, Friedrich, 66, 67,
68, 87, 157
NIETZSCHE, Friedrich W., 46,
77, 80, 108
NOLDE, Emil, 14, 16, 132, 134,
135
NORDEN, Eduard, 47
NOSKE, Gustav, 32, 189

O

ONCKEN, Hermann, 44
OSSIEZKY, Carl von, 30, 113,
164, 170

P

PANOFKY, Erwin, 8, 45, 46
PECHSTEIN, Max, 16
PFEMFERT, Franz, 14
PISCATOR, Erwin, 164
PLUTARH, 68
POLLOCK, Friedrich, 57
POMMER, Erich, 130
PREUSS, Hugo, 30

R

RACHFAHL, Felix, 118
RADO, Sandor, 49
RANKE, Leopold von, 114, 115
RATHENAU, Walther, 107, 190
REICH, Wilhelm, 49
REINHARDT, Max, 8, 16, 162
REMARQUE, Erich Maria, 167, 169, 199
REUTTER, Otto, 163
RICARDO, David, 122
RILKE, Rainer Maria, 19, 20, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 84, 85, 87, 88, 152
RIMBAUD, Arthur, 17
ROBERT, Eugen, 178
RODIN, Auguste, 74
RÖHM, Ernst, 34
ROSENBERG, Arthur, 11, 169
ROUSSEAU, Jean Jacques, 7, 122
ROWOHLT, Ernst, 15, 161

S

SACHS, Hanns, 49
SALIN, Edgar, 66, 77
SALOMON, Albert, 54
SAXL, Fritz, 46
SCHEIDEMANN, Philipp, 11, 21, 22, 28, 183, 189
SCHELER, Max, 54
SCHERER, Wilhelm, 80
SCHILLER, J. C. F. von, 77, 86, 88, 93, 142, 163
SCHLEMMER, Oskar, 125
SCHLIEFFEN, Alfred von, 11
SCHNITZLER, Arthur, 18, 142

SCHÖNBERG, Arnold, 16, 84
SCHOPENHAUER, Arthur, 12, 157
SCHRAMM, Percy, 47
SCHWARZSCHILD, Leopold, 164
SHAKESPEARE, William, 67, 68, 70, 162
SHAW, George Bernard, 163
SHELLEY, P. B., 87
SIEGFRIED, Andre, 54
SIMON, Heinrich, 97
SIMONS, Hans, 54
SKOWRONNEK, Richard, 167
SMUTS, Jan Christiaan, 25
SOMBART, Werner, 105
SONNEMANN, Leopold, 97
SPAHN, Martin, 55
SPANN, Othmar, 122
SPENGLER, Oswald, 68, 107, 111
STAËL, Madame de, 89
STAMPFER, Friedrich, 31
STERNHEIM, Carl, 15, 40, 154
STOLPER, Toni, 12
STRAUSS, Richard, 13
STRESEMANN, Gustav, 39, 40, 41, 42, 96, 149, 168, 169, 193, 194, 195, 196, 197
STRICH, Fritz, 82
STRINDBERG, August, 17
SUHRKAMP, Peter, 78

T

TECHOW, ErnstWalter, 113
TILLICH, Paul, 8, 51, 108

TOLLER, Ernst, 84, 132, 144,
173
TÖNNIES, Ferdinand, 105, 122
TORBERG, Friedrich, 173
TREITSCHKE, Heinrich von,
121
TROELTSCH, Ernst, 43, 117,
122
TSCHUDI, Hugo von, 13
TUCHOLSKY, Kurt, 72, 161,
164, 168

U

UNRUH, Fritz von, 144, 163
USENER, Hermann, 46

V

VALÉRY, Paul, 77
VAN DE VELDE, Henry, 18
VERDI, Giuseppe, 155
VILLON, Francois, 17
VOLTAIRE, 122

W

WAGNER, Richard, 155, 157
WALDEN, Herwarth, 14
WALDOFF, Claire, 164

WALLAS, Graham, 18
WALTER, Bruno, 8, 162, 163
WARBURG, Aby, 45, 46, 47, 48
WASSERMANN, Jakob, 175
WEBER, Max, 52, 53, 152
WEDEKIND, Frank, 13, 15, 84,
142, 147
WEILL, Kurt, 132
WERFEL, Franz, 17, 87, 145,
147, 152, 155, 163, 200
WHITMAN, Walt, 17
WIENE, Robert, 130, 132
WILAMOVITZ-MÖLLEND
ORF, Ulrich von, 81
WILHELM II, Car, 13, 42, 184
WISSELL, Rudolph, 31
WOLFERS, Arnold, 54
WOLFF, Kurt, 15, 145
WOLTERS, Friedrich, 70
WRIGHT, Frank Lloyd, 18

Z

ZIEKURSCH, Johannes, 42
ZOLA, Emile, 94, 95
ZUCKMAYER, Carl, 84, 145,
153, 154, 164, 168
ZWEIG, Arnold, 83
ZWEIG, Stefan, 72, 73, 76, 78,
81, 82, 85, 86, 161, 162

Sadržaj

<i>Predgovor</i>	7
I. TRAUMA ROĐENJA: IZ WEIMARA U WEIMAR	11
II. ZAJEDNICA RAZUMA: POMIRLJIVCI I KRITIČARI	37
III. TAJNA NJEMAČKA: POEZIJA KAO MOĆ	61
IV. GLAD ZA CJELOVITOŠĆU: KUŠNJE MODERNITETA	91
V. POBUNA SINA: EKSPRESIONISTIČKE GODINE	129
VI. OSVETA OCA: USPON I PAD OBJEKTIVNOSTI	151
PRILOZI	
<i>Kratka politička povijest Weimarske Republike</i>	183
<i>Bibliografija</i>	205
<i>Pogovor</i>	243
<i>Bilješka o piscu</i>	251
<i>Kazalo imena</i>	253

PETER GAY
WEIMARSKA KULTURA

IZDAVAČ
KONZOR
Zagreb, Ilica 47

ZA IZDAVAČA
MILAN ŠARAC

GRAFIČKA PRIPREMA
Durieux d.o.o.
Zagreb, Smodekova 2

TISAK
FRIGELJ OFFSET
Zagreb, Kozjak 28

ZAGREB, 1999.

OBJAVLJIVANJE OVE KNJIGE POTPOMOGLI SU
INSTITUT OTVORENO DRUŠTVO — HRVATSKA
I MINISTARSTVO KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE

